

AZƏRBAYCAN VƏKİLİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Şurası

“Hüquqi yardım almaq hüququnun genezisi və inkişafı” VK-nın Rəyasət Heyətinin üzvü Anar Bağırov

“Hakimlər həmişə müstəqil olmalı və ədalət hissini bir an belə olsa itirməməlidirlər”
2 saylı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin sədri Rəşid Rzayev

“Ləyaqətsiz vərəsanin hüquqları və vəzifələri” vəkil Paşa Səfərov

“Azərbaycan Respublikası mülki hüququnda məhkəmə presedent hüququ”
hüquqşünas Xamis Seyranov

“Normativ xarakterli aktlar Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual hüququnun mənbəyi kimi” hüquqşünas Qaya Əliyev

“Актуальные проблемы становления и развития прав меньшинств в современном мире” доктор юридических наук Александр Батанов

“Avropa vəkillərinin rəhbəri Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşdur”
yerli mətbuat səhifələrindən

“Hakimlər niyə mantiya geyinirlər?” beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

“İrlandiyada qadın hüquqşünasların sayı kişi hüquqşünaslardan çoxdur”
beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

“Sualını vəkil cavablandırın!” hüquqi məlumatlandırma rubrikası

“Azərbaycan vəkili” jurnalının buraxılmasında məqsəd Azərbaycanda insan hüquqlarının müdafiəsinə dəstək verilməsi, vəkil peşəsinin hüquqşünaslar arasında təbliği ilə onun nüfuzunun artırılması, həmçinin gələcəkdə vəkillik sahəsində mövcud olan aktual problemlərin tədqiqi ilə Vəkillik hüququ elminin inkişafına töhfə verilməsindən ibarətdir.

Nəşrin bu sayı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə və “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İctimai Birliyinin təşkilati dəstəyi ilə işıq üzü görmüşdür. Jurnal, Vəkillər Kollegiyasının üzvləri, həmçinin digər hüquqşünaslar arasında pulsuz paylanılmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Redaksiya heyəti:

Baş redaktor: *Anar Bağırov* – “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin sədri, Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin və Hakimlərin Seçki Komitəsinin üzvü, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsləhətçi: *Fariz Məmmədov* - Vəkillər Kollegiyasının üzvü, Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin beynəlxalq əlaqələr üzrə müşaviri

Buraxılışa məsul şəxs: *Fərhad Nəcəfov* – “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin sədr müavini, hüquqşünas

Korrektor: *İsrafil Əlili* – “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB-nin ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə koordinatoru, hüquqşünas
“Azərbaycan vəkili” jurnalı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Mətbu nəşrlərin reyestrində 3708 nömrəsi ilə qeydiyyatda alınmışdır.

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı şəhəri, Füzuli küçəsi 49,

SKS Plaza, 7-ci mərtəbə

Tel/Faks: +994 12 492 28 83

e-mail: info@lawreform.az

vəb-səhifə: <http://www.lawreform.az/>

© “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi” İB, 2015

“AZƏRBAYCAN VƏKİLİ” JURNALI

Jurnal pulsuz paylanılır.

Kağız formatı 21x29,7 A4, Təbaşirli 115 qf/m²,
Sifariş № _____, Tiraj: 1000
“TimePrint” mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Bakı, Ş.Məmmədova 208,
Tel: +994 12 563 18 02, 562 96 64

Bakı şəhəri, Füzuli küçəsi 49,
SKS Plaza, 7-ci mərtəbə
Tel/Faks: +994 12 492 28 83
e-mail: info@lawreform.az
veb-səhifə: <http://www.lawreform.az/>

Müsaibələr və mövqelər

- 2 “Hüquqi yardım almaq hüququnun genezisi və inkişafı” **VK-nın Rəyasət Heyətinin üzvü, Anar Bağirov**
- 9 “Hakimlər həmişə müstəqil olmalı və ədalət hissini bir an belə olsa itirməməlidirlər” **2 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin sədri Rəşid Rzayev**
- 13 “Ləyaqətsiz vərəsanin hüquqları və vəzifələri” **vəkil Paşa Səfərov**
- 18 “Azərbaycan Respublikası mülki hüququnda presedent hüququ” **hüquqşünas Xamis Seyranov**
- 24 “Normativ xarakterli aktlar Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual hüququnun mənbəyi kimi” **hüquqşünas Qaya Əliyev**
- 33 “Актуальные проблемы становления и развития прав меньшинств в современном мире ” **доктор юридических наук Александр Батанов**

Məhkəmə aktları

- 42 “Mülki Məcəllənin 439.1, 439.2 və 439.7-ci Maddələrinin şərh edilməsinə dair” **KM-nin 14/05/2015-ci il tarixli Qərarı**
- 49 İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “Əliyev və Əliyeva Azərbaycana qarşı” **31/07/2014-cü il tarixli Qərarı**

Yerli mətbuat səhifələrindən

- 61 Avropa vəkillərinin rəhbəri Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşdur.
- 62 Tanınmış vəkil “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunub.
- 62 İxtisar zamanı hansı işçilərin işdə saxlanmaqda üstünlük hüququ var?

Beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

- 63 İrlandiyada qadın hüquqşünasların sayı kişi hüquqşünaslardan çoxdur.
- 63 Qadın vəkil məhkəməyə elə gəldi ki...
- 63 Həbsxanada şəhər

64 Dubayda turistlər üçün məhkəmə yaradılacaqdır.

64 Hakimlər niyə mantiya geyinirlər?

67 “Sualını vəkil cavablandırsm!” rubrikası

Asudə vaxt

71 2 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin sədri Rəşid Rzayevin kolleksiyası

Müsaibələr və mövqelər

Anar Bağirov

*Vəkillər Kollegiyasının
Rəyasət Heyətinin üzvü*

HÜQUQ YARDIM ALMAQ HÜQUQUNUN GENEZİSİ VƏ İNKİŞAFI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsində təsbit olunmuş hüquqi yardım almaq hüququ şəxsiyyətin əsas və bölünməz hüquqlarından biridir. Bu hüququn mahiyyəti və məzmun tutumu onun bütün insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olma mexanizmində vacib rol aldığını göstərir. Aydındır ki, belə bir fundamental hüququn elmi tədqiqi onun genezisini və inkişaf yolunu tarixi aspektdə kompleks tədqiq etməklə mümkün ola bilər.

Ümumiyyətlə, hər hansı hüquq təzahürü və ya prosesinin hərtərəfli tədqiq edilməsi üçün, ilk növbədə, onun tarixi köklərinə müraciət etmək lazım gəlir. İnsan və vətəndaş konstitusion hüquq və azadlıqları, o cümlədən hüquqi yardım almaq hüququ qədim tarixə malikdir.

Hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri ilə məşğul olmuş hüquqşünas alimlər arasında V.B.İsaakov, D.A.Kerimov, A.E.Kozlov, O.E.Kutafin, E.A.Lukaşeva, A.A.Mişin, A.P.Movçan, S.V.Polenina, Y.İ.Stesovski, Y.A.Tixomirov, B.N.Topornin, V.İ.Çervonyuk, B.C.Yebzeyev, M.V.Yarova və bir çox digərlərinin adlarını sadalamaq olar. Bununla belə, hüquqi yardım almaq hüququnun müxtəlif aspektləri, o cümlədən yaranması, tarixi təkamülü ilə bağlı bir çox məsələlər hələ də öz dolğun həllini tapmamışdır.

Nəzərə alınmalıdır ki, hüquqi yardım almaq hüququnun tarixi yaranış və inkişaf zəminlərinə müraciət bir sıra nəzəri-metodoloji məsələlərin həllinə imkan yaradır. Birincisi, bu konstitusion hüququn ərsəyə gəlməsini, daha doğrusu, yaranmasını və təkamülünü şərtləndirən amilləri müəyyən etmək; ikinci növbədə, öz tarixi inkişafında hansı əsas mərhələlərdən keçdiyini və necə dəyişdiyini izləmək; üçüncüsü, konkret tarixi dövrlərdə müxtəlif dövlətlərin və onların hüquq sistemlərinin çərçivəsində necə realizə olunması, hansı xüsusiyyətlər qazanması məsələlərini tədqiq etmək; dördüncüsü, bu hüququn gələcək inkişaf perspektivlərinə dair təsəvvürlər yaratmaq və nəhayət, bütün bunların yekunu olaraq, baxılan subyektiv hüququn mahiyyətini daha dərinəndən dərk etmək məqsədinə nail olunur.

D.A.Kerimovun haqlı qeyd etdiyi kimi, müasir dövrün hər hansı təzahürünü tarixi kontekstdə, yəni onun təkamül yolunda olmuş əvvəlki təzahürləri, habelə təzahürün bundan sonra yaxın və ya uzaq perspektivdə nələrə səbəb olacağını aydınlaşdırmadan, onu müasir vəziyyətində tam olaraq anlamaq mümkün deyildir. Tamamilə təbii məsələdir, çünki "cəmiyyətdə həmişə keçmişin qalıqları, bugünün əsasları və gələcəyin rüşeymləri ehtiva olunur. İstənilən müasir təzahür və ya proses öz köklərini keçmişdən almaqla günümüzdə əks olunur və gələcəyə yönəlir".(1) Yuxarıda qeyd olunanları bizim bilavasitə tədqiq etdiyimiz subyektiv hüquqa proyeksiya etsək, qeyd etməliyik ki, bu hüququn məzmun tutumu yalnız bugünə olan vəziyyəti ilə tamamlana bilməz, çünki bu halda, ən azından, keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun tarixi inkişafında səbəb-nəticə əlaqəsinin itirilməsi ilə üzləşirik.

İnsan və vətəndaş subyektiv hüquq və azadlıqlarından hər hansı birinin, o cümlədən hüquqi yardım almaq hüququnun genezisi və təkamülü bəşəriyyətin tarixi hüquq nailiyyətlərinin sənədləşdirilmiş irsinə, daha doğrusu, müxtəlif xalqların, müxtəlif tarixi dövrlərin yazılı hüquq mənbələrinə müraciət etməklə araşdırıla bilər. Bu cür mənbələr onların yaranmasının xronoloji və məntiqi ardıcılığı ilə, müvafiq tarixi dövrün xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Əlbəttə, bəşəriyyətin inkişafının ilk çağlarında insanlar arasında münasibətlərin tənziminin əsas üsulu olan adətlər şifahi formaya malik idilər. Bununla belə, əldə olan mənbələrə əsasən, Cənub-Şərqi Afrikanın qədim xalqlarında (kafırlar, beçuanlar, zuluslar), Qədim Hindistan, Çin tarixi mənbələrində hüquqi yardım göstərilməsinin ilk rüşeymlərinə rast gəlinir. Belə ki, mühakimə olunan şəxsə onun qohumları, dostları, qonşuları, həmkəndliləri yardımı verdilər. Əlbəttə, mütəxəssis olmayan həmin adamların göstərdiyi yardım müasir “hüquq müdafiəsi” anlayışı ilə olduqca az orta qəhətə malik idi.(2) Həmçinin əlavə olunmalıdır ki, həmin dövrlərin (söhbət ibtidai icma münasibətlərinin mövcud olduğu qədim çağlardan gedir) məhkəmə icraatı haqqında məlum şərtlikə danışıq, çünki qədim zamanlarda məhkəmə icraatı mövcud adətlərə, ənənələrə, ayinlərə uyğun olaraq tayfa başçıları, ağsaqqallar tərəfindən həyata keçirilirdi.

Günümüzə gəlib çatmış mənbələrin öyrənilməsi əsasında təsdiq edə bilərik ki, hüquqi yardımın müasir mənasında ilk rüşeymləri e.ə. I minillikdə qədim Babilstanda meydana çıxmışdı. Yeni Babil monarxiyası (e.ə.VII əsrin sonları – e.ə. VI əsrin ikinci yarısındanək) dövründə kahinlərin məhkəmə icraatında malik olduğu əlavə funksiyaları araşdırdıqda, onların məhkəmə prosesi tərəflərinə dolayı hüquqi yardım göstərdikləri məlum olur. Belə ki, kahinlər müvafiq sənəndləri toplayıb məhkəməyə təqdim edirdilər. Sənəndləri onlara proses tərəfləri öz iddialarını əsaslandırmaq üçün təqdim edir, məhkəmələr işə baxarkən həmin sənəndlərə əsaslanırdılar.(3) Qeyd etmək lazımdır ki, Osmanlı dövründə Türkiyədə də islam hüququnun bilicisi olan alimlər (müftilər) fəaliyyət göstərirdilər. Onların vəzifəsi mübahisə edən tərəflərə hüquqi məsləhətlər, tövsiyələr verməkdən ibarət olmuşdur.

Təhlil olunan hüququn daha geniş məzmunlu təzahürü Afina dövlətində qarşıya çıxır. Afinada dövlətin meydana gəldiyi və inkişaf etdiyi illərdə məhkəmə cinayət prosesində “müqəddəs hüququn təfsirçiləri” adlanan subyektlərin iştirakı xüsusi maraq doğurur. Onların əsas vəzifəsi, cinayətkarı məhkəmə qaydasında təqib etmək istəyən şəxslərə (əsasən, zərərçəkənlərə) bunu necə etmək lazım gəldiyini izah etmək idi. Başqa sözlə, cinayətdən zərər çəkən insanlar hüquqi məsləhət almaq imkanına malik idilər. Zaman keçdikcə, Afina dövlətinin yüksəliş dövründə (e.ə. VI-V əsrlər) məhkəmə cinayət prosesində yeni subyektlər meydana çıxır: onlar zərərçəkən tərəflə yanaşı, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxslərə də hüquqi yardım göstərirdilər. Həmin şəxslər iki qrupa bölünürdü: loqoqraflar, başqa sözlə “işin hallarını yazanlar” və sineqorlar, yəni “köməkçi operatorlar”.(4)

Cinayət prosesinin subyektivi kimi loqoqraflıq daha öncə təsis olunmuşdu, bununla belə, sineqorlar tədricən loqoqrafları sıradan çıxarırdılar. Belə ki, loqoqraflar həmin dövrün məhkəmə icraatı tələblərini lazımi şəkildə ödəyə bilmirdilər.(5) Daha doğrusu, onlar məhkəmə prosesində bilavasitə iştirak etmir, iddiaçı və cavabdehlər üçün sadəcə məhkəmə nitqlərinin inşasını yazırdılar. Mətnlərin əzbər öyrənilməsi çətin olduğundan, bu məsələ zamanla öz aktuallığını itirdi. Habelə, loqoqrafiya yalnız ittiham və iddia çıxışları üçün yararlı olduğu halda, müdafiə tərəfinin çıxış və replikaları üçün çox məhdud və əlverişsiz surətdə tətbiq olunurdu. Loqoqraf ittiham və ya iddianın mətnini qabaqcadan hazırlasa da, onların məhkəmədə əlavə nə kimi sübutlar gətirəcəyini ehtimal etmir, bu üzdən ittihamçı və ya iddiaçıya etiraz edə bilmirdi. Həmçinin, onlar əks tərəfin nə kimi sübutlar gətirəcəyini bilmədiyindən, təbii ki, həmin mümkün sübutlara qarşı əvvəlcədən inkaredici mövqe hazırlaya bilməzdi. Bütün bunlar təsdiq edir ki, loqoqraflar şifahi çıxışları əvəz edə bilməzdilər. Bundan əlavə, A.V.Sineokinin doğru qeyd etdiyi kimi, müdafiəçinin prosesə buraxılmasını (ən azından cinayət işlərində) labüd ədalət prinsipi tələb edirdi. Daha doğrusu, müdafiəçi institutunun tətbiqi göstərir ki, cinayət törədilməsində ittiham olunan və təqsirli olması hələ məhkəmə qaydasında sübut edilməmiş şəxs barəsində obyektiv olmağın vacibliyini qədim cəmiyyət insanları dərk edirdilər.

Məhz buna görə sineqorluq institutu təsis edilmişdi. Sineqorlar təqsirləndirilən şəxslərə bilavasitə məhkəmə prosesində hüquqi yardım göstərir, əvvəlcədən müdafiə nitqləri hazırlayıb məhkəmədə təqsirləndirilən şəxs tərəfindən çıxış edir, onun hüquqlarını müdafiə edir və bununla da, ədalət məqsədinə nail olmaqda vasitəçilik edirdilər.

Həmin dövrün Afinasında hüquqi yardım göstərən müdafiəçilərin fəaliyyətinin başlıca xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, onların işi hüquqşünaslıqdan çox əsasən natiqlik sənəti ilə bağlı idi. Bu təsbiti Romanın görkəmli natiqlik ustası Mark Fabi Kvintilianın (təqribən 35 – 96-cı illər) məşhur sitatı ilə gücləndirmək olar: “Bizə məmnuniyyətlə qulaq asan hakim demək olar ki bizə inanır”.(6) Qədim Romanın yaranması və mövcudluğu dövründə (e.ə. VIII əsr – b.e. V əsr), xüsusən sonrakı mərhələlərdə hüquqi yardım institutu öz inkişafında keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoyur. O, məzmun etibarlı ilə dolğunlaşır, habelə ifadə üsullarına görə çeşidlənir. Müdafiə xidmətini artıq mütəxəssislər təqdim edirdilər. Ümumən demək olar ki, o vaxtın hüquqi yardım mexanizmləri tədqiq etdiyimiz hüququn müasir anlayışına daha çox yaxınlaşır.

İlk növbədə ona diqqət edilməlidir ki, məhz qeyd olunan tarixi dövrdə yazılı hüquq meydana çıxır. Roma hüququnun əsas mətnləri olan XII cədvəl qanunlarını (e.ə. V əsrin ortaları), Qay institusiyalarını (143-cü il), Yustinian digestasını (530–533-cü illər) araşdırdıqda, həmin dövr cəmiyyətində hüquqi yardım alma institutunun mövcud olduğunu birbaşa təsdiq edən müddəalara rast gəlirik. Onlar həmçinin, hüquqi yardım institutunun ayrı-ayrı ünsürləri, səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə nəticələr çıxarmağa əsas verir.

Məsələn, Qədim Romada hüquqi yardım üzrə peşəkar fəaliyyət göstərmiş hüquq biliciləri şərti olaraq 3 qrupa bölünürdülər: *cavere* (yeni iddia və əqdlər hazırlanması); *agere* (məhkəmədə iş aparmaq), *respondere* (suallara cavab vermək). Göstərilən birinci fəaliyyət növü hüquqşünasların iddia, əqd və vəsiyyətnamə tərtibində yardım göstərməsindən ibarəti idi. Bu sahədə əqd və iddia hazırlığının formaları tərtib olunurdu ki, həmin formaların bir çoxu onları hazırlayan müəlliflərin adı ilə bağlıdır. İkinci fəaliyyət növü olan *agere* hüquqşünasın məhkəmədə işi aparmasından ibarət idi. Bu zaman hüquqşünas prosesdə tərəflərdən birinin funksiyasını öz üzərinə götürmüş olurdu, həm mülki, həm də cinayət işləri üzrə. Qədim Romada cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxsin hüquqi yardım ilə təmin edilməsinə ciddi əhəmiyyət verilirdi. Müdafiəçilər üç növə bölünürdü: *advocati*, *laudatores*, *patroni*. Daha bir forma vardı ki, “*respondere*” adlanmaqla, fərdi şəxslərin sorğuları üzrə hüquqşünas rəyi verməklə məşğul olurdu. Məqalənin həcmi ilə bağlı tələbləri nəzərə alaraq, Qədim Romada hüquqi yardım göstərmənin xüsusiyyətlərini geniş şərh etmərik, bununla belə, tədqiq olunan subyektiv hüququn inkişafı ilə bilavasitə bağlı olan bəzi mühüm məqamlara toxunmaq lazım gəlir. Xüsusən, Yustinian digestalarının Birinci Kitabında (XVI Titul) göstərilir ki, prokonsul “vəkil istəyən hər kəsə, ilk növbədə qadınlara, yaxud yetkinlik yaşına çatmayanlara, yaxud digər zəiflərə və ya ağıl yerində olmayanlara vəkil təmin etməli, əgər kimsə vəkil istəməzsə, onda prokonsul özü vəkil təqdim etməlidir.”(7) Əgər kimsə, rəqibin güclü olmasına görə özünə vəkil tapa bilmədiyini deyirsə, ədalətlik naminə ona vəkil təqdim olunmalıdır”.(8) Göründüyü kimi, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə, habelə nisbətən az həcmli hüquq qabiliyyəti olan subyektlərə (qadınlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar, xəstələr və s.) hüquqi yardım üçün vəkil xidmətindən istifadə edilməsinə qanun səviyyəsində təminat verilmişdi.

Roma hüququnun qeyd olunan mənbəsinin Üçüncü Kitabında, daha dəqiqi, “Prokurorlar və müdafiəçilər haqda (De procuratoribus et defensoribus)» III Titulda bir müddəada yazılırdı ki, təqsirləndirilən şəxs məhkəmə iclasında iştirak edə bilməyən hallarda ona mütləq qaydada hüquqi yardım göstərilməlidir. Mənbədə həmin müddəanın ictimai faydası da qeyd olunur: “əgər məhkəmədə iştirak etməyən şəxs mühakimə oluna bilirsə, onun əvəzindən söz deyəcək və onun təqsirsizliyini müdafiə edəcək başqa birinin prosesə buraxılması ədalətli və müəyyən edilmiş qaydalara uyğundur”.(9) Roma respublikası və Roma imperiyasının tarixində bir dövrdən etibarən aztəminatlı vətəndaşlar üçün təyinatlı və ödənişsiz müdafiə xidməti təmin olunmuşdu. Qanun normaları cinayət işləri üzrə müdafiəçinin iştirakını məcburi edirdi. Tərəfin müdafiəçisi olmayan hallarda pretor onun üçün müdafiəçi təyin etməyə borclu idi.

“Təyinat üzrə” müdafiədən üzrlü səbəb olmadan imtina edən vəkil kollegiyadan dərhal çıxarıla bilərdi.(10)

Qədim Romada diqqət çəkən daha bir institut hospitium privatum – Romaya gəlmiş yadellilərin (vətəndaşlığı olmayan gəlmələrin) əmlak maraqlarının qorunması ilə bağlı olmuşdur. Müvafiq tələblərə cavab verən hər hansı Roma vətəndaşı yadelliyə patronluğu öz üzərinə götürürdüsə (bu halda yadelli kliyent qismində çıxış edirdi), lazımi hallarda ona hüquqi yardım göstərməli, onun mənafeləri baxımından sərfəli əqdlər bağlamalı, məhkəmə qarşısında hüquqlarını müdafiə etməli idi. Patronun öz üzərinə götürdüyü vəzifələrə vicdanlı münasibəti sakral hüquqla təmin olunurdu, belə ki, vəzifələrinə xəyanət etmiş patron ən ciddi cəzaya məhkum edilirdi: onlar tanrıların lənətinə layiq (sacer esto) elan edilir və qanunun himayəsindən kənarlaşdırılırdı.(11) Beləliklə, hüquqi yardım almaq hüququndan tək cə Roma vətəndaşları deyil, gəlmələr də istifadə edə bilirdilər. Özü də, bu hüquq həm cinayət, həm də mülki işlər üzrə proseslərdə realizə olunurdu.

Feodal dövlətlərinin mövcud olduğu orta əsrlərə dair tarixi mənbələrdə və yazılmış ədəbiyyatlarda hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı geniş materiallara rast gəlinmir. Bununla belə, həmin dövrdə məhkəmə proseslərində tərəflərə hüquqi yardım göstərən subyektlərin statusunu təhlil etməklə, hüquqi yardım almaq hüququnun realizə olunma xüsusiyyətlərinə dair müəyyən nəticələr çıxarmaq mümkündür. Belə subyektlər arasında ən geniş yayılanı vəkillik institutu və müvafiq olaraq, onun üzvü olan vəkillər idi.

Misal üçün, XII əsrdə Fransada vəkil funksiyasını adətən ruhani rütbəli şəxslər həyata keçirirdilər. XII əsrdən dünyəvi məhkəmələrdə ruhani rütbəli şəxslərin iştirak etməsi qadağan edildi və onların yerini həmin məhkəmələrdə peşəkar hüquqşünaslar tutmağa başladı.(12) XIII əsrin sonlarından etibarən Fransada vəkillik fəaliyyətinin qanunvericilik bazası yaradılır. Belə ki, 1270-ci ildən məşhur “Müqəddəs Lüdovik Təsisatları” qəbul olunur və bununla fransız məhkəmə quruluşu və məhkəmə icraatının ilk əsasları yaradılır. Kralın 1274-cü il tarixli dekretinə əsasən, vəkillər məhkəmə nəzdində təsis olunmuşdular. 1344-cü ildə vəkillər müdafiəçilərə və müşavirlərə bölünürdü. Qanunvericiliyə görə, kilsə cəzalarına məruz qalmış katoliklər və monarxlar vəkil ola bilməzdilər.(13) Qeyd etmək lazımdır ki, məhz XIII əsrdə Fransa krallığında ilk dəfə olaraq prokuror vəzifəsi təsis olunur. İlk dövrdə prokurorun funksiyası mülki işlər üzrə iddiaçılara və cavabdehlərə hüquqi yardım göstərməkdən ibarət idi (əsasən, zəif imkanlı çəkişən tərəflərə).

Daha bir diqqətəlayiq məqam 1781-ci ildən başlayaraq Prussiyada vəkillik institutunun dövlət vəzifəsi kimi təsis edilməsidir. Tərəflərə hüquqi yardım göstərmək vəzifəsi məhkəmə üzvlərinin öhdəsinə düşürdü. Bunun üçün məhkəmələrin tərkibində xüsusi üzvlər – “assistentlər” fəaliyyət göstərir və onlar dövlət məvacibi alırdılar.(14) Daha sonralar assistentləri komissarlar əvəz etdilər. Komissarlar qonorarı onlara yardım üçün müraciət edənlər şəxslərdən alırdılar. Onların daha geniş hüquqları vardı, bununla belə, onlar yenə də məhkəmə idarəsinin məmurları olaraq fəaliyyət göstərirdilər.

Almaniyada 1 iyul 1878-ci ildə qəbul olunan Vəkillik haqqında əsasnamə hüquqi yardım göstərilməsini tənzimləyən ilk normativ akt hesab olunur. Bu sənədə əsasən, hüquqi yardım göstərən şəxslər yardımın növündən asılı olaraq qruplara bölünmüşdülər. Vəkil işi müstəqil surətdə hazırlayır, məhkəmə iclasında çıxış edir, məhkəmə qərarlarının icrasında iştirak edirdi.

İngiltərədə vəkillik institutu nisbətən əvvəl meydana çıxsa da, kifayət qədər geniş muxtarlıqla səciyyəvi olmuşdu.(15) Hüquqi yardım göstərən vəkillər əsasən iki istiqamətdə ixtisaslaşmışdılar: barristerlər – əsasən məhkəmədə çıxışlar etməklə məşğul olur; attorney və solisitorlarışlərin məhkəmə baxışı üçün hazırlanmasını təşkil edirdilər. Vəkillərin sırasında ən yüksək dərəcə sayılan sercentlərin bəzi xüsusi hüquqları vardı. Qeyd edək ki, yuxarı məhkəmələrin üzvləri məhz sercentlər arasından seçilirdi. Qeyd olunan tarixi dövrdə İngiltərədə mülki işlər üzrə hüquqi yardım praktikası olduqca geniş yayılmışdı. Cinayətdə təqsirləndirilən şəxslərin müdafiəsinin təşkilinə gəlincə, bu məsələdə ciddi gerilik müşahidə edirik. 1696-cı ildə III Vilhelmin qəbul etdiyi Statuta əsasən, “yüksək xainlik” işlərinin baxılmasında müdafiəçi çağırmaq hüququ təmin edildi. Daha sonra bu praktika feloniyalarla bağlı işlərə də tətbiq olundu.

Bununla belə, İngiltərədə uzun vaxt ərzində müdafiəçinin məhkəməyə müdafiə nitqi ilə müraciət etməsi qadağan edilmişdi. 1836-cı ildə IV Vilhelmin qəbul etdiyi qanun cinayət işlərində hüquqi yardım göstərilməsi ilə bağlı bütün maneələri aradan qaldırdı.(16)

R.Q.Melçinenkonun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, Orta əsrlərdə hüquqi yardım institutları cəmiyyətin təlabatlarına cavab verirdi, lakin sonrakı inkişaf mərhələlərində qeyri-kafi sayılmağa başladı. Belə demək mümkünsə, bəzi dövlətlərdə konstitusion quruluşların bərqərar olması ilə hüquqi yardım almaq hüququ ikinci nəfəs qazanır. Konstitusion mərhələdə hüququn elementləri çoxalır, hüquqi yardım almaq hüququ isə əksər dövlətlərin Əsas Qanunlarında başlıca insan hüquqlarından biri kimi təsbit edilir.

Beləliklə, hüquqi yardım almaq hüququnun inkişaf tarixini araşdırarkən, müxtəlif ölkələrin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının qanunveriviliyində bu subyektiv hüququn konstitusion təsbiti məsələsinə də diqqət yetirilməlidir. Bu da var ki, qeyd olunan məsələnin öyrənilməsi baxılan hüququn insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhz hansı nəslinə aid olduğunu aydınlaşdırmağa imkan verir.

Məlum olduğu kimi, dünya tarixində ilk rəsmi konstitusiyalar ABŞ-ın 1787-ci il tarixli, Fransanın 1791-ci il tarixli, habelə Polşanın 1791-ci il tarixli Əsas Qanunlarıdır. Konstitusion hüququn qeyd olunan mənbələrində insan və vətəndaş konstitusion hüquq və azadlıqlarının hüquqi tənzim xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, qeyd edə bilərik ki, bu üç sənəd arasında ABŞ və Fransa konstitusiyaları ilkin redaksiyasında daha mütərəqqi olmuşlar. Belə ki, həmin sənədlərdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına, o cümlədən hüquqi yardım almaq hüququna ciddi əhəmiyyət verilmişdi.

ABŞ-ın 1787-ci il Konstitusiyasında, yəni Əsas Qanun səviyyəsində hüquqi yardım almaq hüququ təsbit edildi. 25 sentyabr 1789-cu il tarixdə ABŞ Konqresi ölkə Konstitusiyasına ilk 10 düzəlişi təklif etdi. Bunlardan VI düzəlişə uyğun olaraq, "Hər cür cinayət təqibi zamanı təqsirləndirilən şəxs öz müdafiəsi üçün hüquqşünas yardımından istifadə etmək... hüququndan istifadə edir".(17)

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında XVIII-XIX əsrlərdə hüquqi yardım əsasən vəkillər tətəfindən göstərilir və onlar hüquq fəaliyyətinin növlərindən asılı olaraq müxtəlif ixtisas kateqoriyalarına bölünürdülər. Bir qismi işlərin qəbulu və baxışa hazırlanması, ikinci qismi hüquqi məsləhətlərin verilməsi, üçüncü qismi məhkəmələrdə çıxış etməklə məşğul olurdular.

Fransanın 3 sentyabr 1791-ci il tarixli Konstitusiyasının "Məhkəmə hakimiyyəti haqqında" adlanan 5-ci fəslinin 9-cu bəndinə əsasən "təqsirləndirilən şəxsə vəkil xidməti göstərilməsindən imtina oluna bilməz".(18) Həmçinin, Fransa Parlamentinin 26 avqust 1789-cu il tarixli qərarla qəbul etdiyi İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsində nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqları insan hüquqlarının birinci nəslinə aid edə bilərik. Məsələn, Bəyannamənin 14-cü maddəsində təsbit olunmuşdu ki, "vətəndaşlar dövlət vergilərinin zəruriliyini müstəqil şəkildə və ya öz təmsilçiləri vasitəsilə müəyyən etmək, onun yığılmasını sərbəst şəkildə razılaşdırmaq, onun istifadə olunmasına nəzarət etmək və onun həcmi, miqdarını, ödəniş qaydasını və müddətlərini müəyyən etmək hüquqlarına sahibdirlər".(19) Sitat gətirilən normalar və həmin dövr fransız institutlarının öyrənilməsi göstərir ki, artıq XVIII əsrin sonlarından etibarən Fransada vətəndaşların vergi sferasında mənafeələrini təmsil etmək üçün hüquqi nümayəndəlik institutu mövcud idi.

Qeyd edək ki, ilk konstitusiyalarda hüquqi yardım almaq hüququnun yalnız bir növü – cinayət proseslərində təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ birbaşa nəzərdə tutulmuşdu. Bu cür vəziyyət şəxsin saxlanması və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi mərhələlərində hüquqi yardım almaq zərurətinin qanunvericilik səviyyəsində tanınması kimi izah oluna bilər. Hərçənd, hüquqi yardım almaq hüququnun məzmunu daha genişdir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin konstitusion əsaslarını və onun hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı normalarının müasir vəziyyətini öyrənmək və bunu əvvəlki dövrlərin konstitusiyalarının (1921-ci il Konstitusiyası, 1927-ci il Konstitusiyası, 1937-ci il Konstitusiyası, 1978-ci il Konstitusiyası) müvafiq normaları ilə müqayisə etmək əsasında təsdiq etmək olar ki, son bir əsrdə Azərbaycanda bu konstitusion hüququn ciddi təkamülü baş vermiş, o cümlədən onun məzmun tutumunun hüquqi tənzimi xeyli təkmilləşmişdir.

Xüsusən, Azərbaycan SSR-in 1937-ci il Konstitusiyasında 118-ci maddə təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnu təsbit etməklə kifayətlənmişdisə, 1978-ci il Konstitusiyasında təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ (maddə 170) ilə yanaşı, vətəndaşlara və təşkilatlara hüquqi yardım göstərmək üçün vəkillər kollegiyasının təsis olunması nəzərdə tutulmuşdu (maddə 170). Bundan əlavə, həmin maddədə qeyd olunurdu ki, “qanunvericiliklə müəyyən edimiş hallarda vətəndaşlara hüquqi yardım əvəzsiz olaraq göstərilir”.

Diqqətə layiq faktdır ki, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” 1991-ci il tarixli Konstitusiya Aktı Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda olan hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hüquqi müdafiəsinə təminat vermişdir (18-ci maddə, 3-cü bənd). Bu da, öz növbəsində, tərəfimizdən tədqiq olunan subyektiv hüququn məzmun tutumunu daha genişləndirir.

Yuxarıda aparılmış təhlili bu cür xülasə etmək olar:

Hüquqi yardım almaq hüququnun kökləri qədim zamanlara dayanır. Bu subyektiv hüququn müasir vəziyyətə gəlməsi, indiki konstitusiya məzmun tutumuna yiyələnməsi uzun sürən, mürəkkəb təkamül proseslərindən keçmişdir ki, buda ilk növbədə, bəşəriyyətin vacib bir gerçəkliyi dərk etməsinə söykənir: hüquqi yardım almaq hüququnu lazımi şəkildə tənzim etmədən, insanın hüquq dəyərlərinə əsaslanan bir cəmiyyətdə və dövlətdə yaşaması və pozitiv inkişaf etməsi mümkün deyildir.

Hüquqi yardım almaq hüququnun, xüsusən məhkəmələrdə ittihamdan hüquqi müdafiə imkanının meydana çıxması, onun yazılı hüquq mənbələrində təsbit edilməsi bəşəriyyətin ədalətə can atma səylərinin nəticəsidir. Hüquqi yardım göstərilməsi üzrə ən qədim və geniş yayılmış institutlar öz başlanğıcını Qədim Yunanıstan və Romadan götürmüş vəkillik institutu hesab olunmalıdır.

Bu hüququn inkişaf edərək müasir məzmun tutumuna çatması dünyanın müxtəlif ölkələrində hüquq sistemlərinin inkişafı, xüsusən də, yurisdiksiya prosesləri (mülki, cinayət hüquqi və s.) ilə bağlı olmuşdur. Və aydındır ki, bu hüquq şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının mühafizə və müdafiə olunması sahəsində uzun əsrlər davam etmiş hüquq yaradıcılığı prosesinin tərkib hissəsi, vacib ünsürü kimi baxılmalıdır.

Hüquqi yardım almaq hüququnun ilkin tarixi realizə formalarından biri təqsirləndirilən şəxsə müdafiə hüququnun verilməsi olmuşdur. ABŞ-da və Avropanın bəzi ölkələrində konstitusionalizmin inkişaf etməsi ilə bu hüququn məzmunu xeyli genişlənməmişdir. Yekun olaraq, həmçinin qeyd edilməlidir ki, hüquqi yardım almaq hüququ insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının Birinci nəslinə aid olunmalıdır.

Hüquqi yardım almaq hüququ Azərbaycan Respublikasında XX əsrin birinci yarısında konstitusiya səviyyədə öz təsdiqini tapmış, 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbulu ilə, onun 61-ci maddəsində müasir məzmununu qazanmışdır. Nəzərə alınmalıdır ki, əvvəlki konstitusiyalardan fəqli olaraq, qüvvədə olan Konstitusiyanın 61-ci maddəsi məhz yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnu təsbit edir. Eyni zamanda, bu cür yardımın qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda ödənişsiz, dövlət hesabına göstərildiyi müəyyən olunmuşdur.

Ümumilikdə, hüquqi yardım almaq hüququnun təmin olunma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, onun təsirliliyini yüksəldilməsi, xüsusən ödənişsiz hüquqi yardım sisteminin və onun normativ əsaslarının formalaşdırılması müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının, alimlərin, habelə müxtəlif ictimai təşkilatların fəaliyyətində prioritet istiqamətlərdən biri hesab olunmalıdır.

Mənbə:

(1) Керимов Д.А. *Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд.* М.: Аванта+, 2001. –с. 110.

(2) Синеокий О. В. *Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: Учебное пособие.* – Х.: Право, 2008. – С.12

(3) *Всеобщая история государства и права. Учебник для вузов в двух томах. Том 1. Древний*

- мир и средние века / Под редакцией В. А. Томсинова. М.: ИКД "Зерцало-М", 2011. – С. 88.
- (4) Мельниченко Р.Г. Право на юридическую помощь: конституционные аспекты: Монография. – Волгоград: Изд-во ВАГС, 2003. – С. 6.
- (5) Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: Учебное пособие. – Х.: Право, 2008. – С.19-20
- (6) Марка Фабия Квинтилиана Двенадцать книг риторических наставлений. / Пер. с лат. [неполный] А. Никольского. Ч. 1-2. СПб, 1834. Ч. 1. –С. 409.
- (7) Происхождение термина «адвокат» связывают с возникновением в Древнем Риме легисакционного судебного процесса (*legis ast-sones* – законные действия).
- (8) Памятники римского права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. –М.:Зерцало,1997. – С. 182-183
- (9) Там же. – С. 209.
- (10) Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: Учебное пособие. – Х.: Право, 2008. – С.30
- (11) Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 75
- (12) Всеобщая история государства и права. Учебник для вузов в двух томах. Том 1. Древний мир и средние века / Под редакцией В. А. Томсинова. М.: ИКД "Зерцало-М", 2011. – С.487
- (13) Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: Учебное пособие. – Х.: Право, 2008. – С.40
- (14) Всеобщая история государства и права. Учебник для вузов в двух томах. Том 1. Древний мир и средние века / Под редакцией В. А. Томсинова. М.: ИКД "Зерцало-М", 2011. – С. 616.
- (15) Всеобщая история государства и права. Учебник для вузов в двух томах. Том 1. Древний мир и средние века / Под редакцией В. А. Томсинова. М.: ИКД "Зерцало-М", 2011. — 640 с. С.524
- (16) Мельниченко Р.Г. Право на юридическую помощь: конституционные аспекты: Монография. – Волгоград: Изд-во ВАГС, 2003. – 200 с. С. 11
- (17) Билль о правах 1789-1791 гг. (первые 10 поправок Конституции США) // История государства и права зарубежных стран: хрестоматия / сост.: М.М.Борисевич.- М.: МНЭПУ, 1998. - с.149-150.
- (18) Конституция Франции 1971 г. // История государства и права зарубежных стран: хрестоматия / сост.: М.М.Борисевич.- М.: МНЭПУ, 1998. - С. 167
- (19) Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen de 1789. – <http://www.textes.justice.gouv.fr/textes-fondamentaux-10086/droits-de-lhomme-et-libertes-fondamentales-10087/declaration-des-droits-de-lhomme-et-du-citoyen-de-1789-10116.html>

Rəşid Rzayev

*2 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi
Məhkəməsinin sədri*

**HAKİMLƏR HƏMİŞƏ MÜSTƏQİL OLMALI VƏ
ƏDALƏT HİSSİNİ BİR AN BELƏ OLSA
İTİRMƏMƏLİDİRLƏR**

İlk əvvəl, "Azərbaycan Vəkili" jurnalına müsahibə vermək ilə bağlı təklifimizi müsbət qarşıladığınız üçün Sizə təşəkkürümüzü bildirir və növbəti sualla müsahibəyə keçmək istərdik.

- Rəşid müəllim, bildiyimiz qədər ilə Siz hakimlik fəaliyyətinə başlamamışdan öncə uzun illər prokurorluq orqanlarında işləmişiniz. Sovet dövründən miras qalan və prokurorluq orqanlarında oturmuş sərt inzibati münasibətlər zəmnində püxtələşmiş hüquqşünas vərdişləriniz Sizin hakimlik fəaliyyətinizdə necə əks olunur?

- Həqiqətən, mən 1985-ci ildən 2007-ci ilin 28 iyul tarixinədək prokurorluq orqanlarında çalışmışam. Hesab edirəm ki, prokurorluq orqanlarında işləməyim mənim bir hüquqşünas kimi formalaşmağında böyük rol oynamışdır. Bu faktorun mənim hüquqşünas kimi iş təcrübəmə və eyni zamanda həyat təcrübəmə böyük təsiri olmuşdur. Qazandığım bu təcrübələr mənə hakimlik fəaliyyətimdə çox kömək edir və edəcəkdir. Doğrudur, Sovet dövründə prokurorluq orqanlarında sərt inzibati münasibətlər mövcud idi. Lakin ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra, xüsusilə də ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən və prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən geniş hüquq islahatları nəticəsində yaranan demokratik cəmiyyət sosial həyatın müxtəlif sferalarına olduğu kimi, eyni zamanda biz hüquqşünasların vərdişlərinə də öz müsbət təsirini göstərmişdir. Mən prokurorluq orqanlarında ümumi nəzarət fəaliyyətini, cinayət işlərinin istintaqını, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirmişəm. Xüsusilə, işlərin məhkəmə araşdırmasında prokurorluq orqanlarında əldə etdiyim təcrübə hakimlik fəaliyyətimdə mənim əlimdən tutmuş, həqiqətin aşkara çıxarılmasına və işin hərtərəfli araşdırılmasına yardım etmişdir. Məsələn, icraatında iddiaçı Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin cavabdeh olan bir sahibkara qarşı onun tərəfindən suyun və havanın çirkləndirilməsi ilə bağlı iş var idi. Prokurorluq orqanlarında buna bənzər işlərlə bağlı həm ümumi nəzarət, həm də cinayət işlərinin istintaqını və materialların araşdırılmasını dəfələrlə həyata keçirmişdim. İddiaçı Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin əməkdaşları tərəfindən havanın və suyun çirkləndirilməsi haqqında aktlarla tanış olduqda, mənə məlum oldu ki, bu sənədlərdə çirklənmənin hansı miqdarda olması, hansı zərərli maddələrin suya və havaya axıdıldığı göstərilməmiş, bununla bağlı təlimatlarda göstərilən prosedurlar düzgün həyata keçirilməmişdir. Belə ki, faktiki olaraq çirklənmə ilə bağlı iddiaçı tərəfindən heç bir sübut təqdim edilməmişdir. Qısacası, prokurorluq orqanlarında qazandığım təcrübə düzgün qərar verməyimə yardımçı oldu. Belə misallar çoxdur.

- Hazırda ədalət mühakiməsi ilə məşğul olan hüquqşünas kollektivinə rəhbərlik edirsiniz. Belə kollektivə rəhbərlik etməyin spesifik xüsusiyyətləri barədə nə deyə bilərsiniz?

- Hesab edirəm ki, hüquqşünaslar kollektivinə rəhbərlik etmək nə qədər çətin olsa da, bir o qədər də asandır. Çünki, bu kollektivdə hamımız hüquqşünas olduğumuz üçün bəzən müəyyən məsələlərdə fikir ayrılıqları olsa da, ümumilikdə bir-birimizi yaxşı başa düşür, aramızdakı ünsiyyət rahat qurulur. Necə deyərlər, arifə bir işarə də bəsdir. Məhkəmə işçilərindən ibarət kollektivə rəhbərlik etməyin öz spesifik cəhətləri də mövcuddur. Burada hər vəzifə sahibinin öz iş var, hərə bir iş üzrə ixtisaslaşır. Fikrimcə, kollektivi idarə etmək, düzgün münasibətlər qurmaq üçün həm nəzəri biliklərə, həm də müəyyən həyat və iş təcrübəsinə malik olmaq zəruridir.

- Bu yaxınlarda Fransadan gəlmiş bir hakimliyə namizəd ilə redaksiyamızda söhbət olmuşdur. Söhbət əsnasında müəyyən olunmuşdur ki, Fransada hakimlərin etik davranış qaydalarında nə yazılmasına baxmayaraq, hakimlər vəkillərdən daha çox prokurorlarla daha yaxın qeyri-peşə münasibətlərində olurlar. Öz təcrübənizə əsasən, çəkişmə prosesinin prosesual qanunvericiliyin tələbləri baxımından 3 bərabərhüquqlu tərəfləri arasında olan bu cür praktikanı necə qiymətləndirirsiniz?

- İlk növbədə qeyd etmək istərdim ki, inzibati-iqtisad məhkəməsində dövlət ittihamçısı iştirak etmir. Öz təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, heç bir tərəflə ümumiyyətlə qeyri-peşə münasibətləri qurmuram. Təbiidir ki, hər birimiz hüquqşünasıq. Bəzi vəkillərlə, prokurorlarla tələbə yoldaşı olmuşuq, bir universitetdə oxumuşuq. Hüquqşünas kimi, bir çox vəkil və prokurorlarla tanışlığım da var. Lakin, bu münasibətlərin mənim hakimlik fəaliyyətimə heç bir təsiri ola bilməz.

- Rəşid müəllim, "müstəqil hakim" ifadəsi Sizə bir qədər paradoksal səslənmirmi?! Sizcə, əslində hakimin müstəqilliyi qanunlarla, habelə bəzən mükəmməl olmayan qanunlarla məhdudlaşdırmı və belə olan halda hansı müstəqillikdən söhbət gedə bilər? Dolayısıyla hakimləri "qanunların əsirləri" kimi adlandırsaq yanlışdır ki?!

- "Müstəqil hakim" ifadəsi mənim üçün bir qədər paradoksal səslənir. Əgər biz hakim ifadəsini səsləndiririksə bu ancaq müstəqil ola bilər. Hesab etmirəm ki, qanunlar, hətta sizin ifadə etdiyiniz kimi desək, mükəmməl olmayan qanunlar hakimin müstəqilliyini məhdudlaşdırır. Əksinə, qanunlar hakimlərin müstəqilliyini qoruyur və ölkəmizdə aparılan hüquq islahatları bunu təmin edir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının ali qanunu olan Konstitusiyanın 127-ci maddəsində də hakimlərin müstəqilliyi qeyd edilmişdir. O ki qaldı, "hakim qanunun əsiridir" ifadəsinə, hesab edirəm ki, bu ifadə korrekt bir ifadə deyildir. Qanunlar hakimə ədalətli və düzgün qərar qəbul etmək üçün vardır. Mənim tələbəklik illərim sovet dövrünə təsadüf edib. O zaman "Xarici burjua dövlətlərinin dövlət hüququ" adlı fənn bizə tədris edilirdi. Dərsləkdə ABŞ məhkəmə sistemindən bəhs edən bölmədə bir ifadə var idi ki, hansı ki, mənim yaddaşımda həmişəlik həkk olunub. ABŞ-da Ali Məhkəmənin hakimləri vəzifələrinə ömürlük təyin edilirlər. Bir jurnalist ABŞ Ali Məhkəməsinin hakiminə belə bir sual vermişdir: "Nə olsun ki, siz bu vəzifəyə ömürlük təyin olunursunuz, axı siz "qanunların əsiri"siniz, qanundan kənar heç bir qərar qəbul edə bilməzsiniz?!" Hakimin cavabı isə belə olmuşdu: "Bəli, biz qanunlara tabeyik, lakin, qanun odur ki, onun haqqında biz nə deyirik!" Bununla mən demək istəmirəm ki, hakim istədiyi qərarı çıxara bilər. Amma, bir daha təsdiq etmək istərdim ki, hakimlər həmişə müstəqil olmalı və ədalət hissini bir an belə olsa itirməməlidirlər.

- Qərar qəbul edərkən həyəcan keçirirsinizmi? Qərar verərkən həyəcan keçirməklə hakimin iş təcrübəsi arasında mütənəsiblik olmalıdırmi?

- Mən heç zaman qərar qəbul edərkən, həyəcan keçirməmişəm. Çünki, hər dəfə qərar verən zaman daxili inamıma söykənərək , qanunlara istinad edərək ədalətlə qərar vermişəm. Əgər mənim qərarım qanuni və ədalətlidirsə mən niyə həyəcan keçirməliyəm ki?! Ola bilər ki, bəzi hakimlər qərar qəbul edərkən həyəcanlanırlar. Bu da müəyyən faktorlarla bağlı ola bilər. Lakin hesab edirəm ki, kifayət qədər həyat və iş təcrübəsi olan hakim ədalətli və qanuni qərar qəbul edərsə heç bir həyəcan keçirməməlidir. Yalnız aşağıdakı suallar məni həyəcanlandıra bilər. Yazdığım qərarda bütün qanunları nəzərə ala və öz fikrimi tam ifadə edə bilmişəmmi? Qərarı oxuyan insan mənim fikrimi tam başa düşə biləcəkmi?

- Məşhur hüquqşünaslardan biri belə demişdir – “Mən əvvəllər qanunla qidalanırdım və ona görə də bu mənə insanlığın qaranlıq tərəflərini aşkar edirdi. Poeziya ilə qidalanmağa başlamağım isə mənim əvvəlki qaranlıq dünya barədə fikirlərimi yumşaltmağa və insanlığın işıqlı tərəflərini görməyimə imkan verməyə səbəb oldu.” Bu xüsusda sualımız belədir: Siz təbiətiniz etibarilə sərt, insanlığın qaranlıq tərəflərini görməyə daha çox meyllisinizmi?

- Mənim heç vaxt insanlığın qaranlıq tərəflərini görməyə meylim olmayıb. Həmişə çalışıram hansısa problemlə qarşılaşan insanın yerinə özümü qoyum ki, onun hislərini daha yaxşı başa düşə bilim. Təbiidir ki, belə olan hallarda, bəzən insanların qaranlıq dünyaları ilə də rastlaşa bilərsiniz. Lakin, hər zaman səy göstərirəm ki, belələrinin qaranlıq tərəflərinə aydınlıq gətirim. Hesab edirəm ki, insan nikbin, pozitiv olmalı və yaxşılıq etməyə meyilli olmalıdır. Qaranlıq düşüncəyə malik olan insanlar cəmiyyətə heç bir müsbət töhfə verə bilməzlər.

- Bu sualımızı əvvəlki sualın davamı olaraq qəbul edin. Hüquqşünas oxucularımız üçün maraqlı olan bir sual vermək istərdik. Bir hüquqşünas kimi formalaşmağınızda bir ədəbiyyat nümunəsinin adını çəkməyinizi xahiş edərdik və həmin əsərin Sizin həyatda və peşanızda qərar qəbul etməyinizə necə təsir etmişdir?

- Mən mütləq etməyi çox sevirəm. Həm bədii, həm də elmi-kütləvi ədəbiyyat maraqlıdır. Ümumiyyətlə, mən bədii əsərlərdə daha çox tarixi hadisələrə diqqət yetirirəm. Məsələn, müəlliflər mənsub olduğu xalqa məxsus spesifik xüsusiyyətləri, onların həyat tərzini təsvir edərkən, oxucu həmin xalqa daha yaxşı bələd olur. Bu faktor isə oxucunun həmin xalqın hər hansı bir nümayəndəsi ilə görüşü zamanı onunla münasibətlərin qurulmasında çox imdadıma çatır. Elmi-kütləvi ədəbiyyat isə insanın biliklərini zənginləşdirir. Ona görə, hesab edirəm ki, tək hüquqşünas kimi yox, eyni zamanda bir fərd kimi insanın formalaşmasında ədəbiyyatın rolu çox böyükdür. Bir hüquqşünas kimi Dostoyevskinin “Cinayət və cəza”, Lev Şeyninin “Müstəntiqin qeydləri” və s. əsərlər məndə böyük təəsürat yaratmışdır. Lakin, əminliklə deyə bilərəm ki, xüsusilə elmi kitabların mənim hüquqşünas kimi formalaşmağım, peşəkarlaşmağım daha böyük və əhəmiyyətli rolu vardır. Məsələn, Ratinovun “Müstəntiq üçün psixologiya”, Torvaldın “Kriminalistikanın 100 ili”, Zaxarovun “Su nəqliyyatı cinayətlərinin istintaqı” və s. kitabları nümunə kimi gətirə bilərəm. Misal üçün, “Su nəqliyyatı cinayətlərinin istintaqı” kitabında gəmi heyəti üzvlərinin spesifik psixoloji cəhətləri barədə ətraflı məlumat verilir. Belə ki, uzun müddət ailələrindən və ümumiyyətlə cəmiyyətdən faktiki olaraq təcrid olunmuş vəziyyətdə olmaları, eyni kollektiv və mühitdə işləmələri gəmi işçilərinin psixoloji durumunda müəyyən dəyişikliklərə səbəb olur. Mən su nəqliyyatı prokurorluğu orqanlarında işlədiyim zaman gəmi heyəti üzvlərinin dindirilməsi zamanı həmişə bu xüsusiyyətləri nəzərə almışam və o zamankı fəaliyyətimdə bu oxuduqlarım mənə çox yardımçı olub.

- Rəşid müəllim, işdən kənar hər hansı bir məşğuliyyətiniz və ya hobbiniz varmı?

- Mən uzun illərdir filoteliya və numizmatika ilə məşğul oluram. Qeyd edirəm ki, bu maraqlarım dünyagörüşümün zənginləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Hal-hazırda məhkəmə hakimiyyətinə, hüquqa aid marka, pul, nişanlar və rəmzlərdən ibarət kolleksiya toplayıram. Bu kolleksiyaya aid nümunələri toplayarkən müəyyən etmişəm ki, bizim eranın 2-ci əsrindən başlayaraq bugünə kimi ədalət ilahəsi Femidanın təsviri olan pullar zərb olunur. Eyni zamanda yaxın yüzilliklər ərzində Azərbaycan torpaqlarında fəaliyyət göstərən hakimlərin məxsusi döş nişanları və möhürləri olmuşdur. Həmin rəmzlərdən bəziləri mənim kolleksiyamda da var və mən bununla qürur duyuram. (Qeyd: Oxucular kolleksiya ilə Jurnalın "Asudə vaxt" rubrikasında tanış ola bilərlər.)

- Sonda ənənəvi sualımızı Sizə vermək istərdik. Yetişməkdə olan gənc hüquqşünaslarımıza məsləhətləriniz nədən ibarət olardı?

- Gənclərə arzum və tövsiyəm ondan ibarətdir ki, ilk növbədə, onlarda vətəninə, xalqına, dövlətinə qarşı məhəbbət, bağlılıq olmalı, xalqımıza məxsus adət-ənənələrə hörmətlə yanaşmalı, öz peşəsini sevməli və onu hər zaman uca tutmalıdır. Hesab edirəm ki, bu xüsusiyyətlərə malik olan şəxs həmişə öz üzərində çalışaraq, biliklərini zənginləşdirərək cəmiyyətə yararlı və gərəkli bir hüquqşünas kimi yetişəcəkdir. Bu barədə Otto fon Bismark demişdi: "Elə oxu ki, sanki əbədi yaşayacaqsan, elə yaşa ki, sanki sabah öləcəksən..."

- Rəşid müəllim, əvvəla maraqlı və səmimi müsahibəniz üçün Sizə öz təşəkkürümüzü bildiririk. Xoş bir təsadüfdür ki, jurnalımızın bu buraxılışı Sizin 55-ci doğum gününüz ərəfəsinə təsadüf edir. Bu mənada qarşıdan gələn bu xoş gün münasibətilə Sizi ürəkdən təbrik edir, şəxsinizə uzun ömür və möhkəm cansağlığı arzu edirik.

Paşa Səfərov

Vəkillər Kollegiyasının üzvü

LƏYAQƏTSİZ VƏRƏSƏNİN HÜQUQLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Mülki hüququn olduqca böyük və mürəkkəb bir sahəsi olan vərəsəlik hüququ konstitusion hüquq olub normativ hüquqi akt tərəfindən qorunur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin V bəndinə əsasən, dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir (1).

Normativ hüququ aktın vərəsəlik hüququna təminat verdiyi halda, qanunvericilik də vərəsəlik hüququnun subyektlərinin hüquqlarına təminat verir. Belə ki, vərəsəlik hüququn subyektlərinin anlayışının, dairəsinin, hüquqlarının və vəzifələrinin qanunvericilikdə (2) nəzərdə tutulması ilə yanaşı, bu hüquqların və vəzifələrin qorunması da qanunvericilik tərəfindən təmin edilir.

Vərəsəlik hüququnun subyektlərindən biri olan ləyaqətsiz vərəsənin anlayışı Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra MM) 1137-ci maddəsində (Ləyaqətsiz vərəsə) "miras qoyanın son iradəsini həyata keçirməsinə qəsdən maneə törətmiş və bununla da özünün və ya özünə yaxın şəxslərin vərəsəliyə çağırılmasına və ya miras paylarının artırılmasına kömək göstərmiş, yaxud vəsiyyəet edənin vəsiyyəetnamədə ifadə edilmiş son iradəsinə qarşı qəsdən cinayət və ya digər əxlaqsız hərəkət törətmiş şəxs (ləyaqətsiz vərəsə) nə qanun üzrə, nə də vəsiyyəet üzrə vərəsə ola bilməz, bu şərtlə ki, həmin hallar məhkəmə tərəfindən təsdiq edilsin" (2) kimi müəyyən edilmişdir.

Ləyaqətsiz vərəsənin hüquqlarından və vəzifələrindən söhbət açarkən öncə bildirmək lazımdır ki, bu barədə nə qanunvericilikdə nə də ki, hüquq ədəbiyyatında ətraflı bir məlumat verilməmişdir (*Məlumat üçün bildiririk ki, MM-in 1142-ci maddəsi "Ləyaqətsiz vərəsə sayılmış şəxsin vəzifələri" adlandırılırsa da, maddədə ləyaqətsiz vərəsənin yalnız "geri qaytarmaq" vəzifəsi göstərilmişdir*). Biz Mülki Məcəllənin xüsusi hissəsinin normalarında nəzərdə tutulmuş halları araşdıraraq ləyaqətsiz vərəsənin hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən etmişik. Beləliklə, ləyaqətsiz vərəsənin aşağıdakı hüquqları vardır:

1. Bağışlanmaq hüququ

Ləyaqətsiz vərəsənin hüquqlarından hesab olunan "bağışlanmaq" hüququ digər hüquqlara nisbətən geniş sahəni əhatə edir. MM-in 1140-cı (Ləyaqətsiz vərəsənin bağışlanması) maddəsinə görə, əgər miras qoyan vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olan hərəkətlər törətdiyinin üstü açılmış şəxsi bağışlayarsa və bu qərarını vəsiyyəetnamədə aydın şəkildə ifadə edərsə, həmin şəxs bu hərəkətlərinə baxmayaraq vərəsəliyə buraxılır. Bağışlanmanın geri götürülməsinə yol verilmir. (2) Şərh edilən normanın məzmunundan müəyyən bir qüsurlar nəzərə çarpır. Belə ki, normadan görsənir ki, "miras qoyan vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olan hərəkətlər törətdiyinin üstü açılmış şəxsi" bağışlaya bilər, lakin bu bağışlama şəxsin vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olan hərəkətlərin törədilməsinin **üstü açıldan sonra** oluna bilər. Eyni zamanda bu hərəkətin üstünün açılması hələ şəxsin ləyaqətsiz vərəsə hesab edilməsi, yaxud onun qanun və ya vəsiyyəet üzrə vərəsə ola bilməməsi deyil. Bunun üçün həmin hal məhkəmə tərəfindən təsdiq olunmalıdır. MM-in 1137-ci maddəsinin tələbinə görə, ləyaqətsiz vərəsə o halda qanun və ya vəsiyyəet üzrə vərəsə ola bilməz ki, həmin hallar məhkəmə tərəfindən təsdiq edilsin.

Bundan başqa norma yalnız “vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olan hərəkətlər törətmiş şəxsi” subyekt kimi nəzərdə tutur və bu subyekti MM-in 1137-ci maddəsinin əhatə dairəsinə daxil edir. Lakin, MM-in 1138-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş” və “miras qoyanın saxlanması üzrə öhdələrinə qoyulmuş vəzifələrdən qəti surətdə boyun qaçıran şəxslər” halları özsündə cəmləşdirən “vərəsə ola bilməyən şəxslər” kateqoriyasında əhatə dairəsinə düşür. Çünki, buradada əməl qəsdlə törədilir ki, nəticədə şəxs vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olur (*Müqayisə üçün bax: Ukrayna Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 1224-cü (Vərəsəlik hüququndan məhrum etmə) və Belarusiya Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 1038-ci (Ləyaqətsiz vərəsələr) maddələrinə*).

Qanunvericilik həmçinin şərh olunan maddədə şəxsin bağışlanmasını, miras qoyanın yalnız vəsiyyətnamədə aydın şəkildə ifadə etməsini tələb edir. Əgər miras qoyan şəxsin vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olan hərəkətlərin törədilməsinin üstü açıldan sonra onu bağışlayır, lakin vəsiyyətnamə qoyarkən bu bağışlanmanı qeyd etmirsə o zaman bu bağışlanma qüvvəsini itirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şərh olunan bu maddədə ləyaqətsiz vərəsənin bağışlanması maddənin məzmununa görə yalnız vəsiyyət üzrə vərəsələrə şamil edilir. Çünki qanunvericilik açıq şəkildə göstərir ki, miras qoyan bu bağışlanmanı “**vəsiyyətnamə**”də göstərməlidir.

Zənnimcə maddənin bu hissədə nizamasalma qüvvəsinin təsiri olduqca zəifdir. Əslində şəxsin miras qoyan tərəfindən bağışlanması o halda qanuni sayılır ki, şəxs öz hərəkətləri ilə ləyaqətsiz vərəsənin əlamətlərinin təsir dairəsi altına düşür və bu hərəkət maraqlı şəxsin ərizəsi əsasında məhkəmə tərəfindən öz təsdiqini tapır. Bundan sonra miras qoyan həmin şəxsi bağışlaya bilər və bu bağışlanma miras qoyanın öz iradəsini sərbəst şəkildə ifadə etməsindən ibarətdir. Bu ifadə isə həm yazılı, həm də şifahi ola bilər. Beləliklə miras qoyanın ləyaqətsiz vərəsəni **şifahi** bağışlaması halı MM-in 329-cu maddəsinin (Əqdlərin formaları) tələbləri ilə uyğunluq təşkil edir (*Müqayisə üçün bax: MM-in 1261-ci maddəsinə. Həmin maddədə göstərilir ki, ləyaqətsiz vərəsə sayılmış və ya vəsiyyətnamənin birbaşa göstərişi ilə vərəsəlik hüququndan məhrum edilmiş şəxsin xeyrinə mirasdan imtina yol verilməzdir. Bu cür imtina barəsində digər vərəsələr məhkəməyə şikayət verə bilərlər. Demək buradan aydın olur ki, şəxsin ləyaqətsiz vərəsə sayılması həm məhkəmə tərəfindən, həm də vəsiyyətnamənin birbaşa göstərişi ilə mümkündür. Bu isə MM-də başqa bir boşluğun olmasını göstərir.*)

Bəzən ləyaqətsiz vərəsəyə **vərəsəlikdən kənarlaşdırılmaq** kimi sanksiyanın tətbiq olunması istisna edilir. Bu, o vaxt mümkün olur ki, miras qoyan ləyaqətsiz vərəsəni bağışlasın (MM-in 1140-cı maddəsi). Belə halda ləyaqətsiz vərəsənin vərəsəlik hüququ bərpa edilir, vərəsəliyə buraxılır. Bu yalnız miras qoyanın iradəsi əsasında mümkün ola bilər: miras qoyan ləyaqətsiz vərəsənin bağışlamaq barədə qərarını aydın şəkildə ifadə etməlidir. Özü də o, həmin qərarı ləğv edə (geri götürə) bilməz. Əgər miras qoyan bağışlama barədə öz qərarını ləğv edərsə (götürərsə), bu qərar etibarsız hesab ediləcəkdir. (2, 6, 9)

Əgər şəxs miras qoyana qarşı şəxsin vərəsəlik hüququnun itirilməsinə səbəb olan hərəkətlərin törədilməsinin üstü açıldan sonra məhkəməyə müraciət edərək bu halı təsdiq etmirsə və bu barədə hər hansı bir məhkəmə qətnaməsi mövcud deyilsə, o zaman şəxs ləyaqətsiz vərəsə hesab edilmir və onun miras qoyan tərəfindən bağışlanmasına da ehtiyac qalmır.

Ləyaqətsiz vərəsənin bağışlanmasından sonra onun mirasa qarşı olan bütün hüquqları və payı bərpa edilmiş sayılır, yəni şəxs əvvəlki vəziyyətinə qayıdır.

Əgər miras qoyanın ölümündən sonra onun vərəsələri vəsiyyətnamədən xəbərsiz olduqları halda mirası bölüşdürərlərsə və sonradan vəsiyyətnamə meydana çıxarsa və ləyaqətsiz vərəsənin bağışlanması aşkar olunarsa o zaman miras yenidən bağışlanmış vərəsənin iştirakı ilə bərabər bölünməlidir.

MM ləyaqətsiz vərəsəni bağışlanmanı geri götürülməsinə yol vermir. Əgər bu bağışlanma şəxsin miras qoyanın son iradəsini həyata keçirməyə maneə olması nəticəsində baş vermişdirsə və bu hal sonradan digər vərəsələrə məlum olmuşsa o zaman onlar maraqlı şəxs qismində məhkəməyə müraciət edərək şəxsin MM-in 1137-ci maddəsinin tələbi ilə ləyaqətsiz vərəsə hesab edilməsinə tələb edə bilərlər.

2. Başqa miras qoyanın əmlakına miras almaq hüququ

MM-in 1141-ci maddəsinə (Başqa miras qoyanın əmlakını miras almaq hüququ) əsasən, vərəsəlik hüququndan məhrum edilmə vərəsəlik hüququndan məhrum edilmiş həmin şəxsin başqa miras qoyanın əmlakının vərəsəsi olmasına maneçilik törətmir. (2)

Ləyaqətsiz vərəsənin vərəsəlik hüququndan məhrum edilməsi yalnız müəyyən bir miras qoyan barəsində onun yol verdiyi hüquqazidd və nalayiq davranışa görə sanksiyadır. Bu sanksiyaya görə nalayiq davranışa yol verən şəxs başqa miras qoyanın yox, məhz həmin miras qoyanın vərəsəsi olmasından kənarlaşdırılır. Bu isə o deməkdir ki, ləyaqətsiz vərəsə, barəsində hər hansı ləyaqətsiz davranışa yol vermədiyi digər miras qoyanların vərəsəsi olmaq hüququndan məhrum edilə bilməz (MM-in 1141-ci maddəsi). Məsələn, vəsiyyət üzrə vərəsə mirasın açılmasını tezləşdirmək məqsədilə vəsiyyət edəni (qardaşını) öldürür. Həmin vərəsə buna görə ləyaqətsiz vərəsə kimi vərəsəlikdən kənarlaşdırılır. Lakin bu hal əsas vermir ki, göstərilən vərəsə ləyaqətsiz vərəsə kimi digər miras qoyanların (məsələn, valideynlərin, bacısının və s.) vərəsəsi olmaq hüququndan məhrum edilsin. Həmin vərəsə digər miras qoyanlar barəsində nalayiq davranışa yol verməmişdir ki, ona vərəsəlik hüququndan məhrum etmək kimi sanksiya tətbiq edilsin. (2, 7, 9)

Şərh edilən normanın məzmunundan görsənir ki, vərəsəlik hüququndan məhrum edilmiş şəxs yalnız məhrum olduğu miras üzrə vərəsə ola bilməz, o, başqa miras qoyanın əmlakının vərəsəsi olmaq hüququndan məhrum edilmir. Əgər şəxsin birinci miras qoyanın əmlakının vərəsəsi olmaq hüququ əlindən alınmışsa və buna ikinci miras qoyanın vərəsələri istinad edərək şəxsin ikinci miras qoyanın vərəsəliyindən məhrum etmək istəyirlərsə bu, mümkün düzgün deyildir.

Eyni zamanda miras qoyanın özü də mirasçını başqa bir mirasa görə ləyaqətsiz vərəsə kimi vərəsəlikdən kənarlaşdırılması halına istinad edərək onu öz vərəsəsindən uzaqlaşdırması özlüyündə qanun pozuntusudur. Lakin bu halı MM-in 1176-cı (Vəsiyyət üzrə vərəsəlik hüququndan məhrum etmə) maddəsində nəzərdə tutulmuş hal ilə əlaqələndirmək düzgün deyildir.

Ləyaqətsiz vərəsə tərəfindən başqa miras qoyanın əmlakına miras almaq hüququnun olması Türkiyə Respublikasının Mülki Məcəlləsində də nəzərdə tutulmuşdur (*Ətraflı məlumat üçün bax: Türk Medeni Kanunu, İctihadı Birleştirmə Kararları ve Madde Atıfları ile Birlikte, "Seçkin Yayınevi", Ankara-2009, 464 sayfa.*)

3. İddia müddətini tələb etmək hüququ

Ləyaqətsiz vərəsənin bu hüququ da normativ hüququ aktda nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, MM-in 1143-cü (Ləyaqətsiz vərəsə sayılma barəsində iddianın irəli sürülməsi müddəti) maddəsinə görə, şəxsin ləyaqətsiz vərəsə sayılması barəsində iddianı maraqlı şəxslər həmin şəxsin mirasa sahibliyə başladığı andan beş il ərzində irəli sürməlidir. (2)

Şərh edilən normanın məzmunundan görsənir ki, şəxsin hərəkətlərində ləyaqətsiz vərəsənin əlamətləri aşkar olunarsa maraqlı şəxslər şəxsin ləyaqətsiz vərəsə hesab edilməsi üçün iddia irəli sürə bilərlər, lakin bu iddia şəxsin mirasa sahibliyə başladığı andan **beş il** ərzində verilməlidir. Qanunvericilik qəti şəkildə bildirir ki, şəxsin mirasa sahibliyi başladığı andan iddia vermək müddətinin axımı başlayır. Əgər şəxs mirasdan imtina etmişsə, yaxud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddət ərzində mirasa sahib çıxmamışsa, yaxud məhkəmə mirasın bölgüsü zamanı onun payını açıq saxlamışsa yenə də maraqlı şəxslər şəxsin ləyaqətsiz vərəsə sayılması barədə məhkəməyə iddia ərizəsi verə bilərlər. Bu zaman iddia müddəti şəxsin mirasa sahibliyə başladığı andan deyil, məhkəməyə müraciət etmiş şəxsin mirasa sahibliyə başladığı andan hesablanır. (10) Hər bir halda mülki mübahisə zamanı ləyaqətsiz vərəsənin onu ləyaqətsiz vərəsə hesab olunmağına dair iddia tələbini ötürmüş qarşı tərəfdən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş iddia müddətini tələb etmək hüququ vardır. İddia müddəti ilə bağlı məhkəmə prosesindən misal çəksək ümid edirəm ki, mövzumuzun aktuallığı üçün gərəkli olar. F.Həsənova Ə.Hüseynova qarşı onun ləyaqətsiz vərəsə sayılmasına və payın ləğv edilməsinə dair iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərək göstərmişdir ki, o, 1956-cı ildə L.Həsənovla nikahlarını rəsmiləşdirərək ailə qurmuşlar. Birgə nikahdan dörd uşaqları olmuşdur. 1993-cü ildə L.Həsənov ölmüşdür.

Oğlu Ə.Hüseynov spiltli içkilərə aludə olduğundan atası L.Həsənova və ona qarşı hədələyici hərəkətlərlə sağlığında atasına əmlakın kiməsə vəsiyyəət etməsinə imkan verməmişdir. Ə.Hüseynov 2004-cü ilə qədər ailəsi ilə birlikdə onun himayəsində yaşamasına və onun hesabına dolanmasına baxmayaraq onu öldürməklə hədələmiş, əmlakını oğurlamaq və talamaqla əmlakını öz adına keçirməyə cəhd etmiş və edir, iradəsini sərbəst ifadə etməyə imkan vermir.

F.Həsənovanın işi üzrə birinci instansiya məhkəməsi 28 iyul 2008-ci il tarixli qətnaməsi ilə iddia tələbini rədd edərək, qətnaməsində məhkəmə göstərmişdir ki, "...iddiaçı miras açılan vaxtdan və vərəsələr onu qəbul etdikdən on üç il sonra cavabdehin ləyaqətsiz vərəsə sayılması və vərəsəlik üzrə mirasın 1/8 hissəsinə əldə eydiyi payın ləğv edilməsi barədə tələb irəli sürmüşdür. ...Lakin iddiaçı həm mülki hüquq münasibətlərinin yarandığı müddətdə qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 73-cü maddəsinin, həm də 2000-ci il sentyabrın 1-də qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 373-cü maddəsinin tələbinə riayət etməyərək qanunda nəzərdə tutulan müddətdə şəxsin ləyaqətsiz vərəsə sayılmasına və payın ləğv edilməsinə dair iddia tələbi ilə məhkəməyə müraciət etməmişdir."

Ləyaqətsiz vərəsənin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1. Geri qaytarmaq vəzifəsi

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ləyaqətsiz vərəsənin vəzifələrindən yalnız "geri qaytarmaq" vəzifəsi normativ hüququ aktı nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, MM-in 1142-ci (Ləyaqətsiz vərəsə sayılmış şəxsin vəzifələri) maddəsinə əsasən, əgər şəxs mirası aldıqdan sonra məhkəmə tərəfindən ləyaqətsiz vərəsə sayılarsa, vərəsəlik üzrə aldığıların hamısını bəhərlər və gəlirlər ilə birlikdə qaytarmağa borcludur. (2)

Şərh edilən maddənin məzmunundan görsənir ki, şəxs mirası aldıqdan sonra maraqlı şəxsin ərizəsi əsasında məhkəmə tərəfindən ləyaqətsiz vərəsə hesab edilərsə, o zaman vərəsəlik qaydasında aldığıların hamısını, onların bəhərləri və gəlirləri ilə birlikdə qaytamalıdır. Geri qaytarılan əmlak vərəsələr arasında bölüşdürülür. Belə ki, MM-in 1144-cü (Vərəsəlik hüququndan məhrum edilmiş şəxsin miras payı) maddəsinə əsasən, vərəsəlik hüququndan məhrum edilmiş şəxsin payı vərəsəliyə çağırılmış qalan vərəsələrə keçir və onların arasında paylarına mütənasib surətdə bölüşdürülür.

Layiq olmayan vərəsədən və vəsiyyətnamənin mətnində göstərilməklə vərəsəlik hüququndan məhrum olunmuşdan başqa, istənilən vərəsənin xeyrinə mirasdan imtina edilməsi mümkündür. Belə imtinadan digər vərəsələr məhkəməyə şikayət verə bilər (*Ətraflı məlumat üçün bax: Mülki hüquq. (Dərslük). Azərbaycan dilində. Tərcümə edən İ.Tahirov. Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2006. 572 səhifə. Səhifə 347.*)

Əgər şəxs vərəsəliyi əldə edərkən mirasın yaxşılaşdırılması və yaxud genişləndirilməsi üçün öz vəsaitindən hər hansı bir miqdarda pul xərcləmişsə və sonradan o ləyaqətsiz vərəsə hesab edilərək mirasdan bütövlükdə məhrum olmuşsa, o zaman miras üçün çəkdiyi xərcləri digər vərəsələrdən tələb etmək hüququna malikdir.

Geri qaytarmaq vəzifəsi tarixə nəzər yetirirsək hələ Qədim Roma hüququnda mövcud olmuşdur. Qədim Romada vicdansız sahib "hereditatis petitio" üzrə mirasdan bütün bəhərləri və artımları ilə birlikdə aldığıların hamısını iddiaçıya verməli idi, alınmış sərvətlərin təqsirli (iddia verilən andan isə həm də təsadüfi) məhv olunmasına və ya xarab olmasına görə məsuliyyəət daşıyırdı və yalnız çəkdiyi zəruri və faydalı məsrəfləri, həm də faydalı məsrəfləri onların hazırladıqları əşyaların dəyərini artırdığı qədər saxlaya bilərdi (*Ətraflı məlumat üçün bax: И.Б.Нобумску. Рона һузузу. Баки, "Қанун" нәшриуату – 1999, 224 с. сәһ. 214-215*)Geri qaytarmaq vəzifəsi eyni zamanda Rusiya Federasiyasının və Qazaxstan Respublikasının Mülki Məcəllələrində nəzərdə tutulmuşdur.

2. Xeyrinə mirasdan imtinaya yolverilməzlik (imtina vəzifəsi)

MM-in 1261-ci (Başqa şəxslərin xeyrinə imtina) maddəsinə əsasən, vərəsə miras qəbul etməkdən qanun üzrə və ya vəsiyyəət üzrə vərəsələr sırasından başqa şəxslərin xeyrinə imtina edə bilər. Ləyaqətsiz vərəsə sayılmış və ya vəsiyyətnamənin birbaşa göstərişi ilə vərəsəlik hüququndan məhrum edilmiş şəxsin xeyrinə mirasdan imtina yolverilməzdir. Bu cür imtina barəsində digər vərəsələr məhkəməyə şikayət verə bilərlər. (2)

Şərh edilən normanın məzmunundan görsənir ki, ləyaqətsiz vərəsə hesab edilmiş şəxsin (normativ hüquqi akta əsasən bu hüquq həm məhkəməyə, həm də miras qoyana verilibdir) xeyrinə mirasdan digər vərəsələrin imtina etməsi yolverilməzdir. Əgər belə bir imtina mövcud olarsa o zaman digər vərəsələr məhkəməyə bu barədə iddia ərizəsi ilə müraciət edə bilərlər. Əgər şəxs mirasdan ona düşəcək payı ləyaqətsiz vərəsənin xeyrinə imtina etmişsə və bu imtina məhkəmə tərəfindən ləğv edilmişsə o zaman miras əvvəlki vəziyyətinə qaytarılır və şəxs onu ya qəbul etməli yada ki, birdəfəlik imtina etməlidir.

Burada ləyaqətsiz vərəsənin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, o, digər vərəsə tərəfindən ona bağışlanmış miras payını qəbul etməməli, ondan **imtina** etməlidir.

İmtina vəzifəsini yerinə yetirmək həm hüquqi, həm də nəzəri cəhətdən ləyaqətsiz vərəsənin gələcəkdə vərəsəlik və ya miras mübahisəsi açılmasında məhkəmə tərəfindən müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Ləyaqətsiz vərəsənin göstərdiyimiz hüquqlarından və vəzifələrindən başqa da hüquqlarının və vəzifələrinin mövcud olması istisna deyil. Bu müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərində müəyyən hissələrdə nəzərdə tutulur. Misal üçün 22 noyabr 2001-ci ildə qəbul edilmiş Türkiyə Respublikasının Mülki Məcəlləsinin (Türkiye Cumhuriyetinin Türk Medeni Kanunu) 511-ci maddəsinə (Mirasçılıqdan çıxarma, II. Hükümləri) əsasən, mirasçılıqdan çıxarılan kimsə, mirasdan pay alamayacağı kimi; **vərəsə mübahisəsi də açə bilməz** (Bax: *Türk Medeni Kanunu, İctihadı Birleştirmə Kararları ve Madde Atıfları ile Birlikte*, "Seçkin Yayınevi", Ankara-2009, 464 s. səhifə 174).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2009, 68 səhifə.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2008, 768 səhifə.
3. Türk Medeni Kanunu, İctihadı Birleştirmə Kararları ve Madde Atıfları ile Birlikte, "Seçkin Yayınevi", Ankara-2009, 464 sayfa.
4. Nazif Kaçak, Yeni İctihatlarla Yeni Türk Medeni Kanunu, 2 cilt, "Seçkin Yayınevi", Ankara-2009, toplam 2511 sayfa.
5. Prof. Dr. M. Kemal Oguzman, Miras Hukuku. Gözden geçirilmiş 6. bası, İstanbul, "Filiz" kitab evi, 1995, seh. 364.
6. Prof. Dr. Cevdet Yavuz, Türk Medeni Hukuku ve Borçlar Hukuku Mevzuatı, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve diğer mevzuat, İstanbul, "Beta" Basım, yayım, dağıtım A.Ş., 1993, sah. 1082.
7. Гражданское и торговое право капиталистических стран. Учеб. Пособие / Под ред. В.П.Мозолина и М.И.Кулагина. – М.: Высш. Школа, 1980. – 382 с.
8. Гражданское и торговое право капиталистических государств. Часть 2, Изд. Международные отношения – Москва, 1984, - 302 с.
9. Sabir Allahverdiyev. Azərbaycan Respublikasının vərəsəlik hüququ (Vərəsəlik qanunvericiliyinin kommentariyası. Mühazirə kursu. Dərs vəsaiti). Bakı, "Nurlan", 2004, 504 səhifə.
10. Paşa Səfərov. "Məhkəməyə müraciət hüququ və onun nəzəri problemləri", "Hüquqi dövlət və qanun" jurnalı, 2009. Bakı, 09 sayılı nömrə, 100 səhifə.

Xamis Seyranov

Hüquqşünas

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MÜLKİ HÜQUQUNDA
MƏHKƏMƏ PRESEDENT HÜQUQU**

Azərbaycan Respublikasının müasir mülki hüquq nəzəriyyəsində presedent hüququnun tətbiqi (hüququn mənbələrindən biri olması) ilə bağlı vahid fikir mövcud deyildir. Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda presedent hüququna ögey münasibət, yaxud onun “qəbuledilməz” hesab edilməsi ənənəsi sovet hakimiyyəti illərindən miras qalmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri kimi “presedent hüququ” anlayışının qərb ölkələrinin hüququndan, dolayısı ilə burjua hüquq məkanından gəlməsi və orada tətbiq edilməsi göstərilirdisə, digər səbəblərindən biri kimi də, əslində “presedent hüququ” anlayışının dar çərçivədə təsəvvür edilməsi ilə izah edilməlidir. Sonuncu fikir bu gün də əksər hüquqşünas alimlərin baxışlarında müşahidə edilməkdədir. Belə ki, istər sovet, istərsə də müasir hüquq ədəbiyyatında “məhkəmə presedent hüququ” dedikdə, əsasən bir məhkəmənin hər hansı bir iş üzrə qərar qəbul edərkən başqa bir məhkəmənin oxşar iş üzrə əvvəllər çıxarmış olduğu qərarından normativ əsas qismində istifadə etməsi nəzərdə tutulmuşdur. Belə baxış “presedent hüququ”na hüququn mənbəyi kimi yanaşılması nəticəsində meydana gəlmişdir, ancaq əslində “presedent hüququ” anlayışı bununla məhdudlaşmır, o daha geniş nəzəriyyəyə malikdir.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə presedentlərinin mülki hüququn mənbələri qismində istinad olunması ilə bağlı qanunvericilikdə son dövrlərə qədər birbaşa norma mövcud olmamışdır. Lakin buna baxmayaraq, mülki hüquqda məhkəmə presedentləri dolayısı ilə məhkəmələr üçün hüququn mənbələri rolunda çıxış etmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 2.1-ci maddəsinə əsasən “Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanır və bu Məcəllədən, digər qanunlardan və onların əsasında qəbul edilən, mülki hüquq normalarını müəyyənləşdirən başqa normativ hüquqi aktlardan ibarətdir”. Göründüyü kimi, mülki hüququn rəsmi mənbələri normativ aktlar hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə hakimiyyətinə aid olan bütün məhkəmə instansiyalarının hakimləri öz icraatlarında olan işlərə baxarkən qanunlara və digər normativ aktlara istinad etməlidirlər. Bu mənənda, ölkənin əsas ali qanunu sayılan Konstitusiyanın 129-cu maddəsinin 3-cü bəndində təsbit olunmuşdur ki, “məhkəmə qərarı qanuna və sübutlara əsaslanmalıdır”. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin 2-ci bəndində də qeyd olunur ki, “hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar”. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində məhkəmə fəaliyyətində presedent qərarlardan istifadə edilməsi ilə bağlı hər hansı bir normativ göstərişə rast gəlinmədiyi üçün, ölkədə presedent hüququnun tətbiq edilməsinin öhdəlik xarakteri daşmadığı qənaətinə gəlmək mümkündür.

Lakin eyni zamanda, məhkəmə sisteminə daxil olan məhkəmələrin hakimlərinə digər presedent xarakterli qərarı tətbiq etməyi qadağan edən normanın mövcudluğu da müşahidə edilmir. Hər bir halda Azərbaycan Respublikası məhkəmələri tərəfindən digər məhkəmənin oxşar məzmunlu qərarından presedent şəklində istifadə edilməsi həm qanunvericilik baxımından, həm də məhkəmə təcrübəsində istisna olunmur. Başqa sözlə, hakimlərin öz fəaliyyətlərində presedent hüququnun tətbiq etmələri ilə bağlı normativ göstəriş olmasa da, onlar öz təcrübələrində presedent xarakterli qərarlardan (xüsusilə də, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarına münasibətdə) istifadə edirlər. Ümumiyyətlə, məhkəmə qərarları normativ aktlar sisteminə daxildirmi? Bu suala cavab tapmaq üçün Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlar haqqında qanunvericiliyinə nəzər salmaq lazımdır.

Belə ki, "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli, 21-IVKQ nömrəli Konstitusiya Qanununun 4.1.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları hesab edilir. Həmin Konstitusiya Qanununun 1.0.3-cü maddəsində isə təsbit edilmişdir ki, normativ xarakterli akt bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəddir.

Qeyd edilənlərdən göründüyü kimi, Konstitusiya Məhkəməsinin şərtləri və səlahiyyətli subyektlərin sorğuları üzrə verdiyi izahatları normativ xarakterli akt statusuna malikdir, həmin qərarlar məcburi davranış qaydalarını özündə əks etdirir və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Beləliklə, məhkəmələr Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarına (qeyd edilən kateqoriyalı qərarlarına) icraatlarında olan işlər üzrə qərar qəbul edərkən normativ xarakterli akt qismində istinad edə bilirlər. Eyni zamanda, bütün məhkəmələrin deyil, yalnız Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları normativ aktlar sisteminə aiddir.

Qanunda qeyd edilən bu səciyyəvi hal Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının presedent qərar kimi digər məhkəmələr tərəfindən geniş tətbiq edilməsinə şərait yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda məhkəmə presedent hüququnun tətbiqi təcrübəsini təhlil edərkən ölkənin məhkəmə sisteminə də nəzər yetirilməsi və problemin bu kontekstdə araşdırılması mühümdür. Konstitusiyanın 125-ci maddəsinin 2-ci bəndində qeyd edilir ki, "Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirirlər." Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, kassasiya instansiyası qismində Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, apellyasiya instansiyası qismində Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya Məhkəmələri və nəhayət, birinci instansiya məhkəmələri qismində isə, rayon (şəhər) və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri daxildir. Konstitusiya Məhkəməsi məhkəmə instansiyaları pillələrinə daxil olmasa da, insan hüquq və azadlıqlarının pozuntuları ilə bağlı şikayətlərə də baxdığı üçün yüksək məhkəmə institutu hesab edilir. Bununla belə, Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətinin əsas məzmununu qəbul edilmiş qanun və digər normativ aktların Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sorğusu əsasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir. Bu müddəanın tələblərindən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında normativ hüquqi aktları şərh etmək səlahiyyəti Konstitusiya Məhkəməsinə məxsusdur. Bütün məhkəmə instansiyaları (Konstitusiya Məhkəməsinin özü də daxil olmaqla) öz qərarlarında Konstitusiya Məhkəməsinin şərtlərinə rəsmi şəkildə istinad edə bilər.

Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsinin şərtlərinə istinad etmək məhkəmələrə qəbul etdikləri qərar üzrə öz mövqelərini əlavə olaraq əsaslandırmaq imkanı verir. Qeyd edilən normativ əsas da ölkədə presedent hüququnun tətbiq edilməsini göstərir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul etdiyi qərarları normativ hüquqi aktların sistemində daxil edilir. Lakin bununla bərabər Konstitusiya Məhkəməsinin pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarından vətəndaşların vermiş olduğu şikayətlərə dair çıxardığı qərarlardakı hüquqi mövqeyi digər məhkəmələr üçün presedent əhəmiyyətinə malikdir. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi qeyd edilən məsələlər üzrə çıxardığı qərarlarda qanunvericiliyin tətbiqi üzrə öz hüquqi mövqeyini ortaya qoyur, hüquq normasının tətbiqi yollarını və mahiyyətini açıqlayır, həmin məsələlər üzrə məhkəmə yanaşmasını göstərir. Belə hüquqi mövqe isə digər məhkəmələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” 11 iyun 2004-cü il tarixli, 688-IIQ sayılı Azərbaycan Respublikası Qanununun III hissəsinin 9-cu bəndinin və IV hissəsinin 7-ci bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu bəndinin IX hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 25 yanvar 2005-cü il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, “Konstitusiya Məhkəməsinin qərarının yüksək hüquqi qüvvəsi onun bütün hissələrinə, habelə həmin qərarın əsasını təşkil edən hüquqi mövqelərə də şamil olunur. Lakin Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri bəzən müstəqil əhəmiyyət qazanır. Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqələrinin qüvvəsi onun qərarlarının hüquqi qüvvəsinə bərabər olduğundan və ümumi xarakter daşdığından, yalnız konstitusiya işinin predmetini təşkil etmiş hala deyil, hüququn mənbəyi kimi hüquqi tətbiqetmə təcrübəsində rast gəlinən analoji hallara da şamil edilməlidir.”. Bu müddəadan göründüyü kimi, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında ifadə edilən hüquqi mövqe yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir, digər məhkəmələr üçün presedent əhəmiyyətinə malik olan və qanunvericiliyin tətbiqi üzrə rəhbər izahedici xarakterə malik olan mühüm mənbədir. Konstitusiya Məhkəməsinin bu mövqeyi normativ hüquqi akt statusuna malik olan qərarları ilə yanaşı, fərdi şikayətlər üzrə çıxarılmış və normativ hüquqi akt statusuna malik olmayan qərarlarına da şamil edilir. Həmin qərarlar isə öz növbəsində digər məhkəmələr üçün presedent səciyyəsinə daşıyır. Belə ki, qeyd edilən qərarla məhkəmə göstərir ki, “bununla bağlı məsələnin digər tərəfi ondan ibarətdir ki, Konstitusiya Məhkəməsi məhkəmə aktının Konstitusiyaya uyğun olub-olmaması faktını təsdiq etdikdə, bu hal nəinki baxılmış iş üzrə məhkəmələr üçün, habelə başqa işlərə baxan məhkəmələr üçün prejudisial əhəmiyyətə malikdir.”.

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun qeyd edilən maddələrindən və yuxarıda adıçəkilən qərardan göründüyü kimi, Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul etdiyi qərarları normativ hüquqi akt statusuna, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarından verilmiş fərdi şikayətlərə dair qərarları isə presedent xarakterinə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının ümumi yurisdiksiyalı məhkəmə sistemində bir qayda olaraq, ən yüksək məhkəmə instansiyası Ali Məhkəmə hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin presedent xarakterli qərarlar qəbul etmək səlahiyyəti Konstitusiyanın 131-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Belə ki, həmin maddənin 1-ci bəndində vurğulanır ki, “Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır; o, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir; məhkəmə praktikasına aid izahatlar verir.” Göründüyü kimi, Ali Məhkəməyə məhkəmə funksiyaları ilə yanaşı, digər məhkəmə instansiyalarından fərqli olaraq, “məhkəmə praktikasına aid izahatlar vermək səlahiyyəti” də verilmişdir.

Ali Məhkəmənin ümumi izahatlar vermək səlahiyyəti onun orqanına - Plenuma məxsusdur. Belə ki, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 79-cu maddəsində

qeyd olunur ki, “Ali Məhkəmənin Plenumu Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində qanunvericiliyin tətbiqinin məhkəmə təcrübəsinə dair məsələləri üzrə məhkəmə sədrlərinin məlumatlarını dinləyir və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi vəziyyətinə dair Ali Məhkəmə sədrinin, onun müavininin və kollegiya sədrlərinin, apellyasiya məhkəmələri sədrlərinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məhkəməsi sədrinin və digər ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmə sədrlərinin məlumatlarını dinləyir, işlər üzrə məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və məhkəmə statistikasının təhlili barədə materiallara baxır.” Məhz qeyd edilən normanın məzmunundan aydın olur ki, Ali Məhkəmənin Plenumu məhkəmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsini də həyata keçirir və bu qəbildən olan ayrı-ayrı məhkəmə ümumləşdirmələrinə dair qərarlar qəbul edir. Ali Məhkəmənin Plenumunun ümumiləşdirici qərarı məlum olduğu kimi, hüququn ayrı-ayrı sahələri üzrə qanunvericiliyin tətbiqi zamanı ortaya çıxan əsas problemlərin vahid hüquq düşüncəsi baxımından həll edilməsi üçün səmərələşdirici həll yollarını ehtiva edir, məhkəmələrdə işlərə baxılarkən qanunvericiliyin tələblərinin düzgün anlaşılaraq tətbiq edilməsi imkanının yaradılması məqsədini özündə əks etdirir, eyni zamanda da qanunvericilikdə olan ziddiyyətli məqamların qərar qəbul edilmə prosesində hakimlər üçün aydınlaşdırılması məqsədini daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, Ali Məhkəmənin Plenum qərarlarının əksəriyyəti məhz aşağı instansiya məhkəmələrinə ünvanlanır və belə qərarlar gələcəkdə hakimlərə oxşar hallar üzrə işlərə baxarkən müəyyən halların nəzərə alınmasını tövsiyə edir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarları məcburi xarakter daşımır, sadəcə tövsiyə xarakterini özündə əks etdirir. Başqa sözlə, digər məhkəmələrin hakimləri oxşar hallar üzrə işlərə baxarkən hər bir halda Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarlarını tətbiq etmək məcburiyyətində deyildirlər. Belə ki, aşağı instansiya məhkəmələrinin oxşar işlər üzrə qərar qəbul etmələri zamanı Ali Məhkəmənin Plenumunun ümumiləşdirici qərarları üzrə gəlmiş olduğu nəticəni tətbiq etmələri ilə bağlı mülki qanunvericilikdə düzünə imperativ norma yoxdur. Ali Məhkəmənin Plenumunun presedent xarakterli normaya çevrilən ümumiləşdirici qərarları aşağı instansiya məhkəmələri üçün tövsiyə xarakteri daşıyır və bu səbəbdən də, həmin məhkəmələr presedent xarakterli qərarın göstərişlərini nəzərə almaqda sərbəstdirlər. Digər tərəfdən, vurğulamaq yerinə düşərdi ki, Plenumun qərarları mülki hüququnun bəzi məsələləri üzrə effektiv təsirə malikdir və həmin qərarların tələblərinin müvafiq işlər üzrə məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınaraq tətbiq edilməsi, iş üzrə ədalətli qərar qəbul edilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ali Məhkəmənin Plenumunun müəyyən kateqoriya qərarları da qanunvericilikdə olan hüquqi boşluğun doldurulmasına və məhkəmələrə qərar çıxarılması istiqamətində kömək edilməsinə yönəlir.

Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarları rəhbər izahedici xarakterli olmaqla bərabər, hər hansı hüquqi şəraitlə bağlı məhkəmələrdən hansı maddi normaları tətbiq etmələri və prosessual hərəkətləri etmələri ilə bağlı hüquqi tələbləri özündə əks etdirir. Belə qərarlar digər məhkəmələr üçün (Konstitusiya Məhkəməsi istisna olmaqla) birbaşa məcburilik səciyyəsi kəsb etməsə də, dolayısı ilə məcburi əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, beynəlxalq hüquq normalarının məhkəmələr tərəfindən tətbiqi ilə bağlı Ali Məhkəmənin Plenumunun “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında” 2000-ci il 10 mart tarixli Qərarında qeyd edilir ki, “daxili qanunlar beynəlxalq qanunlara uyğunlaşdırılanadək məhkəmələr (hakimlər) qərar qəbul edərkən dövlətimizin qoşulduğu beynəlxalq sazişlərə birbaşa istinad etməlidirlər”.

Qeyd edildiyi kimi, Ali Məhkəmənin müəyyən kateqoriya məhkəmə işləri üzrə ümumiləşdirici qərarlar qəbul etmək kimi xüsusi səlahiyyəti vardır və belə qərarlar “müəyyən məhkəmə işləri üzrə hüquq normalarının izahı” adlanır. Əksər hallarda Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən təsbit edilən izahlar (və yaxud da ümumiləşdirmələr) konkret xarakterli deyil, analoji xarakterli işlərə ünvanlanır. Başqa sözlə, belə ümumiləşdirmələr sadəcə izahatlardan ibarət olur və orada hər hansı ayrıca iş üzrə fərdi məhkəməyə ünvanlanmır. Belə ki, belə qərarlar qəbul etməklə Ali Məhkəmənin Plenumu məhkəmələrə analoji işlər üzrə qərar qəbul edərkən müəyyən məsələləri nəzərə almaq barədə təkliflər verir.

Məsələn, “Torpaq qanunvericiliyinin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsinin bəzi məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun 14 fevral 2003-cü tarixli 2 sayılı qərarında qeyd edilir: “məhkəmələrə izah edilsin ki, torpaq üzərində hüquqları pozulan və yaxud mübahisələndirilən şəxslər (fiziki və hüquqi şəxslər, sahibkarlar) öz mülahizələrinə əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına, bələdiyyələrə və yaxud həmin orqanlara müraciət etmədən birbaşa məhkəmələrə müraciət edə bilərlər. Lakin inzibati ərazi vahidləri arasında ərazi məsələləri üzrə mübahisələrə məhkəmələrdə deyil, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində baxılır”. Qanunvericilikdə inzibati ərazi vahidləri arasında ərazi məsələləri ilə əlaqədar mübahisələr üzrə iddia ərizəsi ilə məhkəmələrə müraciət etməməklə bağlı məhdudiyət müəyyənləşdirən normativ əsas mövcud deyildir. Lakin məhz bu qərarın tələbləri məhkəmə hakimlərinə izah edir ki, inzibati ərazi vahidləri arasında ərazi məsələləri üzrə mübahisələrlə bağlı iddia tələblərinə məhkəmələrdə baxıla bilməz, belə ki, inzibati ərazi bölgüləri ilə bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində həll edilir. Qeyd edilən qərarın tələbləri göründüyü kimi, hər hansı xüsusi bir iş üzrə konkret məhkəməyə ünvanlanmır, ümumi qaydada bütün məhkəmələrə aid edilir. Bununla yanaşı, qeyd edilən qərarla təsbit olunur ki, torpaq mübahisələri üzrə şikayətə məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl müvafiq inzibati orqana və ya bələdiyyə subyektinə müraciət edilməsi zəruri deyildir, iddiaçılar birbaşa olaraq məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Bu kateqoriya işlər üzrə cavabdehin (əksər hallarda cavabdehlər inzibati orqanlar və yerli bələdiyyələr olduğu hallarda) iddiaçı tərəfindən mülki-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş pretenziya qaydasına (məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət olunmamışdan əvvəl tələbin cavabdehə göndərilməsi şərti) əməl etməməsi barədə etirazını məhkəmə, bu qərarın qeyd edilən tələbinə istinad etməklə əsaslı hesab etməyəcəkdir. Beləliklə, Ali Məhkəmənin Plenumun qeyd edilən tövsiyə xarakterli qərarı oxşar işlərə baxan məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməyə başlanır və həmin qərar presedent xarakterli qərara, müvafiq olaraq da tətbiq edilən norma presedent normaya çevrilir. Ali Məhkəmənin Plenumunun presedent norma yaratma fəaliyyətinə və qeyd edilən qərarlara misal olaraq **“Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli, 7 sayılı qərarını qeyd etmək olar. Bu qərarın aşağı instansiyalı məhkəmələr üçün presedent əhəmiyyəti vardır.** Belə ki, həmin qərarın preambulasında qeyd olunur: “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində mənəvi zərər anlayışının, tətbiqi əsaslarının, hesablanma qaydasının müəyyən edilməməsi bu növ iddialar üzrə qərarlar qəbul edilməsində müəyyən çətinliklər yaradır və vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasına mənfi təsir göstərir”. Qərarla da qeyd olunduğu kimi, sadalanan nüansların qanunvericilikdə mövcud olmaması şəraitində Ali Məhkəmənin Plenumunun adı çəkilən qərarı məhkəmələr üçün bu kateqoriyalı işlərə baxılarkən hüquqi baza rolunu oynamış olur. Belə ki, həmin qərarla mənəvi zərər və mənəvi ziyan anlayışları izah edilir; mənəvi ziyan tələb etmək hüququ olan şəxslərin dairəsi müəyyənləşdirilir; mənəvi ziyana görə tələb edilən pulun məbləği, hesablanması və ödənilməsi qaydası və sair hallar təfəsilatı ilə əks olunur. Bu qərarın məhkəmələr üçün presedent və hüquqi baza əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, qərarla əks olunan normalar qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənmədən kənarda qalmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 21.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, “Zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququna malik olan şəxs ona vurulmuş zərərin əvəzinin tam ödənilməsi tələb edə bilər..”. Qeyd edilən normanın dispozisiyasından mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququna malik olan şəxslərin dairəsini aydınlaşdırmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda, mülki qanunvericiliyin digər normalarında da bu barədə normativ göstəriş yoxdur. Məhz bu baxımdan, Ali Məhkəmənin Plenumunun qeyd edilən qərarının 3-cü bəndi məsələyə belə bir aydınlıq gətirir ki, “mənəvi ziyanın əvəzinin tələb etmək hüququna yalnız fiziki şəxslər malikdirlər, ... hüquqi şəxslər onların işgüzar nüfuzuna ziyan vurulduqda isə Mülki Məcəlləsinin 21-ci və 1097.1-ci maddələrinə müvafiq olaraq ona vurulmuş maddi zərərin ödənilməsini tələb edə bilər”.

Göründüyü kimi, mənəvi zərərlə bağlı xüsusi normativ aktın olmaması şəraitində Ali Məhkəmənin Plenumunun qeyd edilən qərarı məhkəmə təcrübəsində oxşar işlər üzrə mühüm mənbə hesab edilir və hakimlər tərəfindən əksər hallarda birbaşa tətbiq edilir.

Mülki hüququn ayrı-ayrı sahələri üzrə Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarlar şəklində izahatları müəyyən hallarda digər məhkəmələr üçün mühüm normativ mənbə rolunda çıxış edir və bununla da, Ali Məhkəmənin rəhbəredici izahatlarının presedent xarakterə malik olması müəyyən edilmiş olur.

Qeyd edilənlərə baxmayaraq, bəzi hüquqşünas-alimlər hesab edirlər ki, ümumiyyətlə Azərbaycanda presedent hüququ mövcud deyildir. Onlar öz mövqələrini şifahi olaraq belə izah edirlər ki, ölkənin heç bir yüksək məhkəmənin birbaşa olaraq presedent norma qəbul etmək səlahiyyətləri yoxdur və daxili qanunvericilikdə də heç bir məhkəmə instansiyası üçün presedent qərar qəbul etmək imtiyazının verilməsi ilə bağlı norma mövcud deyildir. Lakin nəzəri və praktiki olaraq, bu fikrə əks arqument qismində Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda presedent hüququnun mövcud olması faktını təsdiq edən nüans kimi qeyd etmək mümkündür ki, qanunvericilikdə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumuna müvafiq hüquq sahələri üzrə izahatlar vermək səlahiyyəti nəzərdə tutulmuşdur və Ali Məhkəmənin Plenumunun müvafiq qərarları aşağı instansiya məhkəmələrin qərar qəbuletmə prosesində hakimlər tərəfindən istifadə olunur. Bu mənada, əgər aşağı instansiya məhkəmələri icraatlarında olan işin ədalətli həlli baxımından və müvafiq hüquq normasının olmaması şəraitində Ali Məhkəmənin Plenumunun izahat xarakterli qərarlarına istinad edirsə və ya Ali Məhkəmənin Plenumunun izahat xarakterli qərarları digər məhkəmələr tərəfindən istifadə edilsə, bu Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnda dolayısıyla presedent hüququndan istifadə edilməsinə dəlalət edir. Sonuncu fikri müdafiə edərək təkrar olaraq qeyd etmək vacibdir ki, faktiki olaraq təcrübədə Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarları aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən geniş surətdə tətbiq edilir. Yuxarı instansiya məhkəmələrinin qərarlarındakı hüquqi mövqeyin aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən oxşar işlər üzrə nəzərə alınması və ya həmin qərarlara istinad edilməsi presedent hüququnun tətbiqinin əyani sübutudur. Qeyd edilənlərlə yanaşı, presedent hüququnun tətbiq edildiyi bir sıra ölkələrdən (məsələn, Böyük Britaniya, ABŞ, Avstraliya) fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə presedentləri adətən qanunvericilikdə olan normativ boşluqları doldurmağa istiqamətlənmiş birbaşa hüquqi baza səciyyəsi daşmır. Belə ki, yuxarı instansiya məhkəmələrinin presedent hüquq xarakterli qərarları məhkəmə təcrübəsi zamanı ortaya çıxmış müəyyən normativ ziddiyyətləri və yaxud hüquqi qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq məqsədilə qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmələr bütün instansiya məhkəmələrinin qərarlarına deyil, yalnız yüksək instansiya məhkəmələrinin qərarlarına istinad edirlər. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə instansiyaları tərəfindən yüksək məhkəmələrin (Konstitusiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə) qərarlarına normativ baza qismində deyil, əlavə mənbə (arqumentativ baza) kimi yanaşılır. Bu məqsədlə, məhkəmələr icraatlarında olan iş üzrə qərar qəbul edərkən gəlmiş olduqları nəticələri iş üzrə tərəflərə daha aydın izah etmək, iş üzrə istinad etdikləri normaların hüquqi məzmununu açmaq və yaxud da iş üzrə gətirmiş olduqları arqumentləri gücləndirmək məqsədilə yüksək məhkəmənin qərarına istinad edir, (istinad etdikləri qərardan sitat gətirməklə, oxşar hal üzrə yuxarı məhkəmənin mövqeyini göstərməklə) həmin qərarlardan presedent norma kimi istifadə edirlər. Bu mənada, məhkəmə iş üzrə qəbul etdiyi qərarının hüquqi qüvvəsini gücləndirmək və məhkəmənin mövqeyini tərəflərə daha aydın çatdırmaq məqsədilə presedent norma qismində yüksək məhkəmələrin qərarlarından istifadə edirlər. Bu isə presedent ideologiyasının arqumentativ tələbini xarakterizə edir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarından verilmiş şikayətlərə dair qərarlarının və Ali Məhkəmənin Plenumunun izahat xarakterli qərarlarının digər məhkəmələr tərəfindən istifadəsi ədalətli məhkəmə araşdırmasının, insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı şəkildə qorunmasının, hüquq qaydasının və qanunvericiliyin daha düzgün qaydada tətbiq edilməsinin dərinləşdirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edilən qərarların məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsinin (presedent hüquq təcrübəsinin) genişlənməsi isə nəticədə bütövlükdə mülki hüququn ayrı-ayrı sahələrinin inkişafını şərtləndirir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında rəsmi olaraq məhkəmə presedentləri mülki hüququn mənbələri sırasına daxil edilməsə də, məhkəmə təcrübəsində yuxarı instansiyalı məhkəmələrin qərarlarından presedent kimi istifadə edilir.

Qaya Əliyev

Hüquqşünas

**NORMATİV XARAKTERLİ AKTLAR
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
CİNAYƏT-PROSESSUAL HÜQUQUNUN
MƏNBƏYİ KİMİ**

Normativ xarakterli akt termini həm ümumi hüquq nəzəriyyəsi, həm də milli qanunvericilik üçün yeni anlayışdır. Ümumiyyətlə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 1.0.3-cü maddəsində hüquqi aktların bir növü kimi normativ xarakterli aktlara verilən leqal definisiyaya əsaslanaraq deyə bilərik ki, cinayət-prosessual hüququn mənbəyini təşkil edən normativ xarakterli aktlar aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir:

1. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununda nəzərdə tutulan dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı tərəfindən qəbul edilir.
2. Məhdud subyektlər dairəsi üçün nəzərdə tutulur.
3. Özündə məcburi davranış qaydalarını əks etdirir.
4. Dəfərlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulur.
5. Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş formaya malik olur.
6. Rəsmi, dövlət sənədidir.

«Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4-cü maddəsində normativ xarakterli aktlar və onların hüquqi qüvvəsi məsələsi tənzimlənmişdir. Həmin maddəyə əsasən Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları aşağıdakılardır:

1. AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları;
2. AR Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları, təlimatları və izahları;
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qərarları;
4. Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarları;
5. Milli Televiziya və Radio Şurasının qərarları;
6. Yerli özünüidarə orqanlarının qərarları;
7. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları.

Həmin qanunun 4.2-ci maddəsində normativ xarakterli aktları normativ-hüquqi aktlardan fərqləndirən başlıca cəhətlərdən biri göstərilmişdir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən normativ xarakterli aktlar onların icra olunmamasına görə məsuliyyət müəyyən edə bilməz. Normativ xarakterli aktlar müvafiq normativ-hüquqi akt əsasında qəbul edilməlidir və onun müvafiq normasına istinad etməlidir. **(1)**

Ümumilikdə, normativ xarakterli aktlar Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları ilə ziddiyyət təşkil edə bilməz və onlara uyğun olmalıdır.

«Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun hüquqi aktların növləri kimi normativ-hüquqi aktlara, normativ xarakterli aktlara və qeyri-normativ hüquqi aktlara verdiyi leqal anlayışdan belə başa düşmək olar ki, normativ xarakterli aktlar, hüquqi aktlar massivində

normativ-hüquqi aktlar ilə qeyri-normativ hüquqi aktların kəsişməsində yerləşir və bu iki tip aktlar arasında aralıq yerdə dayanaraq hər iki tip aktların bir sıra xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Təbii ki, yuxarıda sadalanan normativ xarakterli aktlar arasında AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları və Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarları cinayət-prosessual hüququn mənbəyini təşkil edən əsas normativ xarakterli akt növləri kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Elmi-nəzəri dövriyyədə «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun hüquqi aktlar barədə təqdim etdiyi klassifikasiyaya münasibət birmənalı deyil. Belə ki, İ.M.Cəfərov hesab edir ki, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun müddəalarında AR Milli Məclisinin bütün qərarlarının qeyri-normativ hüquqi akt kimi səciyyələndirilməsi doğru deyil. O, fikirlərini aşağıdakı arqumentlərlə əsaslandırır:

1. AR Milli Məclisi AR Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin I hissəsinin 6-cı bəndinə uyğun olaraq, amnistiyanın verilməsi haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. Amnistiya aktı törətdikləri cinayət əməllərinə görə müəyyən kateqoriya şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad olunmasını və ya onların cəzalarının yüngülləşdirilməsini nəzərdə tutan hüquqi aktdır. 2. Qeyri-normativ hüquqi aktlar hüquq normalarının tətbiqi aktı olub, fərdi xarakter daşıyır. Lakin amnistiya aktı fərdi qaydada müəyyən edilmiş konkret şəxs barəsində deyil, yəni əfv etmə tipli akt olmayıb, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müəyyən kateqoriya şəxslər barəsində tətbiq edilir və bu məqsədlə hüquq normaları müəyyən edir. Şübhəsiz ki, o, uzunmüddətli qüvvədə olması və dəfələrlə tətbiq edilməsi ilə səciyyələnir. Eyni fikirləri məsələn, fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin fərmanları barədə də söyləmək olar. Lakin buna baxmayaraq, fərmanlar qanunvericilik sistemində göstərilməklə normativ-hüquqi akt hesab edilmişdir. **(2, səh.687)**

Sadalanan arqumentləri rəhbər tutaraq İ.M.Cəfərov hesab edir ki, amnistiya aktları normativ-hüquqi akt qismində qanunvericilik sistemində daxil edilməli idi. Fikrimizcə, İ.M.Cəfərovun tezi və əsaslandığı arqumentlərlə qismən razılaşmaq olar. Belə ki, doğrudan da amnistiya aktları ilə bağlı yuxarıda göstərilən xarakterik xüsusiyyətlər və müvafiq arqumentlər bu tipli aktların qeyri-normativ hüquqi akt kimi səciyyələndirilməsini birmənalı şəkildə istisna edir. Lakin məsələ burasındadır ki, amnistiya aktları «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununda normativ-hüquqi aktlar üçün müəyyən edilmiş kriteriyalara da cavab vermir. Belə olan halda, amnistiya aktlarının normativ xarakterli akt qismində xarakterizə edilməsi, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı. Bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, hüquq ədəbiyyatında normativ xarakterli aktların hüququn mənbəyi qismində çıxış etməsi və ya qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlı mövqelər də birmənalı deyil. Elmi-nəzəri dövriyyədə normativ xarakterli aktların qanunvericiliyin tərkib hissəsi qismində çıxış etməsinə skeptik yanaşan müəlliflərlə yanaşı, bu istiqamətdə daha radikal mövqedə dayanaraq bu tipli hüquqi aktları ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi hesab etməyən müəlliflər də mövcuddur. İ.S.Qılıçov və İ.A.Məmmədovun həmmüəllifi olduqları «Hüququn mənbələri» vəsaitində göstərilir ki, normativ xarakterli aktlar normativ-hüquqi aktlar kimi ümumməcburilik xüsusiyyətinə malik olsalar da, AR Konstitusiyasının və «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun müvafiq müddəalarının mənasına görə onlar hüquq normaları müəyyən etmir. Belə ki, qanunvericiliyə görə, hüquq normaları Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarında müəyyən olunur. Belə olan halda, qanunverici birbaşa göstərməsə də, o nəticəyə gəlmək olar ki, normativ xarakterli aktlar norma xarakterli qaydalar müəyyən edir. **(3, səh.209)** İ.M.Cəfərov isə ümumiyyətlə, qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi yalnız normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir. O, hesab edir ki, normativ xarakterli aktlar və qeyri-normativ xarakterli aktlar qanunvericilik sistemində aid edilə bilməz. **(2, səh.686)**

Təbii ki, yuxarıda sadalanan pozitivist və normativist mövqelərdən fərqli olaraq, hüquq ədəbiyyatında normativ xarakterli aktların hüququn mənbəyi və qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi qismində qiymətləndirilməsinə loyal yanaşan mövqelər də mövcuddur. Belə ki, M.Ə.Cəfərquliyev normativ xarakterli aktların bir növü olan AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarını cinayət-prosessual hüququn mənbələrindən biri kimi xarakterizə edir.

O, qeyd edir ki, cinayət-prosessual hüququn mənbələri arasında AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları xüsusi yer tutur. Çünki, AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinə əsasən AR Konstitusiyaya Məhkəməsi müvafiq sorğu əsasında qanunların, AR Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, AR Milli Məclisinin qərarlarının, AR Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının, Mərkəzi İcra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının AR Konstitusiyasına, digər normativ-hüquqi aktların AR qanunlarına uyğunluğu məsələlərinə, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyət bölgüsü ilə bağlı mübahisələrə baxmaqla onları həll edir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı ölkə ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir. **(4, səh.33-34)**

Bundan başqa, elmi-nəzəri dövriyyədə AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının hüququn mənbəyi qismində qiymətləndirilməsinə rəvac verən digər mövqelər də mövcuddur. Belə ki, F.T.Nağıyev bu tipli aktları pozitiv hüququn mənbələrinin bir növü kimi səciyyələndirərək və Konstitusiyaya nəzarətinin normativ-hüquqi aktları adlandıraraq göstərir ki, belə aktlara AFR, İtaliya, Rusiya Federasiyası Konstitusiyaya Məhkəmələrinin, İspaniya, Polşa Konstitusiyaya Tribunallarının, ABŞ, Yaponiya, Hindistan Ali məhkəmələrinin, Fransa Konstitusiyaya Şurasının qərarları, əgər normativ-hüquqi xarakterlidirlərsə və qanunların konstitusiyaya uyğunluğu, konstitusiyanın şərhinə barədə normaları ehtiva edərsə, aiddir. Eyni zamanda müəllif göstərir ki, bəzi ölkələrdə belə aktların normativliyi mübahisəlidir. **(5, səh.10-11)** AR Konstitusiyasının və «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» qanunun müddəalarını nəzərə alaraq deyə bilərik ki, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları, müəllifin konstitusiyaya nəzarətinin aktlarının normativ-hüquqi akt qismində səciyyələndirilməsi üçün təklif etdiyi kriteriyalara tam cavab verir

V.Y.Çirkin hüququn mənbələri sırasında konstitusiyaya nəzarəti orqanlarının (konstitusiyaya məhkəmələrinin, konstitusiyaya şuralarının və s.) aktlarını da xüsusilə qeyd edir. O, bu tipli aktların hüququn mənbəyi olmasını onunla əsaslandırır ki, bu orqanlar konstitusiyanın rəsmi təfsirini verir, bu və ya digər qanunun konstitusiyaya uyğun olub-olmadığını müəyyən edir. **(6, səh.22)**

Fikrimizcə, normativ xarakterli aktların xarakteri barədə bütün bu fikir ayrılıqları «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununda bu məsələyə birmənalı hüquqi münasibətin olmaması ilə bağlıdır.

Doğrudur, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 1.0.2-ci maddəsində göstərilir ki, qanunvericilik aktları – Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemini təşkil edən normativ-hüquqi aktlardır. Lakin bununla belə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 78.5-ci maddəsinə əsasən Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi məqsədi ilə təqdim edilən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarına və normativ xarakterli aktlara müvafiq hüquqi ekspertizanın rəyi əlavə olunur. Halbuki, həmin qanunun müddəalarına əsasən qeyri-normativ hüquqi aktlar üçün Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi zamanı belə bir tələb irəli sürülməmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 78.5-ci maddəsinə əsasən Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi məqsədi ilə təqdim edilən müvafiq normativ xarakterli aktlara hüquqi ekspertizanın rəyinin əlavə edilməsi tələbi müəyyən olunsada, həmin qanunda normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq normativ xarakterli aktların hüquqi ekspertizasının qaydaları və prosedurası barədə ümumiyyətlə, heç bir norma öz əksini tapmamışdır.

Digər tərəfdən fikrimizcə, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri normativ xarakterli aktların bir növü kimi onları nəinki qanunvericilik sistemindən və ya cinayət-prosessual hüququn mənbələri sırasından kənara qoymağa imkan vermir, hətta bu qərarların «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununda normativ xarakterli akt kimi yox, məhz normativ-hüquqi akt qismində göstərilməsini tələb edir. Doğrudur, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4.1.1-ci maddəsinə əsasən normativ xarakterli akt kimi xarakterizə edilmişdir. Fikrimizcə, həmin konstitusiyaya qanununda AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının normativ xarakterli akt kimi səciyyələndirilməsi bu konstitusiyaya qanunu ilə AR Konstitusiyası arasında AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin müəyyən etdiyi qaydalar kontekstində bir sıra ziddiyyətlər yaradır.

Təqdim etdiyimiz aşağıdakı arqumentlər AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının müvafiq qanunvericilik aktında normativ xarakterli akt kimi yox, məhz normativ-hüquqi akt kimi xarakterizə edilməsini tələb edir:

1. AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin X hissəsinə əsasən qanunlar və digər aktlar, yaxud onların ayrı-ayrı müddəaları, Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələri AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədən düşür, Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələri isə qüvvəyə minmir. **(7, səh.50)** Ümumi hüquq nəzəriyyəsiindən məlumdur ki, müəyyən bir ictimai münasibəti tənzim edən hüquq normasının qəbul olunması həmin ictimai münasibətlərin tənzim olunması sahəsində yeni bir qayda yaratdığı kimi, bu normanın qüvvədən salınması barədə qərar da, öz növbəsində, həmin ictimai münasibətlərin tənzim olunması sahəsində yeni bir davranış qaydası, yeni bir norma yaratmış olur. Eyni zamanda, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 1.0.13-cü maddəsində də göstərilir ki, **normayaratma fəaliyyəti** – normativ-hüquqi aktların hazırlanması, ekspertizası, qəbul olunması, onlarda dəyişikliklər edilməsi, onların şərh edilməsi, qüvvəsinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi üzrə fəaliyyətdir. **(1)** Bu maddəyə məntiqi-qrammatik təfsir versək aydın olar ki, qanunverici, normativ-hüquqi aktların ləğv edilməsi üzrə fəaliyyəti «və ya» bağlayıcısı ilə ayıraraq normayaratma fəaliyyətinin xüsusi növü kimi vurğulamışdır. Başqa sözlə, digər normayaratma orqanı tərəfindən özündə hüquq norması əks etdirən normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi normayaratma prosesidirsə, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin müvafiq qərarı əsasında həmin normativ-hüquqi aktın qüvvəsinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi də «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 1.0.13-cü maddəsinin kontekstində, özlüyündə normayaratma fəaliyyətidir. Başqa sözlə, müəyyən bir ictimai münasibəti tənzim edən qanun və digər akt, yaxud onların ayrı-ayrı müddəaları qanunverici orqan tərəfindən qəbul edildikdən sonra həmin ictimai münasibətlər sahəsində yeni davranış qaydaları müəyyən etdiyi kimi, bu qanun və digər aktlar yaxud onların ayrı-ayrı müddəaları AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədən düşdükdən sonra da həmin ictimai münasibətlərin tənzim olunması sahəsində mövcud davranış qaydalarının ləğv edilməsi və ya əvvəlki davranış qaydalarının restavrasiyası formatında yeni davranış qaydaları meydana gəlmiş olur.

2. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4.3-cü maddəsinə əsasən normativ xarakterli aktlar müvafiq normativ-hüquqi akt əsasında qəbul edilməlidir və onun müvafiq normasına istinad etməlidir. **(1)** Başqa sözlə, həmin konstitusiyaya qanunun müddəalarının ümumi kontekstindən aydın olar ki, qanunvericilik sisteminin iyerarxiyasında normativ-hüquqi aktlar normativ xarakterli aktlardan hüquqi qüvvə etibarilə yüksəkdə dayanır. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 89.0.3-cü maddəsinə əsasən, normativ-hüquqi akt (onun struktur elementi) AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-3-cü və 6-cı, 7-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallarla əlaqədar AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı ilə qüvvədən düşmüş hesab edildikdə hüquqi qüvvəsini itirir. **(1)** Məsələn, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarı ilə AR CPM-in 158.4-cü maddəsi 2012-ci il martın 1-dən qüvvədən düşmüşdür. **(8)** Belə olan halda, həmin qanunda normativ xarakterli akt qismində səciyyələndirilən AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları əsasında normativ-hüquqi aktların qüvvədən salınması, başqa sözlə, normativ xarakterli akt əsasında ondan qanunvericilik sistemində və qanunvericilik iyerarxiyasında hüquqi qüvvə etibarilə yüksək rəqədə dayanan normativ-hüquqi aktların qüvvədən salınması hüquqi cəhətdən qeyri-müəyyəndir. Qeyri-normativ hüquqi aktlar əsasında normativ xarakterli aktların və ya normativ-hüquqi aktların qüvvədən salınması imkanı nə dərəcədə hüquqi məntiqə sığmazsa, normativ xarakterli aktlar əsasında normativ-hüquqi aktların da hüquqi qüvvədən salınması bir o qədər anlaşılmazdır. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4.4-cü maddəsində göstərilmiş formula əsasında qanunverici bu problemdən çıxış yolu tapmağa çalışsa da, həmin maddədə göstərilmiş formula özlüyündə AR Konstitusiyasının 154-cü maddəsinə ziddir. Belə ki, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4.4-cü maddəsinə əsasən «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4.1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan normativ xarakterli aktlar (AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları) istisna olmaqla, digər normativ xarakterli aktlar AR-in normativ-hüquqi aktları ilə ziddiyyət təşkil edə bilməz.

Başqa sözlə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 4.4-cü maddəsi AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları ilə Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları arasında ziddiyyətin mövcud olması imkanını müəyyən edir və belə ziddiyyətə «tolerant» yanaşır. Həmin konstitusiya qanununun 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində referendumla qəbul edilmiş aktlar normativ-hüquqi aktların bir növü kimi göstərilmişdir. AR Konstitusiyasının 154-cü maddəsinə əsasən AR Konstitusiya Məhkəməsi referendumla qəbul olunmuş AR Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklərə dair qərar qəbul edə bilməz. Eyni zamanda, AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin ümumi kontekstindən də aydın olur ki, AR Konstitusiya Məhkəməsi yalnız qanunvericilik iyerarxiyasında hüquqi qüvvə etibarilə AR Konstitusiyası və referendumla qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlardan aşağıda dayanan normativ-hüquqi aktların hüquqi müqəddəratını həll edə bilər və dolayısı ilə AR Konstitusiyasını və referendumla qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktları mübahisələndirə bilməz. Lakin buna baxmayaraq, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 4.4-cü maddəsi AR Konstitusiyasının müvafiq müddələrinin tələblərinə zidd olaraq AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarına bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları ilə ziddiyyət təşkil etmək və onları mübahisələndirmək imkanı yaradır.

3. AR CPM-in 10.3-cü maddəsinə əsasən AR Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarında o halda məcburidir ki, bu təfsir AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun. **(9, səh.14)** Maddənin mətninin inversiyası ondan ibarətdir ki, AR Konstitusiya Məhkəməsinin AR Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri ilə bağlı qərarları cinayət prosesi iştirakçılarında məcburidir. Həmin məcəllənin 7.0.18-ci maddəsinə əsasən cinayət prosesinin iştirakçıları — təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, habelə zərərçəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların qanuni nümayəndələri, müdafiəçi, mülki cavabdeh, onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsidir. **(9, səh.8)** Beləliklə, AR Konstitusiya Məhkəməsinin AR Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri ilə bağlı qərarları təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, habelə zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçı, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların qanuni nümayəndələri, müdafiəçi, mülki cavabdeh, onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi üçün məcburidir. Normativ-hüquqi aktların «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 1.0.1-ci maddəsində göstərilmiş əlamətləri ilə, normativ-xarakterli aktların həmin qanunun 1.0.3-cü maddəsində qeyd olunmuş xüsusiyyətlərini müqayisə etdikdə aydın olur ki, bu iki tip hüquqi akt növü arasındakı sərhədləri onların şəxslərə görə qüvvəsinin əhatə dairəsi müəyyən edir. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun qeyd olunan iki definitiv normasının müqayisəli sistemə təfsiri onu deməyə əsas verir ki, normativ-hüquqi aktları normativ-xarakterli aktlardan fərqləndirən əsas və demək olar ki, yeganə əlamət normativ-xarakterli aktların məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirməsi fonunda normativ-hüquqi aktların hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirməsi və qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün nəzərdə tutulmasıdır. Bu iki hüquqi akt tipinin yerdə qalan digər əlamətləri (dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulması, müəyyən formaya malik olması, rəsmi sənəd olması və s.), demək olar ki, eynidir. Beləliklə, AR CPM-in yuxarıda qeyd olunmuş 10.3-cü maddəsi, AR Konstitusiya Məhkəməsinin AR Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri ilə bağlı qərarlarının cinayət prosesi iştirakçıları üçün məcburi xarakter daşmasını təsbit etməklə, həmin qərarlara normativ-hüquqi aktları normativ-xarakterli aktlardan fərqləndirən əsas spesifik xassəni, yəni hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirmək və qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün nəzərdə tutulmaq keyfiyyətlərini qazandırmış olur ki, bu xassələr də həmin qərarları mahiyyət etibarilə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununda təqdim olunmuş hüquqi aktların təsnifat sistemindəki normativ-xarakterli aktlar rəngindən çıxararaq, normativ-hüquqi aktlar kateqoriyasına münqər etmiş olur. Başqa sözlə desək, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 4.1-ci maddəsi AR Konstitusiya Məhkəməsinin müvafiq qərarlarını normativ-xarakterli akt kimi səciyyələndirsə də, AR CPM-in 10.3-cü maddəsi həmin qərarlara ümumməcburi xarakter verməklə, onları cinayət prosesinin iştirakçıları üçün normativ-hüquqi akta transformasiya edir.

Təbii ki, bu transformasiya AR CPM-in 10.3-cü maddəsi ilə «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 1.0.3-cü və 4.1.1-ci maddələrinin rəqabəti hesabına baş vermişdir. Başqa sözlə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 1.0.3-cü və 4.1.1-ci maddələri AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin interpretasiya aktlarını məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydaları müəyyən edən rəsmi sənəd kimi xarakterizə etsə də, AR CPM-in 10.3-cü maddəsi isə həmin konstitusiyaya qanununun sadalanan müddəalarına zidd olaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin həmin aktlarını hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün nəzərdə tutulmuş, cinayət prosesinin bütün iştirakçıları üçün ümumməcburi xarakter daşıyan rəsmi sənəd kimi səciyyələndirmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, AR CPM-in 10.3-cü maddəsinin AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin interpretasiya aktlarına normativ-hüquqi akt xarakteri verməsinə baxmayaraq, həmin maddənin mətni normayaratma texnikası baxımından və məzmun etibarilə natamamdır. Belə ki, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiyaya qanununun 4.1.1, 12.3, 89.0.3 və 90.1-ci maddələrinin məzmunu kontekstində AR Konstitusiyaya Məhkəməsi qərarlarını məzmununa və funksional təyinatına görə aşağıdakı qaydada klassifikasiya etmək olar:

1. AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları (normativ hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi);
2. AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları (normativ-hüquqi aktın və ya onun ayrı-ayrı normalarının rəsmi şərh). Fikrimizcə, AR CPM-in 10.3-cü maddəsinin AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin yuxarıda göstərilən təsnifatda qeyd olunmuş 1-ci kateqoriya qərarlarını (AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi üzrə qərarları) yox, məhz həmin təsnifatda göstərilən 2-ci kateqoriya qərarlarını (AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ-hüquqi aktın və ya onun ayrı-ayrı normalarının rəsmi şərh üzrə qərarları) cinayət prosesi iştirakçıları üçün məcburi elan etməsi həm ümumnəzəri, həm məntiqi, həm normaqrafik, həm də praktiki baxımdan izah olunmaz və anlaşılmazdır. Çünki, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ-hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi üzrə qərarları, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ-hüquqi aktın və ya onun ayrı-ayrı normalarının rəsmi şərh üzrə qərarları ilə müqayisədə daha bariz şəkildə məcburi xarakterə malikdir. Həm də AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin yuxarıda qeyd olunan I tip qərarları II tip qərarlarla müqayisədə öz predmetinə (normativ-hüquqi akta və ya onun ayrı-ayrı normalarına, yaxud struktur elementlərinə) daha çox müdaxilə edir. Bundan başqa, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin yuxarıda qeyd olunan I tip qərarlarının (AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi üzrə qərarları) AR CPM-in 10.3-cü maddəsində məcburiliyi etiraf olunmasa da, həmin Məcəllənin LIII fəslinin (Hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə icraat) 455.0.1, 455.0.3 və ələxüsus 456.2 və 458-ci maddələrinin müddəaları mahiyyət etibarilə, bu tip qərarlara ümumməcburi səciyyə verir. AR CPM-in sadalanan maddələrinin AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ-hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi üzrə qərarlarını, məhkəmə aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə icraat çərçivəsində yenidən baxılması əsaslarından biri kimi müəyyən etməsi, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin həmin qərarlarının cinayət prosesi iştirakçıları üçün bilvasitə məcburi xarakter daşmasının bariz prosessual təzahürüdür. Hətta qeyd etmək olar ki, AR CPM-in yuxarıda qeyd olunan maddələri hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə icraat institutuna münasibətdə AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ-hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi üzrə qərarlarını AIHM-in Azərbaycan Respublikasının tərəf olduğu işlər üzrə qəti qərarları ilə məcburilik etalonu üzrə eyni rəqə qaldırır. Bildiyimiz kimi, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 46-cı maddəsinin (Qərarların məcburi qüvvəsi və icrası) 1-ci bəndinə əsasən Razılığa gələn Yüksək Tərəflər, Məhkəmənin onların tərəf olduqları işlər üzrə qəti qərarını icra etmək öhdəliyini öz üzərilərinə götürürlər. **(10)** Belə olan halda, AR CPM-in LIII fəslinin (Hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə icraat) müddəaları mahiyyət etibarilə, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı beynəlxalq (AIHM) və yerli (AR Konstitusiyaya Məhkəməsi) məhkəmə qərarlarının cinayət ədalət mühakiməsinin milli çərçivədə həyata keçirildiyi 3 instansiyalı məhkəmə sisteminin mexanizmasına «idxal» proseduru xarakteri daşıyır. Başqa sözlə desək, AR CPM-in LIII fəslində artıq qəti və məcburi xarakter daşıyan qərarların Ali Məhkəmə vasitəsilə 3 instansiyalı milli məhkəmə sistemi çərçivəsində həyata keçirilmiş cinayət ədalət mühakiməsinə «idxal» edilərək tətbiq olunması prosesindən söhbət gedir. Bu mülahizə bir daha onu göstərir ki, AR CPM-in LIII fəslində qanunverici AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin normativ-hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi üzrə qərarlarını, qəti və məcburi xarakter daşıyan AIHM-in müvafiq qərarları ilə bir sıraya qoyaraq, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin həmin qərarlarına analoji icbari xarakter vermiş olur.

4. Qeyd etdiyimiz kimi, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun müvafiq definitiv normalalarının müqayisəli sistematik təfsiri onu deməyə əsas verir ki, normativ-hüquqi aktları normativ xarakterli aktlardan fərqləndirən əsas və demək olar ki, yeganə həlledici əlamət normativ xarakterli aktların məhdud subyektlər dairəsi üçün, normativ-hüquqi aktların isə hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirməsi və normativ-hüquqi aktların qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün nəzərdə tutulmasıdır. Məsələn burasındadır ki, AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsinə əsasən AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir. **(7,52)** Beləliklə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanunu AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarını normativ xarakterli akt kimi səciyyələndirsə də, AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsi isə AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarına, mahiyyət etibarilə, normativ-hüquqi aktlara xas olan başlıca spesifik keyfiyyəti – ümumməcburilik əlamətini qazandırır. Başqa sözlə desək, «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarını normativ xarakterli akt kimi xarakterizə etməsinə baxmayaraq, AR CPM-in 10.3-cü maddəsində AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları (normativ-hüquqi aktın və ya onun ayrı-ayrı normalalarının rəsmi şərh), AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsində isə AR Konstitusiyasının bu tipli qərarları (təfsiri aktlar) ilə yanaşı, həmçinin AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərinə əsasən qəbul edilmiş AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları (normativ-hüquqi aktın və ya onun struktur elementinin qüvvədən düşmüş hesab edilməsi) da daxil olmaqla AR Konstitusiya Məhkəməsinin bütün qərarları normativ-hüquqi akt kimi xarakterizə edilir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, AR Konstitusiyasının 150-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən bələdiyyələrin (yerli özünüidarə orqanlarının) qəbul etdiyi aktların icrasının yalnız onun ərazisində yaşayan vətəndaşlar və onun ərazisində yerləşən hüquqi şəxslər üçün məcburi olması qeyd olunsa da, bundan fərqli olaraq, həmin Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin IX hissəsinə əsasən AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarının AR ərazisində məcburi qüvvəyə malik olması göstərilmişdir. Lakin bununla belə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 4-cü maddəsində AR Konstitusiyasının qeyd olunan müddəaları və sadalanan iki hüquqi akt tipi arasında hüquqi aktın məkana və şəxslərə görə hüquqi qüvvəsinin diapazonu meyarı üzrə fərq nəzərə alınmamış, həm AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları, həm də yerli özünüidarə orqanlarının qərarları normativ xarakterli akt kimi səciyyələndirilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununda normativ xarakterli akt qismində səciyyələndirilməsi məqsədəuyğun deyil. Lakin bunu fakt kimi qəbul edərək AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının hüquqi xarakteristikasını AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun qərarlarının hüquqi xarakteristikası ilə müqayisə etsək, fikrimizcə, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanunu da, AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun qərarları da onunla oxşar xüsusiyyətlərə malik olan AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları kimi, ən azından normativ xarakterli akt qismində səciyyələndirilməlidir. Belə ki, «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 1.0.3-cü maddəsinə əsasən normativ xarakterli akt «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununda nəzərdə tutulan dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəddir. Göründüyü kimi, AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun qərarları da normativ xarakterli aktlar üçün həmin definitiv normada müəyyən edilmiş kriteriyalara təxminən cavab verir. Hətta AR CPM-in LIII fəslinin (Hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə icraat) 456 və 459-cu maddələrinin müddəalarına diqqət yetirdikdə aydın olur ki, qanunverici hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə icraat institutunun məqsədləri üçün Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarlarına müəyyən kateqoriyalı beynəlxalq hüquqi aktların (AİHM-in Azərbaycan Respublikasının tərəf olduğu işlər üzrə müvafiq qərarlarının) milli hüquq sistemində transformasiya üsulu kimi yanaşmışdır.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 4-cü bəndinə əsasən AR Konstitusiya Məhkəməsinin həll etdiyi məsələlərdən biri də AR Ali Məhkəməsinin qərarlarının qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğudur.

Fikrimizcə, AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 4-cü bəndi məzmun və qanunvericilik texnikası baxımından natamamdır. Bir halda ki, AR Ali Məhkəməsinin qərarları «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununda nə normativ-hüquqi aktlar, nə də normativ xarakterli aktlar kimi səciyyələndirilməmişdir, o zaman bu qərarlar bütün fərdi aktlar kimi, təkcə AR Konstitusiyasının və qanunlarının tələblərinə yox, eyni zamanda AR Prezidentinin fərmanlarına, Nazirlər Kabinetinin qərarlarına, habelə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarına və s. adekvat olmalıdır. Lakin hüquq ədəbiyyatında da Ali Məhkəmənin qərarlarının normativlik xarakterinə və hüququn mənbəyi kimi səciyyələndirilməsinə münasibət birmənalı deyil. Belə ki, S.S.Alekseyev göstərir ki, məhkəmə təcrübəsi hüququn mükəmməl mənbəyi ola bilməz. Belə ki, o hüququn realizəsinin obyektivləşdirilmiş praktikasını təmsil edərək ilkin normalar müəyyən etməli, ümumi normativ göstərişlərə əlavə və düzəlişlər aparmalıdır. Onun funksiyası və rolu konkret olaraq xidməti, yardımçı və fakültativ xarakter daşıyır-hüququn tətbiqi çərçivəsində həmin şəraiti nəzərə almaqla təfsir prosesində hüquq normalarını konkretləşdirməkdən ibarətdir. **(11, səh.88)** Doğrudur, XX əsrin əvvəllərinə qədər Rusiya hüquq nəzəriyyəsində qanunun məhkəmə təcrübəsinin yaratdığı normalarla tamamlanması qəbul edilsə də, bu fikir heç də birmənalı qarşılanmamışdır. **(12, səh.470)** Digər bir rus alimi Y.N.Trubetskoyun mülahizələrinin xülasəsi ondan ibarətdir ki, məhkəmə müstəqil hüquq normaları yarada bilməz, konkret hüquqi işlərin həlli zamanı o, oxşar hadisələri tənzimləyən qanuna müraciət etməli və yaxud qüvvədə olan qanunvericiliyin məqsəd və prinsiplərini rəhbər tutmalıdır. **(13, səh.131-134)**

V.V.Lazarev isə Ali Məhkəmənin aktlarının normativ-hüquqi akt kimi qiymətləndirilməsinin konkret meyarlarını təqdim edir. O, qeyd edir ki, normativ məzmunlu aktları, qarışıq normativ-konkret məzmunlu aktlardan, nəhayət, konkret-fərdi müddəaları olan aktlardan, yaxud fərdi-hüquqi aktlardan fərqləndirmək mümkündür. Bu istiqamətdə V.V.Lazarev Ali Məhkəmə aktlarının yuxarıda sadalanan növlərini fərqləndirmək üçün iki indikator təklif edir:

1. Hüquqyaratma ayrı-ayrı qanun layihələrinin, yaxud digər qərarların qəbulu prosedurası çərçivəsi ilə məhdudlaşmır. Hüquqyaratma həm də əvvəl qəbul edilmiş normativ aktlara dəyişikliklərin daxil edilməsi və öncə qəbul edilmiş aktların ləğvi ilə bağlı dövlət orqanlarının fəaliyyətini də əhatə edir.
2. Normativ-hüquqi akt-dövlət orqanının və ya digər səlahiyyətli orqanın müəyyən edilmiş qayda əsasında qəbul etdiyi, məzmunu hüquq normalarının yaradılmasına, dəyişməsinə, yaxud ləğvinə yönəldilmiş göstərişlərdən ibarət olan sənəddir. **(14, səh.182)** Fikrimizcə, AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları V.V.Lazarevin müəyyən etdiyi kriteriyalara cavab verir.

Fikrimizcə, əslinə qalsa, AR qanunvericiliyinin də AR Ali Məhkəməsinin qərarlarının hüquqi xarakteristikasına münasibəti birmənalı deyil. Belə ki, «Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» Konstitusiya qanununun 5-ci maddəsində AR Konstitusiyasının X fəslinin və «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun müddəalarının tələblərinə zidd olaraq, lakin ümumi hüquq nəzəriyyəsi və hüquqi məntiq baxımından haqlı olaraq, AR Ali Məhkəməsinin qərarlarının, o cümlədən AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının normativ xarakter daşması qeyd olunur. Doğrudur, qanunun 5-ci maddəsində istifadə edilən «*normativ qərar*» termininin nə «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanununun 1-ci maddəsinin definitiv normalarında, nə də digər qanunvericilik aktlarında leqal anlayışı verilməmişdir. Lakin bununla belə, linqvistik anlamda bu anlayış ehtiva etdiyi aktın xarakter etibarilə normativ səciyyə daşdığına ifadə edir. Belə ki, qanunun 5-ci maddəsində göstərilir ki, hər kəs onun hüquqlarını və azadlıqlarını pozan və AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6-cı və 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulan qanunvericilik, icra və **məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının normativ qərarlarından** (kurs. müəllifindir-Q.Ə) və bələdiyyələrin normativ aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinə pozulmuş hüquq və azadlıqlarına dair şikayət verə bilər. **(15, səh.372)** Məlum olduğu kimi, həmin maddədə qeyd olunan «Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6-cı və 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulan qanunvericilik, icra və **məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının normativ qərarları**» ifadəsi qanunverici tərəfindən AR Ali Məhkəməsinin qərarlarının normativ səciyyə daşdığına dolayısı ilə etirafıdır. Belə ki, həmin maddədə normativ qərar kimi xarakterizə edilmiş AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6-cı və 8-ci bəndlərində nəzərdə tutulan aktlardan biri də, elə məhz AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 4-cü bəndində göstərilmiş AR Ali Məhkəməsinin qərarlarıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. «Normativ-hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya qanunu. «Azərbaycan» qəzeti 17.02.2011, № 37;
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli / İ. M. Cəfərov; elmi red. E. M. Əfəndiyev. - Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010. - 724 s.;
3. Hüququn mənbələri: dərs vəsaiti / İ. S. Qılıçov, İ. A. Məmmədov; elmi red. Z. A. Əsgərov. - Bakı: Araz, 2006. - 306 s.;
4. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosesi: Ali məktəblərin hüquq fakültələri üçün dərslik / Rəyçilər. C.H.Mövsümov və b.- B.: Qanun, 2008.- 768 s.;
5. F.Nağıyev. Konstitusiya hüququ: mühazirə mətnləri /elmi red. Z.A.Əsgərov.- Bakı: Qanun, 2009.-238 s.;
6. V.Y.Çirkin. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ / Tərc.ed.: Ə.H.Hüseynov; Məsul red.: S.Ə.Vəliyev, B.C.Kərimov.- Bakı: Digesta, 2000.- 724 s.;
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Qanun-2009;
8. AR Konstitusiya Məhkəməsinin 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarı «Respublika» qəzeti, 4 oktyabr 2002-ci il, № 221;
9. AR CPM. «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. Bakı, 2007;
10. Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5, available at: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf [accessed 12 May 2014];
11. Алексеев С.С. Общая теория права. Том 2. – М.: Юридическая литература, 1982. – 360 с.;
12. Общая теория права / Шершеневич Г.Ф. - М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1911. - 698 с.;
13. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права. – М.: 1909 г. - 224 с. // Allpravo.Ru – 2005.;
14. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. Dərslik (V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə) Bakı, 2007.-491 s.;
- Hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşlarının insan hüquqlarına dair məlumat kitabı, Bakı-2009, - 564 səh.

БАТАНОВ АЛЕКСАНДР ВАСИЛЬЕВИЧ

доктор юридических наук, профессор, старший научный сотрудник
Института государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ
ПРАВ МЕНЬШИНСТВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

Права и свободы человека как высший критерий уровня и развития современной человеческой цивилизации выражают наиболее сущностное во взаимоотношениях как человека с человеком, так и человека со всеми социальными общностями, в которых он естественным образом находится: от семьи, территориального, трудового либо административного коллектива, нации и народности, социально классовой группы, политико-государственного объединения к человечеству. В правах и свободах человека воплощены политические, экономические, социальные, духовно-идеологические, культурные и экологические основы жизнедеятельности людей не только в отдельных обществах и государствах, но и в масштабах общечеловеческих.

Права человека сегодня являются одной из ключевых проблем, которые исследуются из самых широких и разнообразных позиций: философско-гуманистической точки зрения, в аспекте сущности публичной власти, принципов модернизации политической и правовой системы, проведения социально-экономической и культурной политики, борьбы с экологическими угрозами, преступностью и тому подобное.

Важность и актуальность данной темы не нужно особенно доказывать, поскольку права человека являются имманентной составляющей демократического политического пространства, инструментом гуманизации практически всех общественных отношений, формирования творческой личности и становления постиндустриального человечества. На права человека возлагают решение ряда внутренних, международных и глобальных заданий. Права находят свое присутствие практически в каждой сфере жизнедеятельности человека, отображая ее жизнь в особом качественном состоянии, связанном с утверждением в общественно-политическом сознании и практике идеи свободы личности. Современное состояние общественного универсума и его специфические проявления приводят к формированию новой методологической культуры, связанной с парадигмальными сдвигами в ней, к поискам имманентных проектов воплощения в жизнь общечеловеческих ценностей, решению жизненно важных проблем современной цивилизации. В современной философии делается закономерный вывод относительно необходимости разработки теоретических инноваций социально-философской рефлексии, цель которых – построение целостного образа человека, описание механизмов, которые обеспечивают эту целостность, проникновение в структуру человеческой личности, максимально точное воссоздание объективных связей и сведение их в единственную теоретическую картину мира, что возможно лишь на основе методологии социального гуманизма. Следовательно, проблема человека в целом и его прав в частности постепенно становится тем узловым пунктом, к которому должны стягиваться все элементы научного познания.⁽¹⁾

Такой концептуальный подход позволяет исследовать не только ценность человеческой личности как категориальный синтез социально-философской методологии, но и проанализировать сущность человека, его жизнь, права и свободы, честь и достоинство в контексте его включенности в разнообразные коллективы и общности, особое место в системе которых занимают человеческие сообщества, традиционно именуемые как меньшинства. В мировой практике институционализация и конституирование прав меньшинств на протяжении всей эволюции социально-политической организации представляет собой противоречивый и неоднозначный процесс, порождающий многочисленные стереотипы и конфликтогенные ситуации.

Конституционно-правовая регламентация прав соответствующих социальных групп носила фрагментарный и крайне противоречивый характер, преимущественно с позиции их противопоставления правам большинства. По сути, вплоть до XIX в. меньшинства репрезентировались в политическом дискурсе (дискурсе большинства) исключительно в логике чужеродных, враждебных, асоциальных, девиантных явлений, которых официальные институты, обрекали на позиции аутсайдеров и подчиненных объектов, отказывая, тем самым, в праве на самобытность и гражданскую самоидентификацию.(2)

Как правило, демонизация меньшинств власть предержащими сопровождалась использованием широкого спектра дискриминационных механизмов – от психологического воздействия до физического насилия – инквизиция, сексизм, расизм, андроцентризм и т. п. Однако, в середине XIX в. в ряде западных государств наблюдается активизация меньшинств, заявивших о стремлении к автономизации от большинства и отстаиванию своих прав в фарватере разворачивающегося эмансипаторского движения, выступающего одновременно и инструментом, и субъектом институционализации и конституирования своих прав и свобод. В качестве основной стратегии, так называемыми миноритарными(3) группами, был избран курс на формирование позитивной идентичности и снятие с себя негативных ярлыков – «чужак», «враг», «перверс», «маргинал», «недочеловек» и т. п., с помощью общественно-политической борьбы при многообразии тактических моделей – от мирных манифестаций до неконвенциональных форм протеста. Стремление меньшинств к институционализации и конституированию своих прав, участию в публичной политике ведет их к легитимации своего статуса, возможности выражения, признания, закрепления, реализации и защиты групповых интересов, наряду с большинством.

Особый размах демифологизация меньшинств приобретает в XX в. – в период расцвета наций-государств, масштабной борьбы за деколонизацию, демократизации патриархатных укладов, трансформации авторитарных политических режимов в Латинской Америке, Южной и Восточной Европе. В условиях глобализирующегося мира, по инициативе ведущих западных держав, центральное место в публичной политике начинают занимать гуманистические ценности, акцентирующие внимание на индивиде как высшей социальной ценности, обладающей неотчуждаемыми гражданскими правами и независимой от государства приватной сферой.

В этом контексте популярным трендом является утверждение принципа толерантности по отношению к меньшинствам, конструируемого наднациональными организациями, благоприятствующими институционализации опыта «иных» социальных групп, консолидированных по признаку языка, расы, вероисповедания, гендера или сексуальной ориентации.

Социальная толерантность (от лат. *tolerantia* – терпение, выносливость) – социологический термин, обозначающий терпимость к иному мировоззрению, образу жизни, поведению, традициям и обычаям, вероисповеданию, национальности. Социальная толерантность заключается в осознании и предоставлении другим их права жить в соответствии с собственным мировоззрением и служить ценностям их самобытной культуры. Социальная толерантность означает принятие, правильное понимание и уважение других культур, способов самовыражения и проявления человеческой индивидуальности, в том числе этнонациональной и конфессиональной сфере, сфере гендерных и межполовых отношений. Именно поэтому толерантное отношение рассматривается как социальная ценность, обеспечивающая права человека, свободу и безопасность, а формирование данного понятия часто связывают с гуманистическими идеалами.

Роль и значение толерантности в обществе вытекает из ее сущности. Она является одной из основных универсальных ценностей современного общества, универсальность которой связана с усилением глобализационных тенденций, с одной стороны, и стремлением к сохранению национальной идентичности, с другой.

В эпоху глобализации, стирания экономических, социально-культурных, этнических и иных границ, в условиях усиления мобильности, миграции, быстрого развития коммуникаций, урбанизации и интеграционных процессов необходимы новые подходы к ее пониманию, открытое и понимающее сообщество. Как новая проблема глобального мира толерантность сегодня перестала быть проблемой только одной какой-либо сферы общественной жизни (религии, образования, национальных, гендерных и межполовых, в т. ч. сексуальных, отношений и пр.), она приобрела статус глобальной политической и социокультурной проблемы, проявляющейся во всех сферах жизнедеятельности человека, общества и государства. Толерантность является не только важнейшим принципом, но и необходимым условием мира и социально-экономического и культурного развития всех народов. В связи с усилением кросскультурной коммуникации между различными народами, регионами, которые далеко не однородны, необходимо укреплять дух толерантности и формировать отношения открытости, внимания друг к другу и солидарности не только в отношениях между отдельными людьми, но и в отношениях на уровне семьи, территориального или трудового коллектива, этнической, расовой, религиозной или лингвистической общности или группы, других социальных образований и институтов. В связи с этим, можно говорить о географическом измерении проблемы меньшинств, институционализации и конституирования их прав. В данном ключе, проблематика прав меньшинств охватывает широкий спектр стран (как в ретроспективе, так и в сравнительной перспективе) Северной Америки, Европы, Латинской Америки, африканского континента, азиатского и евроазиатского регионов. Интерес к опыту западных демократий (в США, Канаде, Европе) объясняется, прежде всего, историческими условиями, благоприятствовавшими зарождению дискурса меньшинств (эмансипаторские течения, антиколониальное движение, увеличение иммигрантских потоков, послевоенные переделы Европы, трансформации политических режимов и т. п.). Включение в поле зрения стран африканского и азиатского регионов обусловлено сохраняющимися дискриминационными практиками в отношении меньшинств, вызывающими обеспокоенность мирового сообщества и являющимися одной из ключевых гуманистических проблем современности.

Можно говорить и о временном измерении данной проблематики. Так, анализ институционализации меньшинств и конституирования их прав невозможен без обращения к исторической ретроспективе, когда происходит накопление опыта, прежде всего истории древних цивилизаций, дискриминативными практиками средневековой Европы, революционными коллизиями во Франции и т. п., так или иначе стимулирующими развитие общественных дебатов по линии «мы» и «другие» («инаковые», непохожие на нас).

В исторической ретроспективе особый интерес представляет и первая треть XIX – первая половина XX вв. – период, ознаменовавший зарождение прав меньшинств вследствие активизации эмансипаторских течений и усиления динамики иммигрантских потоков в развитые страны, геополитической перекройкой карты мира после Первой мировой войны и, как следствие, образования новых государств, а также осмысления обозначенных феноменов научными кругами – социологами, политологами, культурологами, историками, философами, правоведами и др.

Вторая половина XX в. характеризуется существенной дифференциацией публичного поля меньшинств, формированием и развитием не только каталога их прав, но и механизмов реализации и защиты. В значительной степени данные процессы были детерминированы общественно-политическими течениями либертарианского толка, политическими трансформациями в Латинской Америке, Африке, Европе и др., разворачиванием широкоформатных дискуссий по вопросам расизма, ксенофобии, интолерантности, дискриминации на макроуровне (ООН, ЕС, НАТО, Совет Европы, Международная Амнистия и т. д.).

Эмансипаторские движения второй половины XX в. открыли принципиально новые горизонты институционализации меньшинств. Во-первых, они продемонстрировали «идентификационную зрелость» сообществ меньшинств, сформировавших более четкую концепцию завоевания общественно-политических позиций и вхождения в институциональное поле политики (о чем свидетельствует национальное законодательство, упраздняющее сегрегацию в США или легализующее однополые партнерства – Дания, Швеция, Нидерланды и т. п.), преодолевая дискриминационные препоны без потери аутентичности. Во-вторых, расширили научный спектр посредством кристаллизации «отраслевых» студий – гендерных, этнических, квир, составив альтернативу официальному дискурсу большинства и сосредоточив усилия на укреплении гражданских и социокультурных позиций.(4)

Кроме того, на данном этапе наблюдается тесное взаимодействие наднациональных структур и академической среды при выработке трактовок дефиниции «меньшинства» (Ф. Капоторти, Ф. Хэкманн) и критериев классификации меньшинств (А. Эйде, Л. Зонде и т. п.). Современные политические реалии, обусловленные, например, принятием на глобальном уровне Копенгагенских критериев или Джокьякартских соглашений, привлекающих внимание к проблеме сексуальных и гендерных меньшинств, ставят перед научной средой новые исследовательские задачи.

В тоже время, в условиях демократического транзита, т. е. движения в направлении к демократической системе, разного рода фобии (**антисемитизм**, этно- и религиозная фобии (например, исламофобия,), мигрантофобия, гомофобия) стали проявляться более рельефно, в отдельных случаях агрессивно. Сохранение ксенофобских тенденций можно объяснить несовершенством демократии в отдельных суверенных государствах, регионах и континентах, отсутствием либеральных традиций, отсутствием нормального гражданского общества, которому присуща терпимость и в котором действуют механизмы предотвращения ксенофобии и противостояния ей.

К примеру, как указывается во Введении к Джокьякартским принципам(5), «нарушения прав лиц по признаку их действительной или мнимой сексуальной ориентации или гендерной идентичности являются общемировой и укоренившейся практикой, вызывающей серьезную обеспокоенность. Такие нарушения включают внесудебные расправы, пытки и недозволенное обращение, сексуальные посягательства и изнасилования, вторжение в частную жизнь, произвольное задержание, лишение возможности получения работы и образования, а также серьезную дискриминацию в пользовании другими правами и свободами. Эти нарушения нередко усугубляются другими формами насилия, ненависти, дискриминации и отторжения, в том числе по признаку расы, возраста, религии, инвалидности, экономического или социального положения или иного обстоятельства.

Во многих государствах и обществах нормы в области гендерной идентичности и сексуальной ориентации навязываются людям с помощью обычаев, законов и насилия, и предпринимаются попытки контролировать межличностные отношения и самоидентификацию. Полицейское отношение к сексуальности остается одним из главных факторов продолжающегося насилия по гендерному признаку и сохраняющегося гендерного неравенства».

Таким образом, актуализация прав меньшинств опосредована обеспокоенностью международного сообщества новым витком эскалации в ряде государств дискриминационных практик – расизма, ксенофобии(6), сексизма(7), виктимизации(8) женщин, эйджизма(9), андроцентризма(10), гетеросексизма(11), иных форм дискриминации, подрывающих демократические устои и граничащих с угрозой человеческой жизни.

Собственно говоря, отправной точкой в актуализации меньшинств является фактор дискриминации, проявляющийся в различных модификациях. Дискриминация, помимо прямого угнетения и стигматизирования (от греч. στίγμα – «ярлык, клеймо»), т. е.

навешивания социальных ярлыков, ассоциирования какого-либо качества (как правило, отрицательного) с конкретным человеком или группой людей, хотя эта связь отсутствует или не доказана, предполагает также и субординацию, т. е. подчиненность меньшинств большинству, проявляющуюся в механизме политической эксклюзии (от лат. *exclusio* – исключение), когда меньшинства исключаются из публичной сферы. В свою очередь, диверсификация политического пространства и усложнение социально-культурных отношений, обусловленные оформлением статуса меньшинств, а также активизацией их движений, в том числе в альтернативных официальному курсу (как с точки зрения внутренней государственной политики, так и с позиции общепринятых (стандартных) для общества отношений, традиций, стереотипов поведения и т. п.) формах и направлениях, стимулирует академический интерес к проблематике прав меньшинств (12).

В широком смысле, заявленная проблематика охватывает многие группы, подпадающие под определение «меньшинства», в зависимости от исторического и политического контекста – классовые, сословные, религиозные, языковые, национальные, гендерные, возрастные, сексуальные и т. п. Группа меньшинств – это, как правило, социологическая группа, вес которой не является доминирующим среди общего населения в данном общественном и временном пространстве. Социологическое меньшинство совсем не обязательно должно быть меньшинством в количественном отношении; оно может представлять группу, ущемлённую в своём социальном статусе, образовании, трудоустройстве, медицинской помощи и политических правах. Так же группа меньшинств – это общественная прослойка (иногда сословие) отстаивающая определённую идею в обществе или на определенной территории (обычно в государстве), неподдерживаемую большинством населения. В социально-экономической области, понятие меньшинство обычно относится к социально подчинённой этнической группе (по языку, национальности, религии и/или культуре). Другие группы меньшинств включают в себя людей с физическими увечьями, «экономические меньшинства» (частично или полностью нетрудоспособные), возрастные меньшинства (младше или старше считающегося нормальным рабочего возраста) и сексуальные меньшинства (чья сексуальная ориентация не совпадает со считающейся нормативной сексуальной ориентацией). Исследуя и изучая меньшинства в конституционно-правовом измерении, дифференцируя их, давая характеристику их правам, формам самозаявления, проявления и реализации своих интересов и идентифицирующих признаков, следует учитывать целую систему критериев:

- в каких ситуациях и под воздействием каких внешних и внутренних, объективных и субъективных факторов, происходит формирование групповой идентичности меньшинства;
- кто/что выступает агентом конструирования представлений о том, что данная социальная группа (общность) есть «меньшинство», а иная – «большинство»;
- какие требования предъявляют меньшинства, и в каких формах (путем открытой конфронтации, «подпольной» борьбы, манифестаций, митингов, участия в процессе принятия политических решений и т.п.), степень их вовлеченности в генеральный дискурс, уровень политического участия, наличие/отсутствие определенной политической стратегии, выраженной, например, в достижении гражданских прав, социокультурных и иных преференций и т. п.;
- какова реакция на проявления политической, социально-культурной и иной активности меньшинств с боку большинства и властных институций (интолерантность – неприятие / игнорирование / компромисс / защита);
- каков численный состав, насколько монолитно/дифференцировано меньшинство, на какие типы подразделяется и каковы параметры внутренней стратификации соответствующей общности;
- какое положение в иерархии социума (субординативное – угнетаемое / недоминирующее / равное с остальными членами / супеординативное – доминирующее);

- наличие особых (аутентичных) характеристик, ценностно-ментальных установок и ориентаций, исторического и политического опыта соответствующей общности (самоосознание себя как отличных от «других» в логике дихотомии «мы-они»; и субъектов, способствующих конструированию групповой идентичности) и т. п.

Существует обширный пласт научной литературы, посвященный социокультурному опыту перечисленных сообществ, где приводятся многочисленные определения меньшинств. В тоже время, следует отметить отсутствие единого общепринятого определения понятия «меньшинство». Статьи и книги о меньшинствах, число которых растёт весьма стремительно, почти всегда содержат размышления о понятии «меньшинство» и трудностях его определения. Особый акцент на данном вопросе сегодня обусловлен соображениями практического характера: законодателям и политикам для того, чтобы ответить на вопросы, есть ли в стране меньшинства и сколько их, а также для решения проблемы отнесения конкретных сообществ или индивидов к этой категории и разработки общих принципов и процедур политики категоризации населения и признания (т. е. наделения определённым правовым статусом конкретных сообществ), необходимо получить хотя бы общее представление об особенностях этих сообществ, об их отличительных чертах, интересах и потребностях и т. д.

Исследователям, работающим в рамках конкретных областей и дисциплинарных традиций, проще договориться об объёме и содержании понятия «меньшинство», в то время как политикам, законодателям и управленцам приходится согласовывать взаимно конфликтующие интересы государств, индивидов и групп и выработать компромиссы, позволяющие решать текущие задачи защиты специфических прав, связанных с культурным и языковым многообразием населения.

Упомянутое отсутствие универсального определения меньшинств в важнейших документах международного права заставляют исследователей и общественных деятелей пользоваться так называемыми «разъяснениями». Наиболее распространённым и чаще всех цитируемым является определение, предложенное в рамках ООН бывшим специальным докладчиком Подкомиссии по вопросам предупреждения дискриминации и защиты меньшинств итальянским профессором Франческо Капоторти, согласно которому меньшинством является группа, численно меньшая, чем остальное население того или иного государства, и не занимающая доминирующего положения, члены которой имеют этнические, религиозные или языковые особенности, отличающие их от остального населения, и которая, пусть даже имплицитно, обладает чувством солидарности в деле сохранения своей культуры, традиций, религии и языка(13).

Как правило, практический и научный интерес представляют проблемы становления, признания, конституционно-правового закрепления, реализации и защиты таких категорий меньшинств – этнических, религиозных, гендерных и сексуальных.

Большинство современных исследований, представленных в академическом дискурсе, как правило, посвящено отдельным группам меньшинств – национальным, этническим, в значительно меньшей степени – сексуальным и гендерным. В тоже время, в современной научной традиции (как мировой, так и отечественной) меньшинства рассматриваются в узком ключе, концентрирующем внимание на одном измерении: например, женщины в феминистских исследованиях, представители иной расы в этнополитологических лабораториях или гомосексуалы в квир-студиях(14).

Следует учесть, что женщины в данном контексте весьма формально подпадают под маркировку меньшинства, так как объективно пребывают в количественном большинстве. В тоже время, современные исследователи указывают на проблемы исключения женщин из политических процессов, их низкий статус на рынке труда, дискриминацию в семейной и эмоциональной сферах(15), дискриминацию в контексте прав сексуальных меньшинств, оперируя термином «гендерная маргинальность»(16).

В отношении других социальных групп, традиционно ассоциируемых с меньшинствами, отметим, что гомосексуалы занимают маргинальное положение не только в политической и социально-культурной сфере, но и современном академическом дискурсе. К примеру, в Украине интерес к данной тематике особо заострился в последнее время, приобретая особое звучание в политической сфере, в аспекте законодательных инициатив (например, законопроектов № 0945 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты» (в отношении защиты прав детей на безопасное информационное пространство)» и № 10290 «О запрещении направленной на детей пропаганды гомосексуализма»), взаимоотношений между разнообразными политическими силами, общественными организациями и движениями и т. п. (17)

Интерпретация этнических и религиозных групп в логике меньшинства также неоднозначна и зависит от конкретной политической и социально-культурной ситуации в конкретном государстве, однако в целом проблема этнонациональных и религиозных меньшинств в конституционном праве традиционно рассматривается именно в таком контексте и не вызывает каких либо сомнений, как с точки зрения своей практической актуальности, так и научно-познавательного значения.

Эти и другие методологические и прикладные проблемы институционализации и конституирования прав меньшинств, которые существуют в современном мире, как в контексте конституционно-правового обеспечения прав отдельных видов таких социальных групп и сообществ, так и прав человека в целом, являются предметом особенного внимания ученых-конституционалистов. В то же время, представляется, что сегодня, как никогда, учитывая серьезные вызовы и угрозы, которые возникают в сфере реализации и защиты прав человека в целом, научная общественность должна объективно и непредвзято высказывать свою взвешенную позицию в отношении актуальных проблем институционализации и конституирования прав меньшинств.

Источники:

- (1) Грецова О. Г. *Людина як мета і предмет соціально-філософської рефлексії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. Г. Грецова. – Запоріжжя, 2003. – С. 7.*
- (2) Горшков А. С. *Институционализация меньшинств в поле публичной политики: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. С. Горшков ; Пермский государственный университет. – Пермь, 2009. – С. 3.*
- (3) *Миноритарный (англ. minority; нем. Minderheit) – 1. Менее половины какой-либо совокупности. 2. Социально значимая часть населения, отличающаяся по национальности, религиозным и др. признакам от доминирующего большинства. 3. Часть населения, которая независимо от ее численности подвергается дискриминации.*
- (4) Горшков А. С. *Институционализация меньшинств в поле публичной политики : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. С. Горшков ; Пермский государственный университет. – Пермь, 2009. – С. 27–28.*
- (5) *Джокьякартские принципы. Принципы применения международно-правовых норм о правах человека в отношении сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Приняты группой профильных экспертов в Джокьякарте, Индонезия 6–9 ноября 2006 года. – 2007. – С. 6.*
- (6) *Ксенофобия – страх или ненависть к кому-либо или чему-либо чуждому, незнакомому, непривычному; восприятие чуждого как непонятного, непостижимого, и поэтому опасного и враждебного. Воздвигнутая в ранг мировоззрения, может стать причиной вражды по принципу национального, религиозного или социального деления людей.*

(7) Сексизм – идеология и практика дискриминации людей по признаку пола. Человек, исповедующий или практикующий сексизм, называется сексистом. Термин «сексизм» появился в 1960-е годы, с подъёмом феминистского движения на Западе. Он образован по аналогии со словом «расизм». Сексизм как идеология основан на стереотипных моделях гендерных ролей. Он ставит роли, способности, интересы и модели поведения людей в зависимость от их гендера. Чаще всего под сексизмом понимают дискриминацию женщин. С точки зрения феминистской теории, сексизм – это проявление патриархата, то есть такого устройства общества, при котором мужчины как социальная группа обладают властью над женщинами как социальной группой. Как и другие виды дискриминации, сексизм представляет собой поражение в правах той группы, которая лишена власти, в данном случае женщин.

(8) Виктимизация – процесс или конечный результат превращения в жертву преступного посягательства. Вопросы виктимизации преимущественно исследуются в виктимологии и криминологии. Однако в последнее время к проблеме виктимизации все чаще стали обращаться в других дисциплинах. Понятие виктимизации используется для понимания особенностей потерпевших от преступлений, качества и свойства личности которых, ненадлежащее поведение или специфические отношения с преступником способствовали причинению им вреда.

(9) Эйджизм – дискриминация человека на основании его возраста. Широко распространена во всех сферах жизни общества, как в формальных, так и в неформальных. Проявляется в готовности воспринимать адекватно и сотрудничать лишь с теми людьми, кто соответствует некоему заранее установленному критерию возраста. Дифференциация социальных статусов и возрастная стратификация во многих Западных обществах и культурах осуществлялись и продолжают осуществляться в соответствии с такими социальными ценностями, считающимися нормативными, как продуктивность и результативность. Это обстоятельство, в частности, лежит в основе негативно-пренебрежительного отношения к пожилым людям, как к субъектам, которые не соответствуют данным требованиям.

(10) Андроцентризм – рассмотрение мира с мужской точки зрения. Женщин либо не замечают (например, все классические определения общественного класса), либо считают пассивными объектами (женщины позади мужчин, принимающих решения и влияющих на то, что происходит в мире). Глубинная культурная традиция, сводящая общечеловеческую субъективность (общечеловеческие субъективности) к единой мужской норме, репрезентируемой как универсальная объективность, в то время как иные субъективности, и прежде всего женская, репрезентируются как собственно субъективности, как отклонение от нормы, как маргиналия. Таким образом, андроцентризм – это не просто взгляд на мир с мужской точки зрения, а выдача мужских нормативных представлений и жизненных моделей за единые универсальные социальные нормы и жизненные модели. Термин андроцентризм активно используется теоретиками гендерного подхода и феминистками для критики социального мира культуры, где характеристики мужского и женского разноплановы и разновесны, дихотомично разведены и иерархично структурированы.

(11) Гетеросексизм – система взглядов и убеждений, основанная на идеях о гетеронормативности и превосходстве гетеросексуалов как представителей единственной естественной и морально и социально приемлемой формы сексуальности человека. Термин также используется для описания социальных и культурных последствий такой идеологии. Термин «гетеросексизм» образован по модели, общей с такими терминами, как сексизм (идея неравенства полов), расизм (идея неравенства рас).

(12) См., например: Горшков А. С. Институционализация меньшинств в поле публичной политики : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02

«Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. С. Горшков ; Пермский государственный университет. – Пермь, 2009. – 28 с.

(13) Capotorti F. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* / F. Capotorti. – N. Y. : United Nations Publication, 1979. – p. 96.

(14) Квир-студии, или квир-исследования – междисциплинарное направление в исследовании сексуальной ориентации и гендерной идентичности, сосредотачивающее внимание на гомосексуальной и трансгендерной тематике, сложившееся в начале 90-х годов XX века.

(15) Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства: монографія / кол. авт. ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 372 с.; Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні : монографія / кол. авторів ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. – 352 с. та ін.

(16) Антонова Н. В. Феномен гендерной маргинальности: социально-философское исследование : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Н. В. Антонова. – Челябинск – 2013. – 25 с.

(17) См., например: Донецкий мэр объяснил, что в секс-меньшинства идут неинтеллектуальные бездельники. Он против [Электронный ресурс] // Мыслитель. – Режим доступа: <http://myslitel.org.ua/2012/05/donetskiy-mer-obyasnil-hto-v-seks-menshinstva-idut-neintellektualnyie-bezdelniki-on-protiv/>; Дутчак О. Заборона пропаганди гомосексуалізму. 5 років за п'єси Шекспіра і фільми Лінча [Электронный ресурс] // Корреспондент.net. – Режим доступа: <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/tytzaraz/a79146>; Казаки Украины протестуют против гей-парада в Киеве [Электронный ресурс] // Мыслитель. – Режим доступа: <http://myslitel.org.ua/2012/03/kazaki-ukrainyi-protestuyut-protiv-gey-parada-v-kieve/>; Капустин А. Гомосексуальный тупик Украины [Электронный ресурс] // Корреспондент.net. – Режим доступа: <http://app.korrespondent.net/blogs/a79903>; Нардены решили, что гомосексуализм угрожает национальной безопасности [Электронный ресурс] // ForUm – самое цитируемое Интернет-издание. Главные новости Украины и мира. – Режим доступа: <http://for-ua.com/politics/2011/06/23/084540.html>; Пропаганда гомосексуализма: а что это? [Электронный ресурс] // ForUm – самое цитируемое Интернет-издание. Главные новости Украины и мира. – Режим доступа: <http://for-ua.com/comments/2012/10/04/093052.html>

Məhkəmə aktları

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ PLENUMUNUN

QƏRARI

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 439.1, 439.2 və 439.7-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılması və həmin maddələrin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair

14 may 2015-ci il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Südabə Həsənova, Rövşən İsmayılov, Rafael Qvaladze (məruzəçi-hakim), Mahir Muradov, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən ibarət tərkibdə, məhkəmə katibi Teymur Ocaqverdovun, maraqlı subyektlərin nümayəndələri Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) Aparatının Elmi-Analitik sektorunun müdiri Mahir Məmmədovun, Göyçay rayon Məhkəməsinin hakimi Elxan Babayevin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının İqtisadi qanunvericilik şöbəsinin müdir müavini Rövşən Muradovun, ekspert Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Azad Talibovun, mütəxəssislər Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi İlqar Dəmirovun, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi Mehti Əsədovun, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının baş direktoru Rəşad Orucovun və Hüquq departamentinin direktoru Rəna Məlikovanın iştirakı ilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI və VII hissələrinə müvafiq olaraq konstitusiyaya icraatı üzrə açıq məhkəmə iclasında Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 439.1, 439.2 və 439.7-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (Ombudsmanın) sorğusu və Göyçay rayon Məhkəməsinin həmin maddələrin bəzi müddələrinin şərh edilməsi ilə bağlı müraciəti əsasında konstitusiyaya işinə baxdı. İş üzrə hakim R.Qvaladzenin məruzəsini, maraqlı subyektlərin nümayəndələrinin və mütəxəssislərin çıxışlarını, ekspertin rəyini dinləyib, iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu

MÜƏYYƏN ETDİ:

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) (bundan sonra – Ombudsman) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiyaya Məhkəməsi) sorğu ilə müraciət edərək, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – Mülki Məcəllə) 439.1, 439.2 və 439.7-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiyaya) 19-cu maddəsinin III hissəsinə, 149-cu maddəsinin III və VII hissələrinə, habelə “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun (bundan sonra – “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanunu) 25-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasını xahiş etmişdir. Sorğu onunla əsaslandırılmışdır ki, Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinin “əgər tərəflərdən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxsdirsə, tərəflər pul öhdəliyini, əgər bu, qanunla qadağan edilməyibsə, xarici valyutada da müəyyənləşdirə bilərlər” və həmin Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin “əgər xarici valyutada olan

pul öhdəliyi Azərbaycan Respublikasında ödənilmədirsə, ödənişin xarici valyutada aparılmalı olduğunun şərtləşdirildiyi hallardan başqa, o, manatla ödənilir” müddəaları Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsinin qadağan edilməsi ilə bağlı Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsinin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Bundan başqa, sorğuverənin fikrincə, Mülki Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin “yenidən hesablama ödəniş anında ödəniş yerinin məzənnə qiyməti üzrə aparılır” müddəası Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VII hissəsinin tələblərinə uyğun olmamaqla fiziki və hüquqi şəxslərin maddi durumuna, sosial rifah halına mənfi təsir edir.

Sorğuverən həmçinin hesab edir ki, Mülki Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin “yenidən hesablama ödəniş anında ödəniş yerinin məzənnə qiyməti üzrə aparılır” müddəası ilə Mülki Məcəllənin 439.7-ci maddəsinin “öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxta uyğun məzənnə üzrə yerinə yetirməlidir” müddəası arasında daxili uzlaşmanın olmaması, eyni məsələ ilə bağlı fərqli mövqeyin ortaya çıxmasına səbəb olur. Bu isə “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 25.1-ci maddəsinin “normativ hüquqi aktlar daxilən uzlaşdırılmalı, məntiqli qurulmalı və normayaratma texnikasına uyğun olmalıdır” müddəası ilə ziddiyyət təşkil edir. Eyni zamanda, Göyçay rayon Məhkəməsi icraatında olan mülki iş üzrə tətbiq edilməli olan Mülki Məcəllənin 439.1, 439.2 və 439.7-ci maddələrinin şərh edilməsinin zəruri olması qənaətinə gələrək Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmişdir. Müraciətdə göstərilir ki, Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsindən fərqli olaraq, həmin Məcəllənin 439.2-ci maddəsində tərəflərdən birinin xarici fiziki və ya hüquqi şəxs olduğu halda pul öhdəliyinin xarici valyutada müəyyənləşdirilməsi birbaşa göstərilmədiyindən, təcrübədə maddi hüquq normalarının tətbiqində çətinliklər yaranır. Bundan başqa müraciətdənin fikrincə, Mülki Məcəllənin 439.7-ci maddəsinin “ödəniş müddəti çatanadək” müddəasının kredit müqaviləsi üzrə aylıq faizin ödənilməsi günü, yaxud kredit müqaviləsi üzrə borcun ödənilməsi müddəti ehtiva etməsi, “öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxt” dedikdə, aylıq faizlərin ödənilməsi günü, yaxud kredit müqaviləsinin bağlanıldığı və ya kredit məbləğinin verildiyi günün başa düşülməsi, həmçinin pul vahidinin dəyərinin (məzənnənin) dəyişməsi ilə valyuta dəyişməsinin nədən ibarət olması kontekstində şərh edilməsinə ehtiyac vardır. Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin 17-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq sorğu və müraciət eyni predmetə aid olduğundan bir icraatda birləşdirilmişdir. Sorğu və müraciətlə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, Konstitusiya əsas norma və prinsipləri müəyyən etməklə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edir. Bu norma və prinsiplər isə digər qanunvericilik aktlarında inkişaf etdirilir. Bununla əlaqədar olaraq, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu sorğu və müraciətdə qaldırılan məsələlərə dair Konstitusiyanın və qanunvericiliyin müvafiq müddələrinin təhlil edilməsinə zəruri hesab edir. Belə təhlil isə sorğu və müraciətdə qaldırılan məsələlərin ardıcılığı qaydasında aparılmalıdır. İlk növbədə, kreditlərin xarici valyutada verilməsinin Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsinə zidd olub-olmaması məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir.

Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin I hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Həmin maddənin III hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır.

Bu normanın “pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi” müddəası pulun hansı hallarda ödəniş vasitəsi kimi çıxış etməsinin və ödəniş vasitəsinin hüquqi anlayışının müəyyən edilməsinə tələb edir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, pulun ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi hallarına hər hansı malın, işin, xidmətin və s. müqabilində ödənişin həyata keçirilməsi, habelə icbari ödənişlərin (vergi, sosial sığorta və s.) aparılması aid olunur. Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsinin tələbi də ölkə ərazisində manatdan başqa digər pul vahidlərinin məhz ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsinə qadağan edir. Bununla belə, Konstitusiyanın həmin tələbi fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən xarici valyutanın sərbəst istifadə edilməsinə, həmçinin xarici valyutada bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə istisna etmir. Əksinə, mülki dövriyyə iştirakçıları arasında əmanət və borc münasibətlərində xarici valyutadan istifadə edilməsinə məhdudiyət qoyulması Konstitusiya ilə mülkiyyət hüququna verilmiş təminatla ziddiyyət yaratmış olardı.

Belə ki, Konstitusiyanın mülkiyyət hüquqlarını təsbit edən 29-cu maddəsinin III hissəsinə görə, hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

Konstitusiyanın tələblərinə əsaslanaraq valyuta, bank və mülki qanunvericilik kredit və əmanət üzrə münasibətlərin obyektini kimi xarici valyutanın dövriyyəsinə nəinki istisna edir, əksinə onun mülkiyyətçilərinin hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Belə ki, "Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin 3-cü bəndinin "a" yarım bəndində xarici valyutanın anlayışı verilərək göstərilmişdir ki, müvafiq xarici dövlətin və ya dövlətlər qrupunun ərazisində tədavüldə olan və qanuni ödəniş vasitəsi sayılan, eləcə də tədavüldən çıxarılmış və ya çıxarılan, lakin həmin ərazidə tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən banknotlar, xəzinə biletləri və sikkələr şəklində pul nişanları xarici valyutadır.

Həmin Qanunun 1-ci maddəsinin 3-cü bəndinin "b" yarım bəndində isə göstərilmişdir ki, xarici valyuta anlayışına xarici dövlətlərin pul vahidlərində, beynəlxalq pul və hesablaşma vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər də daxildir.

Qanunun 1-ci maddəsinin 4-cü bəndinin "a" və "b" yarım bəndlərində "valyuta sərvətləri" nə xarici valyuta və xarici valyutada qiymətli kağızlar da aid edilmişdir.

Qeyd edilən Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında valyuta sərvətləri həm rezidentlərin, həm də qeyri-rezidentlərin mülkiyyətində ola bilər. Onlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, valyuta sərvətləri ilə hər hansı əqdlər bağlamaq və əməliyyatlar aparmaq hüququna malikdirlər. Azərbaycan Respublikasında digər mülkiyyət obyektləri ilə yanaşı, valyuta sərvətləri üzərində mülkiyyət hüququ da dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

"Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Qanun) 2.1.1-ci maddəsinə görə əmanət - hesablanmış faizlər də daxil olmaqla bankın milli və xarici valyutada qəbul etdiyi və müvafiq qanunvericiliyə və ya müqaviləyə əsasən geri ödəməli olduğu pul vəsaitləridir.

Həmin Qanunun 27.1-ci maddəsində isə nəzərdə tutulmuşdur ki, xarici valyutada olan əmanətlər üzrə kompensasiya əmanətlərin valyutasında ödənilir.

"Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda (bundan sonra – "Banklar haqqında" Qanun) "pul" anlayışı xarici valyutanı da ehtiva edir. Belə ki, həmin Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən bank krediti - bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq qaytarılmaq, müəyyən müddətə (müddətin uzadılması hüququ ilə) və faizlər (komisyon haqlar) ödənilmək şərti ilə, təminatla və ya təminatlı müəyyən məbləğdə borc verilən pul vəsaitidir.

Göründüyü kimi, yuxarıda göstərilən qanunlarda istifadə olunan "pul" və "valyuta" terminləri milli valyuta ilə yanaşı, həm də xarici valyutanı nəzərdə tutur.

Mülki qanunvericilik də "pul" termini ilə təkcə milli valyutanı deyil, həmçinin xarici valyutanı da ehtiva edir.

Belə ki, Mülki Məcəllənin 4-cü maddəsi əmlak və qeyri-əmlak dəyəri olan, qanunvericiliklə mülki dövriyyədən çıxarılmamış maddi və ya qeyri-maddi nemətləri mülki hüquq münasibətlərinin obyektini kimi tanıyır.

Mülki Məcəllənin 135.1-ci maddəsinə əsasən bu Məcəlləyə uyğun olaraq yalnız fiziki obyektlər əşya sayılırlar. Pullar və qiymətli kağızlar da əşyadır.

Həmin pullar mülki hüquq münasibətlərinin obyektini qismində sərbəst surətdə özgəninkiləşdirilə və ya bir şəxsdən başqasına keçə bilər. Belə ki, əşyaların mülki dövriyyəsinə bəhs edən Mülki Məcəllənin 136.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, əşyalar dövriyyədən çıxarılmayıbsa və ya onların dövriyyəsi məhdudlaşdırılmayıbsa, universal hüquq varisliyi qaydasında (vərəsəlik, hüquqi şəxsin yenidən təşkili) və ya başqa üsulla əşyalar sərbəst surətdə özgəninkiləşdirilə və ya bir şəxsdən başqasına keçə bilər. Mülki Məcəllənin 136-cı maddəsində əşyaların mülki hüquq münasibətlərinin obyektini olmaq qabiliyyəti müəyyən edilmişdir.

Həmin maddədə əşyalar üç qrupa ayrılmışdır:

- mülki dövriyyədən çıxarılmamış əşyalar;
- mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış əşyalar;
- mülki dövriyyədən çıxarılmış əşyalar.

Mülki Məcəllənin 136.2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, mülki dövriyyədə olmasına yol verilməyən əşyalar (mülki dövriyyədən çıxarılmış əşyalar) qanunvericilikdə birbaşa göstərməlidir. Mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış əşyalar “Mülki dövriyyənin müəyyən iştirakçılarına mənsub ola bilən və dövriyyədə olmasına xüsusi icazə əsasında yol verilən (mülki dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış) əşyaların siyahısı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə, mülki dövriyyədən çıxarılmış əşyalar isə “Mülki dövriyyədə olmasına yol verilməyən (mülki dövriyyədən çıxarılmış) əşyaların siyahısı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmişlər. Hər iki Qanunda xarici valyutanın Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsinə məhdudiyət qoyulmamışdır. Bu isə bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici valyuta ödəniş vasitəsi rolunda çıxış etmədiyi hallarda özgəninkiləşdirilə və ya bir şəxsdən başqasına keçə bilər. Mülki Məcəllənin 739.1-ci maddəsinə əsasən borc müqaviləsinə görə, iştirakçılardan biri (borc verən) pula və ya digər əvəz edilən əşyalara mülkiyyət hüququnu digər iştirakçıya (borc alana) keçirməyi öhdəsinə götürür, digər iştirakçı (borc alan) isə aldıklarını müvafiq olaraq pul və ya eyni keyfiyyətdə və miqdarda olan eyni növlü əşyalar şəklində borc verəne qaytarmağı öhdəsinə götürür. Məcəllənin 739.2-ci maddəsinə görə isə borc müqaviləsinin predmeti hər hansı pul məbləği olduqda, o, kredit müqaviləsi adlandırılır. Mülki Məcəllənin 944.1-ci maddəsində deyilir ki, bank əmanəti (depozit) müqaviləsinə görə bir tərəf (bank) başqa tərəfdən (əmanətçidən) və ya başqa tərəf (əmanətçi) üçün daxil olmuş pul məbləğini (əmanəti) qəbul edərək müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə və qaydada əmanət məbləğini əmanətçiyə qaytarmağı və onun üçün faizlər ödəməyi öhdəsinə götürür. Qeyd edildiyi kimi “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanunun 2.1.1 və 27.1-ci maddələrinin mənasına görə, qorunan əmanətə hesablanmış faizlər də daxil olmaqla, bankın milli və xarici valyutada qəbul etdiyi və müvafiq qanunvericiliyə və ya müqaviləyə əsasən geri ödəməli olduğu pul vəsaitləri aiddir və sığorta hadisəsi halında xarici valyutada olan əmanətlər üzrə kompensasiya əmanətin valyutasında ödənilir.

Qanunvericiliyin yuxarıda göstərilən müddələrinin mənasından görüldüyü kimi, kredit və əmanət müqaviləsi üzrə verilmiş pul kredit verənin (əmanətçinin) mülkiyyətində olan istənilən valyutada ola bilər və müqavilənin predmetini təşkil etməklə qaytarılmalı olan mülkiyyət kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank qanunvericiliyinə əsasən bank, kreditləri faizlə verir, yəni əmanət münasibətlərində olduğu kimi kredit məbləği də faiz şəklində müvafiq artımla qaytarılmalıdır. Təbii ki, əmanətlər üzrə ödənilən faizlər kimi, kredit üzrə faizlər də adətən əsas borc məbləğinin valyutasında müəyyən edilir, çünki bank qanunvericiliyinə əsasən banklar valyuta risklərini tənzimləyərkən aktiv və öhdəliklər üzrə ödənilən faizləri açıq valyuta mövqelərinin hesablanmasına daxil edirlər. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qanunvericiliyin yuxarıda göstərilən müddələrinə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlir ki:

- Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsinin “ödəniş vasitəsi” müddəası görülmüş iş, göstərilmiş xidmət, satılmış mal və s. müqabilində ödənişin həyata keçirilməsi, habelə icbari ödənişlərin (vergi, sosial sığorta və s.) aparılması hallarını nəzərdə tutur;
- manat ödəniş vasitəsi ilə yanaşı, fiziki obyekt kimi əşya hesab edilir (Mülki Məcəllənin 135.1-ci maddəsi);
- xarici valyuta həmçinin əşya olmaqla, sərbəst surətdə özgəninkiləşdirilə və ya bir şəxsdən başqasına keçə bilər (Mülki Məcəllənin 135.1 və 136.1-ci maddələri);
- kredit və ya əmanət müqavilələri üzrə təqdim edilmiş pul (manat və ya xarici valyuta) müqavilənin predmetini təşkil etməklə, ödəniş vasitəsi kimi deyil, qaytarılmalı olan mülkiyyət kimi çıxış edir (Mülki Məcəllənin 739.1-ci maddəsi).

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, bu nəticələr baxımından Mülki Məcəllənin 439.1, 439.2 və 439.7-ci maddələrinin mahiyyətinə də qiymət verilməlidir.

Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinə əsasən pul öhdəliyi manatla ifadə edilməlidir. Əgər tərəflərdən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxsdirsə, tərəflər pul öhdəliyini, əgər bu, qanunla qadağan edilməyibsə, xarici valyutada da müəyyənləşdirə bilərlər.

Bu maddə təhlil olunarkən nəzərə alınmalıdır ki, kredit müqaviləsi pul öhdəliyinin əmələ gəlməsinin əsaslarından biridir. Pul öhdəliyi alqı-satqı, icarə, podrat, xidmət və digər müqavilələr əsasında da əmələ gələ bilər. Həmin müqavilələr üzrə pul ödəniş vasitəsi kimi çıxış edir və onları tənzimləyən Mülki Məcəllənin normalarında söhbət pulun məhz ödənilməsindən gedir.

Alqı-satqı, icarə, podrat və s. pul öhdəliklərindən fərqli olaraq, kredit və ya əmanət müqavilələri üzrə təqdim edilmiş pul (manat və ya xarici valyuta) ödəniş vasitəsi kimi deyil, qaytarılmalı olan mülkiyyət kimi çıxış edir. Başqa sözlə kredit müqaviləsində pul nə verildiyi, nə də qaytarıldığı zaman ödəniş vasitəsi funksiyasını yerinə yetirmir, mülkiyyət kimi verilir və mülkiyyət kimi geri qaytarılır. Belə nəticə həmçinin bank qanunvericiliyinin tələblərindən də irəli gəlir.

Belə ki, "Banklar haqqında" Qanunun 1-ci maddəsində də müəyyən olunur ki, banklar kreditləri öz adından və öz hesabına verirlər.

Beləliklə, borcun predmeti kimi məhz pul özü çıxış edir və onun ödəniş vasitəsi kimi istifadəsi anlamına gətirilməsini düzgün hesab etmək olmaz.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinin "pul öhdəliyi manatla ifadə edilməlidir" müddəası əqdin predmetini pulun özü təşkil etdiyi hallara şamil olunmur və bu maddə Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsində təsbit olunmuş Azərbaycan Respublikasının ərazisində ödəniş vasitəsi kimi yalnız manatın işlədilməsi müddəasını inkişaf etdirir. Bu baxımdan, Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinin ikinci cümləsində "əgər tərəflərdən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxsdirsə, tərəflər pul öhdəliyini, əgər bu, qanunla qadağan edilməyibsə, xarici valyutada da müəyyənləşdirə bilərlər" müddəası ölkə ərazisində ödəniş vasitəsi kimi xarici valyutanın istifadəsini deyil, tərəflərdən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxs olduqda, müqavilənin qiymətini (dəyərini) xarici valyutada müəyyənləşdirmək hüququnu təsbit edir. Mülki Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin birinci cümləsinə görə əgər xarici valyutada olan pul öhdəliyi Azərbaycan Respublikasında ödənilməlidir, ödənişin xarici valyutada aparılması olduğunun şərtləşdirildiyi hallardan başqa, o, manatla ödənilir.

Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinin ikinci cümləsindən fərqli olaraq, Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin birinci cümləsində xarici valyutada olan pul öhdəliyinin tərəflərindən birinin xarici fiziki və ya hüquqi şəxs olması müəyyənləşdirilməmişdir. Həmçinin bu maddə müəyyən edir ki, xarici valyutada olan pul öhdəliyi Azərbaycan Respublikasında ödənilməlidir və ödənişin xarici valyutada aparılması müqavilədə nəzərdə tutulmursa, o, manatla ödənilir və yenidən hesablama ödəniş anında ödəniş yerinin məzənnə qiyməti ilə aparılır. Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsindən çıxış edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu norma əqdin predmeti kimi yalnız pulun özü çıxış etdiyi hallara şamil olunur.

Qeyd edilməlidir ki, oxşar qayda xarici dövlətlərin qanunvericiliyində də mövcuddur. Belə ki, Rusiya Federasiyasının Mülki Məcəlləsinin 317-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən pul öhdəliklərində öhdəliyin xarici valyuta və ya şərti maliyyə vahidində (ekü, "xüsusi borclanma hüquqları" və s.) müəyyən olunmuş məbləğə ekvivalent məbləğdə rublla ödənilməsi nəzərdə tutula bilər. Bu halda, rublla ödənilməli olan məbləğ müvafiq valyutanın və ya şərti pul vahidlərinin ödəniş gününə mövcud olan rəsmi məzənnəsi əsasında müəyyən edilir, bu şərtlə ki, digər məzənnə, yaxud onun müəyyənləşdirilməsinin digər tarixi qanunda və ya tərəflərin razılaşmasında təsbit edilməsin. Xarici ölkələrin mülki qanunvericiliyində pul öhdəliyi üzrə ödənişin icrası dispoitiv hüquq kimi müəyyən olunmuşdur. Belə ki, tərəflər arasında hər hansı bir razılıq yoxdursa, borclu müqavilə əsasında həyata keçirməli olduğu ödənişi, ödənişin icra ediləcəyi yerin milli valyutasında ödəyə bilər.

"Beynəlxalq kommersiya müqavilələrinin prinsipləri haqqında" sənədin (UNİDROİT Prinsipləri) 6.1.10-cu maddəsində qeyd olunur ki, pul öhdəliyi ilə bağlı müqavilələrdə tərəflər ödənişin hansı valyuta vasitəsi ilə icra edəcəklərini göstərmədiyi təqdirdə, ödəniş, ödənişin icra olunacağı yerin milli valyutasında həyata keçirilməlidir.

Həmçinin, "Avropa müqavilə hüququnun Prinsipləri haqqında" sənədin 7:108-ci maddəsi müəyyən edir ki, tərəflər pul öhdəliyinin icrasını istənilən valyutada razılaşdırıla bilər. Lakin tərəflər arasında belə razılıq olmadığı halda, pul öhdəliyində göstərilmiş xarici valyuta məbləği ödənişin icra olunacağı yerin milli valyutasında ödəniş gününün məzənnəsi ilə həyata keçirilə bilər.

Mülki Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin ikinci cümləsi də məhz yuxarıda göstərilən yanaşmaya tam uyğundur.

Mülki Məcəllənin 439.7-ci maddəsinə əsasən əgər ödəniş müddəti çatanadək pul vahidinin dəyəri (məzənnə) artmış və ya azalmışsa və ya valyuta dəyişmişsə, borclu ödənişi, əgər bu Məcəllədə və ya müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxta uyğun məzənnə üzrə yerinə yetirilməlidir. Valyuta dəyişdikdə, mübadilə münasibətlərinin əsasını valyutanın dəyişdiyi gün həmin pul vahidləri arasında mövcud olmuş məzənnə təşkil etməlidir.

Maddənin mətnindən göründüyü kimi, bu maddə iki halı tənzimləyir:

- 1) pul vahidinin (məzənnənin) dəyərinin artması və ya azalması;
- 2) valyutanın dəyişməsi.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, hər iki hal manatda olan pul öhdəliklərinə aiddir. Belə ki, Konstitusiyaya görə Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Digər tərəfdən, Mülki Məcəllənin 439.2-ci maddəsi xarici valyutada olan pul öhdəliyinin manatla icrası zamanı öhdəliyin icrasının ödəniş anında ödəniş yerinin məzənnə qiyməti ilə aparılmasını birmənalı müəyyən edir. Mülki Məcəllənin 439.7-ci maddəsi isə o halları tənzimləyir ki, manatda olan hər hansı müqavilə üzrə pul öhdəliyinin icrası anına məzənnə dəyişikliyi baş verir və bunun nəticəsində manatın dəyəri xarici valyutaya nisbətdə artır və ya azalır. Tərəflər arasında müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmadıqda, borclu yalnız öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxta müəyyənləşdirilmiş müqavilə qiymətini ödəyir. Yəni məzənnə dəyişikliyi nəticəsində manatın dəyəri azalarsa, kreditor borcludan müqavilə üzrə artıq məbləğin ödənilməsinə tələb edə bilməz və ya əksinə, dəyəri artarsa, borclu manatda daha az məbləğin ödənilməsinə iddia edə bilməz.

Həmin maddənin “ödəniş müddəti çatanadək” və “öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxt” müddələri isə Mülki Məcəllənin 386.1, 427.3 və 445-ci maddələrinin tələbləri baxımından şərh edilməlidir.

Belə ki, Mülki Məcəllənin 386.1-ci maddəsinə görə öhdəliyin zərər vurulması, əsassız varlanma və ya bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş digər əsaslar nəticəsində əmələ gəlməsi halları istisna olmaqla, öhdəliyin əmələ gəlməsi üçün onun iştirakçıları arasında müqavilə olmalıdır. Bu belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, tərəflər arasında müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər, yəni “öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxt” müqavilənin bağlanması vaxtı ilə üst-üstə düşür.

Mülki Məcəllənin 427.3-cü maddəsində göstərilir ki, əgər öhdəlik onun icrası gününü və ya icra edilməli olduğu vaxt dövrünü nəzərdə tutursa və ya müəyyənləşdirməyə imkan verirsə, öhdəlik həmin gün və ya bu cür dövr ərzində istənilən an icra edilməlidir. Göründüyü kimi, öhdəliklər üzrə “ödəniş müddəti çatanadək” müddəası öhdəliyin müqavilədə müəyyən edilmiş icra vaxtının çatmasını nəzərdə tutur. Öhdəliyin icra vaxtı borclu tərəfindən gecikdirilərsə, Mülki Məcəllənin 445-ci maddəsinə müvafiq qaydada kreditor zərərin ödənilməsinə tələb edə bilər. Pul vahidinin dəyişməsi dedikdə, ölkənin pul vahidinin digər valyuta ilə fiziki əvəz edilməsi başa düşülür (məsələn, Avropa İttifaqına üzv olan dövlətlərin milli valyutası avro ilə əvəz olunur). Ölkənin valyutası digər valyuta ilə əvəz edildikdə, ödəniş yeni valyuta ilə mübadilə əməliyyatının aparıldığı məzənnə əsasında aparılmalıdır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumuna təqdim olunmuş sənədlərdən göründüyü kimi, xarici valyutada olan kreditlər üzrə borcların ödənilməsi zamanı borcalanların maliyyə yükünün müqavilədə nəzərdə tutulmuş ödəniş qrafikindən çox fərqlənməməsi üçün banklar tərəfindən aylıq ödənişlərin əvvəlki səviyyədə aparılmasına imkan verən restrukturizasiya tədbirləri həyata keçirilir və bununla da borcalanların borc yükünün bir hissəsi banklar tərəfindən qarşılır. Bununla belə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu əhalinin maraqlarını nəzərə alaraq, xarici valyutada verilmiş kreditlər üzrə kredit müddətinin uzadılması, faiz dərəcələrinin aşağı salınması və digər güzəştli şərtlərin tətbiqi üzrə tədbirlərin bankların maliyyə imkanlarından asılı olaraq həyata keçirilməsini məqsədmüvafiq hesab edir. Göstərilənləri nəzərə alaraq, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlir ki:

- Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinin “əgər tərəflərdən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxsdirsə, tərəflər pul öhdəliyini, əgər bu, qanunla qadağan edilməyibsə, xarici valyutada da müəyyənləşdirə bilərlər” və həmin Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin “əgər xarici valyutada olan pul öhdəliyi Azərbaycan Respublikasında ödənilməldirsə, ödənişin xarici valyutada aparılmalı olduğunun şərtləşdirildiyi hallardan başqa, o, manatla ödənilir” müddəaları Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsinin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil etmir;

- Konstitusiyanın 19-cu maddəsinin III hissəsinin “ödəniş vasitəsi” müddəası görülmüş iş, göstərilmiş xidmət, satılmış mal və s. müqabilində ödənişin həyata keçirilməsi, habelə icbari ödənişlərin (vergi, sosial sığorta və s.) aparılması hallarını nəzərdə tutur;
- Mülki Məcəllənin 439.1-ci maddəsinin “pul öhdəliyi manatla ifadə edilməlidir” müddəası kredit (borc) müqavilələri üzrə pul öhdəliklərinin predmetini xarici valyuta da təşkil edə bildiyindən, həmin öhdəliklərdən irəli gələn münasibətlərə şamil olunmur;
- Mülki Məcəllənin 439.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, kredit (borc) müqaviləsi üzrə əsas borc və faizlər kredit müqaviləsində şərtləşdirildiyi hallarda müqavilədə nəzərdə tutulan valyutada ödənilir. Müqavilədə belə şərt olmadıqda, borclu kredit üzrə əsas borcu və faizləri ödəniş yerində tətbiq olunan məzənnə əsasında manatla ödəmək hüququna malikdir;
- Mülki Məcəllənin 439.7-ci maddəsi manatla olan pul öhdəliklərinə şamil olunur və bu zaman həmin maddənin “ödəniş müddəti çatanadək” müddəası müqavilədə öhdəliyin müəyyən edildiyi icra müddətini, müqavilədən irəli gələn “öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxt” müddəası isə müqavilənin bağlandığı vaxtı nəzərdə tutur;
- əhalinin maraqlarını nəzərə alaraq, xarici valyutada verilmiş kreditlər üzrə kredit müddətinin uzadılması, faiz dərəcələrinin aşağı salınması və digər güzəştli şərtlərin tətbiqi üzrə tədbirlərin bankların maliyyə imkanlarından asılı olaraq həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI və VII hissələrini, “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 52, 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 439.1-ci maddəsinin “əgər tərəflərdən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxsdirsə, tərəflər pul öhdəliyini, əgər bu, qanunla qadağan edilməyibsə, xarici valyutada da müəyyənləşdirə bilərlər” və həmin Məcəllənin 439.2-ci maddəsinin “əgər xarici valyutada olan pul öhdəliyi Azərbaycan Respublikasında ödənilməldirsə, ödənişin xarici valyutada aparılmalı olduğunun şərtləndirildiyi hallardan başqa, o, manatla ödənilir” müddəaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin III hissəsinin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil etmir.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin III hissəsinin “ödəniş vasitəsi” müddəası görülmüş iş, göstərilmiş xidmət, satılmış mal və s. müqabilində ödənişin həyata keçirilməsi, habelə icbari ödənişlərin (vergi, sosial sığorta və s.) aparılması hallarını nəzərdə tutur.
3. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 439.1-ci maddəsinin “pul öhdəliyi manatla ifadə edilməlidir” müddəası kredit (borc) müqavilələri üzrə pul öhdəliklərinin predmetini xarici valyuta da təşkil edə bildiyindən, həmin öhdəliklərdən irəli gələn münasibətlərə şamil olunmur.
4. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 439.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, kredit (borc) müqaviləsi üzrə əsas borc və faizlər kredit müqaviləsində şərtləşdirildiyi hallarda müqavilədə nəzərdə tutulan valyutada ödənilir. Müqavilədə belə şərt olmadıqda, borclu kredit üzrə əsas borcu və faizləri ödəniş yerində tətbiq olunan məzənnə əsasında manatla ödəmək hüququna malikdir.
5. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 439.7-ci maddəsi manatla olan pul öhdəliklərinə şamil olunur və bu zaman həmin maddənin “ödəniş müddəti çatanadək” müddəası müqavilədə öhdəliyin müəyyən edildiyi icra müddətini, müqavilədən irəli gələn “öhdəliyin əmələ gəldiyi vaxt” müddəası isə müqavilənin bağlandığı vaxtı nəzərdə tutur.
6. Əhalinin maraqlarını nəzərə alaraq, xarici valyutada verilmiş kreditlər üzrə kredit müddətinin uzadılması, faiz dərəcələrinin aşağı salınması və digər güzəştli şərtlərin tətbiqi üzrə tədbirlərin bankların maliyyə imkanlarından asılı olaraq həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilsin.
7. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.
8. Qərar “Azərbaycan”, “Respublika”, “Xalq qəzeti”, “Bakinski raboçi” qəzetlərində və “Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin.
9. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

Sədr

Fərhad Abdullayev

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİ
BİRİNCİ BÖLMƏ

ƏLİYEV VƏ ƏLİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(35587/08 nömrəli ərizə)

Q Ə R A R (31/07/2014)

Bu qərar Konvensiyanın 44-cü maddəsinin 2-ci bəndində təsbit edilmiş qaydada qəti qüvvəyə minəcəkdir. Qərarı redaktə xarakterli düzəlişlər edilə bilər.

Əliyeva və Əliyev Azərbaycanı qarşı işi üzrə,

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (Birinci Bölmə):

Sədr – İzabel Berro-Lefevr,

Hakimlər –

Elizabet Ştayner,

Xanlar Hacıyev,

Miryana Lazarova Traykovska,

Julia Laffranq,

Paulo Pinto de Albuquerque,

Linos-Aleksandr Sisilianos,

və *Bölmə katibi* – Soren Nilsendən ibarət tərkibdə,

8 iyul 2014-cü ildə şikayətə qapalı məhkəmə iclasında baxaraq,

M Ü Ə Y Y Ə N E T D İ:
PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ

1. Bu iş iki Azərbaycan vətəndaşı, xanım Səmayə Şükür qızı Əliyeva (“birinci ərizəçi”) və cənab Fəday Dəmirxan oğlu Əliyevin (“ikinci ərizəçi”) İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Konvensiyanın (“Konvensiya”) 34-cü maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasına qarşı 16 iyul 2008-ci ildə təqdim etdikləri şikayətlə (35587/08 nömrəli) başlanmışdır.
2. Ərizəçilər Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hüquqşünas cənab E.Quliyev tərəfindən təmsil olunmuşlar. Azərbaycan Hökumətini (“Hökumət”) səlahiyyətli nümayəndəsi cənab Ç.Əsgərov təmsil etmişdir.
3. Ərizəçilər ölkənin dövlət orqanlarının oğullarının ölüm faktı ilə bağlı səmərəli istintaq aparmadıqlarından şikayət etmişlər.
4. 2012-ci ilin 9 martında ərizə mövqeyini bildirməsi üçün Hökumətə göndərilmişdir.

FAKTLAR

I. İŞİN HALLARI

5. Ərizəçilər müvafiq olaraq 1947-ci və 1942-ci illərdə anadan olmuşlar və Bakı şəhərində yaşayırlar.
6. Ərizəçilərin oğlu E.Ə. 1971-ci ildən anadan olmuşdu və Azərbaycan vətəndaşı idi. Onun Ukraynada öz biznesi var idi və hadisələr baş verən zaman Kiyevdə yaşayırdı.

A. Ərizəçinin oğlunun qətlə yetirilməsi və Ukraynada cinayət işinin başlanması

7. 2001-ci il 1 iyunda E.Ə. Ukraynanın Kiyev şəhərində yerləşən kafenin çölündə bıçaq zərbələri almışdır. Bu zərbələr nəticəsində o ölmüşdür.
8. Həmin günü Şevçenko Rayonu Polisi E.Ə.-nin ölümü ilə bağlı cinayət işi başlamışdır.
9. 2001-ci il 9 iyunda Şevçenko Rayonu Polisi hadisələr baş verən zaman Azərbaycanın Ukraynadakı səfirliyində çalışmış Azərbaycan vətəndaşı Q.Ə.-yə qarşı E.Ə.-nin öldürülməsində şübhəli şəxs kimi ittiham irəli sürmüşdür.
10. Belə görünür ki, həmin gün Q.Ə. Ukraynanın hüquq mühafizə orqanları tərəfindən saxlanmış və 2001-ci il 12 iyunda həbsə alınmışdır. İstintaq zamanı Q.Ə. E.Ə.-ni öldürdüyünü inkar etmiş, lakin bıçaqlanma ilə bağlı ifadə verməkdən imtina etmişdir.
11. 2001-ci il 11 iyulda məhkəmə-tibb eksperti E.Ə.-nin bədənindəki bıçaq yarasının 22 santimetrlik uzunluğu və 2 santimetrlik eni olan tiyəli bıçaqla yetirildiyini müəyyən etmişdir.
12. 2001-ci il 17 iyulda Şevçenko Rayon Məhkəməsi Q.Ə.-nin ciddi xəstəliyi ilə bağlı həbsdən azad olunması barədə qərar qəbul etmişdir. Vaxtı məlum olmayan tarixdə o, Ukraynanı tərk edərək Azərbaycana getmişdir.
13. Belə görünür ki, istintaq zamanı Ukraynanın dövlət orqanları E.Ə.-nin ölümündə başqa bir şəxsin əlinin olması mümkünlüyünü də nəzərdən keçirmişdir. Bununla bağlı onlar Azərbaycanın dövlət orqanlarından hadisələrin baş verdiyi zaman Ukraynada təhsil kursları keçən Azərbaycan ordusunun general-mayoru R.Ə.-ni dindirməyi xahiş etmişlər.
14. 2002-ci il 5 yanvarda Azərbaycanın prokurorluq orqanları R.Ə.-ni E.Ə.-nin bıçaqlanması ilə bağlı şahid qismində dindirmişlər. Həmin tarixdə tərtib edilmiş dindirmə protokoluna görə R.Ə. hadisədə əli olmadığını bildirmişdir. O, Azərbaycanın Ukraynadakı səfirliyində çalışmış Q.Ə.-ni tanıdığını və E.Ə.-ni gördüyünü, lakin onunla yaxşı tanış olmadığını bildirmişdir. 2001-ci il 1 iyunda harada olması barədə suala cavabında isə R.Ə. həmin günü harada olduğunu dəqiq bilmədiyini demişdir. O, daha sonra E.Ə.-nin ölümü barədə Azərbaycan səfirliyinin əməkdaşlarından eşitdiyini bildirmişdir.

B. Cinayət işinin ilk dəfə Azərbaycanın dövlət orqanlarına göndərilməsi

15. 2002-ci il 30 yanvarda Şevçenko Rayonu Prokurorluğunun müstəntiqi MDB-nin Mülki, Ali və Cinayət İşləri üzrə Hüquq Münasibətləri və Hüquqi Yardım haqqında Konvensiyası ("1993-cü il Minsk Konvensiyası") əsasında istintaqın davam etdirilməsi üçün işin Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna verilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Müstəntiq verməni şahidlər tərəfindən E.Ə.-nin 2001-ci il 1 iyunda qətlə yetirilməsində əli olduqları müəyyən edilmiş iki nəfərin (Q.Ə. və R.Ə.) Azərbaycan ərazisində olmaları ilə əsaslandırmışdır.
16. Həmin qərarın müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd edilmişdir:
"İstintaq çərçivəsində dindirilmiş M.S. 2001-ci il 1 iyunda E.Ə. ilə Cafe Sikora-da olduğunu bildirmişdir. O, kafeni tərk edəndə E.Ə.-nin tanımağı iki azərbaycanlı ilə mübahisə etdiyini görmüşdür. Bu insanlardan biri sonradan E.Ə.-nin döş qəfəsi nahiyəsinə bıçaqla zərbə endirmişdir. Sonradan M.S. tanımaq üçün ona təqdim edilmiş şəkillərin içərisində R.Ə.-nin şəklini tanımış və E.Ə.-ni bıçaqla vuran şəxsin onun olduğunu bildirmişdir.
Müəyyən edilmişdir ki, 1965-ci ilin 4 iyununda anadan olmuş, evli, Azərbaycan vətəndaşı, əvvəllər məhkum edilməmiş, general-mayor xüsusi rütbəli korpus komandiri, Bakıda yaşayan R.Ə. 2001-ci ilin 28 mart-4 iyul tarixlərində Kiyevdə Ukraynanın Milli Müdafiə Akademiyasında təhsil kurslarında olmuşdur.
M.S. tanımaq üçün ona təqdim edilmiş digər şəkillər arasında Q.Ə.-ni də tanımış, onun E.Ə.-nin qətlə yetirilməsi zamanı R.Ə.-nin yanında olan şəxsə çox oxşadığını bildirmişdir.
Hadisəni uzaqdan görmüş digər şahid S.N. tanıma zamanı Q.Ə.-ni açıq şəkildə tanımış və onun azərbaycanlılar arasında Sikora Cafe-də və E.Ə.-nin qətlə yetirilməsi zamanı kafenin bayırında küçədə gedən mübahisədə iştirak etdiyini bildirmişdir..."
17. 2002-ci il 27 fevralda Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorunun müavini cinayət işinin

Ukraynanın dövlət orqanlarına qaytarılması barədə qərar qəbul etmişdir. O, qərarını Ukraynanın dövlət orqanlarının müvafiq istintaq hərəkətlərini aparmadıqları ilə izah etmişdir. O xüsusilə qeyd etmişdir ki, Ukraynanın dövlət orqanları cinayətin bütün şahidlərini, əsasən 2001-ci il 1 iyunda kafedə olmuş müştəriləri və kafenin işçilərini müəyyənləşdirərək dindirməmiş, Q.Ə. ilə R.Ə.-nin həmin günü harada olduqlarını müəyyənləşdirməyə səy göstərməmişlər. O, daha sonra M.S. ilə S.N.-nin istintaqa verdikləri ifadələrdə ziddiyyətin olduğunu və Q.Ə. ilə R.Ə.-nin 2001-ci il 1 iyunda geydikləri paltarların məhkəmə-tibb eksperti tərəfindən müayinə edilmədiyini qeyd etmişdir.

C. Cinayət işinin ikinci dəfə Azərbaycanın dövlət orqanlarına göndərilməsi və Azərbaycanda cinayət işinin başlanması

18. 2003-cü il 26 fevralda Şevçenko Rayonunun Prokurorluğu Q.Ə.-yə qarşı cinayət işinə xitam vermiş və həmin günü xüsusilə 2001-ci il 1 iyunda E.Ə.-nin R.Ə. tərəfindən bıçaqlanmasını təkidlə bildirən M.S.-nin ifadəsi əsasında R.Ə.-yə qarşı cinayət işi başlamışdır.

19. 2003-cü il 27 fevralda Şevçenko Rayon Prokurorluğu 1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyasının 72-ci və 73-cü maddələrinə əsasən istintaqın Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən davam etdirilməsi üçün cinayət işinin Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna verilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. O, E.Ə.-nin 2001-ci il 1 iyunda məhz R.Ə. tərəfindən qətlə yetirilməsi qənaətinə gəlmişdir. Qərarın müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd edilmişdir:

“M.S. tanıma üçün təqdim edilmiş şəkillər içərisində R.Ə.-nin şəklini tərəddüd etmədən tanımış və E.Ə.-nin onun tərəfindən bıçaqlandığını bildirmişdir. Bundan əlavə, M.S. bildirmişdir ki, Q.Ə. cinayətin törədildiyi vaxt R.Ə.-nin yanında olmuş şəxsə oxşayır; lakin o, onun həmin vaxt dəqiq orada olduğunu təsdiq edə bilməmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, 1965-ci ilin 4 iyununda anadan olmuş, evli, Azərbaycan vətəndaşı, əvvəllər məhkum edilməmiş, general-mayor xüsusi rütbəli korpus komandiri, Bakıda yaşayan R.Ə. 2001-ci ilin 28 mart-4 iyul tarixlərində Kiyevdə Ukraynanın Milli Müdafiə Akademiyasında təhsil kurslarında olmuşdur.

Beləliklə də, istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan vətəndaşı olan E.Ə. Q.Ə. tərəfindən deyil, Azərbaycan vətəndaşı R.Ə. tərəfindən qətlə yetirilmişdir”.

20. 2003-cü il 8 apreldə cinayət işi Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğuna göndərilmiş və Azərbaycanda cinayət işi başlanmışdır.

21. 2003-cü il 8 apreldə Azərbaycanda cinayət işinin başlanmasından sonra ərizəçilər xüsusilə 2003-cü ilin 12, 29 iyul, 2, 28 avqust tarixlərində və 10 sentyabrında Baş Prokurorluğa müraciət edərək oğullarının ölüm işi üzrə səmərəli istintaqın aparılmasını xahiş etmişlər. Xüsusilə onlar iddia etmişlər ki, R.Ə. oğullarını öldürsə də, istintaqa cəlb olunmamış və *de facto* müdafiədən istifadə etmişdir.

22. 2003-cü il 18 sentyabrda Hərbi Prokurorluğun müstəntiqi R.Ə.-nin E.Ə.-nin qətlində əli olmasını sübut edən kifayət qədər dəlilin olmadığı qənaətinə gəlmiş və ona qarşı cinayət işinə xitam vermişdir. O, həmçinin qətlə bağlı istintaqın davam etdirilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Bu qərarın müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

“Müstəntiq iş materiallarında olan ifadələrdəki ziddiyyətləri aydınlaşdırmadan və onlardan hansının həqiqətə uyğun olduğunu müəyyənləşdirmək üçün zəruri istintaq hərəkətləri aparmadan, həmçinin Cafe Sikora-da E.Ə. və M.S.-dən başqa olmuş digər iki şəxsin şəxsiyyətini müəyyən etmədən və işin digər faktiki hallarını araşdırmadan, E.Ə.-nin kim tərəfindən qətlə yetirildiyini qəti şəkildə müəyyən etmədən və onun R.Ə. tərəfindən öldürülməsini sübut edən hər hansı mötəbər sübutun olmadığına baxmayaraq R.Ə.-yə qarşı əsassız və qanunsuz cinayət işi başlamış, onun E.Ə.-ni qətlə yetirdiyi qənaətinə gəlmişdir.

Hərbi Prokurorluqda aparılmış cinayət işinin istintaqı zamanı R.Ə.-nin E.Ə.-ni qətlə yetirdiyini təsdiq edən hər hansı mötəbər sübut əldə edilməmişdir.

Bu səbəbdən Ukrayna Cinayət Məcəlləsinin 115-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən R.Ə.-yə qarşı başlanmış cinayət işinə xitam verilməlidir. Belə ki, onun cinayətin törədilməsində əli olmamışdır və E.Ə.-nin qətli ilə bağlı cinayət işinin istintaqı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 120-ci maddəsinə əsasən tam, müfəssəl və obyektiv şəkildə aparılmalı və cinayəti törədənlər müəyyən edilərək məsuliyyətə cəlb edilməlidirlər”.

23. Ərizəçilərə bu qərar barədə məlumat verilməmişdir.

24. Ərizəçilərə müstəntiqin 2003-cü il 18 sentyabr tarixli qərarı barədə məlumat verilmədiyindən onlar Baş Prokurorluğa yazmaqda davam edərək oğullarının ölümü ilə bağlı səmərəli istintaqın aparılmasını xahiş etmişlər. Məktublara cavab olaraq ərizəçilər prokurorluq orqanlarından eyni tərzdə yazılmış cavablar almışlar. Xüsusilə 2003-cü il 17 oktyabr, 3, 11 noyabr, 5 dekabr tarixli və 2004-cü il 7 yanvar tarixli məktublarda prokurorluq orqanları ərizəçilərə istintaqın səmərəli şəkildə aparılacağı və nəticələri barədə onlara məlumat veriləcəyi bildirilmişdir. Lakin prokurorluq orqanları məktublarında müstəntiqin 2003-cü il 18 sentyabr tarixli qərarının mövcudluğuna toxunmayıblar.

25. 2004-cü il 24 fevralda cinayət işinin istintaqı Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İdarəsinə tapşırılmışdır.

26. 2004-cü il 28 iyunda Azərbaycanda işin istintaqını aparan müstəntiq şahidlərin dindirilməsi və digər sübutların əldə edilməsinə hüquqi yardım göstərilməsi üçün Kiyev Şəhəri Prokurorluğuna müraciət etmişdir. Bu xahişdən sonra azərbaycanlı müstəntiq 2004-cü il 2-23 sentyabr və 2004-cü il 14-21 oktyabr tarixlərində Ukraynaya ezamiyyətə göndərilmişdir.

27. Baş Prokurorluq 2005-ci il 19 may tarixli məktubu ilə ərizəçilərə Azərbaycandan olan müstəntiqin 2004-cü ilin sentyabr və oktyabr aylarında Ukraynaya ezamiyyətə göndərildiyi, lakin müvafiq şahidlərin yerlərini müəyyənləşdirməyin və ya onları dindirməyin mümkün olmadığı barədə məlumat vermişdir. Məktubun müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

“2004-cü il 28 iyunda müstəntiq (R.H.) E.Ə.-nin qətli ilə bağlı 803636/0363 sayılı cinayət işi çərçivəsində hüquqi yardımın göstərilməsi üçün Kiyev Şəhər Prokurorluğuna müraciət göndərmiş, 2004-cü ilin sentyabr-oktyabr aylarında Kiyevdə ezamiyyətdə olmuş və Şevçenko Rayon Prokurorluğu tərəfindən həyata keçirilmiş bir sıra istintaq hərəkətlərində iştirak etmişdir.

Lakin Kiyev Şəhəri Şevçenko Rayonu Polis Şöbəsi ifadələri istintaq üçün xüsusi önəm daşıyan bir neçə şahidi istintaq orqanına gətirmədiyindən onları dindirmək və digər istintaq hərəkətlərini həyata keçirmək mümkün olmamışdır.

Müvafiq şahidlərin olduqları yeri müəyyən etməklə onları istintaq orqanına gətirmək məqsədilə zəruri addımların atılması üçün Ukraynanın müvafiq dövlət orqanlarına əməliyyat qaydasında müraciət edilmişdir.

İstintaq hərəkətləri başqa dövlətin ərazisində həyata keçirildiyindən və bəzi şahidlər vaxtında müəyyən edilmədiyindən istintaqı başa çatdırmaq mümkün olmamışdır və bu səbəbdən istintaq müddəti Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 218-ci maddəsinə uyğun olaraq uzadılmışdır ...”.

28. Ərizəçilərin istintaqın gedişi ilə bağlı prokurorluq orqanlarına göndərdikləri məktublara cavab olaraq Baş Prokurorluq 2005-ci il 7 sentyabr və 2006-cı il 6 aprel tarixlərində onlara iki məktub göndərmişdir. Bu məktubların məzmunu demək olar ki, 2005-ci il 19 may tarixli məktubla eyni olmuşdur.

29. Baş prokuror və onun müavini 2005-ci il 11 iyul və 2006-cı il 21 noyabrda göndərdikləri məktublarla Ukraynalı həmkarlarından bəzi şahidlərin yerlərini müəyyən etməyi və E.Ə.-nin bıçaqlanması faktı üzrə onların dindirilməsini xahiş etmişlər.

30. 2006-cı ilin dəqiq məlum olmayan tarixində ərizəçilər cinayət işinin bitməsinə qədər R.Ə.-nin vəzifəsindən kənarlaşdırılmasını müstəntiqdən xahiş etmişlər.

31. 2006-cı il 11 sentyabrda müstəntiq ərizəçilərin xahişini rədd etmiş və qərara almışdır ki, belə qətimkan tədbiri yalnız şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs barəsində tətbiq edilə bilər. Lakin R.Ə. iş üzrə nə şübhəli, nə də təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb edilməmişdir. Qərarın müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd edilmişdir:

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 154-cü və 155-ci maddələrinə görə istintaq dövründə vəzifədən kənarlaşdırma növündə qətimkan tədbiri yalnız şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs barəsində tətbiq oluna bilər.

Lakin iş materiallarından aydın olduğu kimi R.Ə. nə şübhəli şəxs qismində həbs edilmiş, nə də onun təqsirləndirilən şəxs qismində tanınması barədə qərar qəbul edilmişdir.

Belə olan halda onun barəsində vəzifədən kənarlaşdırma növündə qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün heç bir əsas yoxdur ...”.

32. 2007-ci il 3 iyulda ərizəçilər yenidən Baş prokurora məktubla müraciət edərək istintaqın səmərəsiz olmasından və istintaq orqanlarının hadisə ilə bağlı sübut əldə edə bilməməsindən şikayət etmişlər. Bununla bağlı onlar cinayətdə iştirak etmiş Q.Ə.-nin qeyri-müəyyən şəraitdə öldüyünü bildirmişlər.

33. Baş Prokurorluq 2007-ci il 6 iyul tarixli məktubunda Q.Ə.-nin ölüm hallarının qeyri-müəyyən olmadığını, onun ürək xəstəliyi ilə bağlı vəfat etdiyini bildirmişdir.

D. İstintaqın iddia olunan səmərəsizliyi ilə bağlı ölkə daxilində həyata keçirilmiş məhkəmə prosesləri

34. 2007-ci il 28 dekabrda ərizəçilər Nəsimi Rayon Məhkəməsinə ərizə ilə müraciət edərək istintaq orqanlarının hərəkətsizliyindən və istintaqın səmərəsizliyindən şikayət etmişlər. Onlar xüsusilə oğullarının qətlə ilə bağlı istintaqın illərlə qanunsuz olaraq uzadıldığını və R.Ə.-nin cinayətin icraçısı kimi tanınmasına baxmayaraq istintaqa cəlb edilmədiyini iddia etmişlər. Onlar həmçinin istintaqın gedişi barədə onlara məlumatın verilmədiyini bildirmişlər.

35. Ərizəçilər və onların nümayəndəsi Nəsimi Rayon Məhkəməsindəki proses zamanı şikayətlərini təkrar etmiş və onlara istintaqın gedişində qəbul edilmiş prosesual qərarlar barədə məlumat verilmədiyini və cinayəti törədən şəxsin müəyyən edilməsinə baxmayaraq istintaqın müddətinin uzadıldığını bildirmişlər.

36. 2008-ci il 1 fevralda məhkəmə ərizəni təmin etməyə istintaq orqanlarının qanunu pozmadığını və prokurorluq orqanları tərəfindən müvafiq istintaq hərəkətlərinin aparıldığını qət etmişdir. Məhkəmə qət etmişdir ki, prokuror istintaq müddətini uzatmaq hüququna malikdir və belə qərardan məhkəməyə etiraz etmək mümkün deyil. Qərarın müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

“Həmin Məcəllənin (Cinayət Prosesual Məcəlləsi) 218.11-ci maddəsinə görə açılmamış cinayət işi ilə bağlı istintaqın aparılması müddəti iş Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 218.8-ci və 218.9-cu maddələrinə uyğun olaraq açılanadək Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru tərəfindən bir neçə dəfə uzadıla bilər...”

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu kimi ibtidai istintaqın aparılması üçün müddətin uzadılması istintaqa nəzarəti həyata keçirən prokurorun hüququdur...

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 449-cu maddəsi prokurorluq orqanlarının hərəkət və ya qərarlarından məhkəməyə şikayət vermə qaydasını müəyyən edir. Bu maddədə barəsində şikayət verilməsi mümkün olan qərar və şikayətlər açıq şəkildə göstərilmişdir. Bu maddə istintaq orqanlarının istintaqın aparılması müddətinin uzadılması barədə qərarından məhkəmə nəzarəti qaydasında şikayət verilməsi imkanını nəzərdə tutmamışdır...”.

Məhkəmə daha sonra qət etmişdir ki, həmin vaxt E.Ə.-nin qətlində kiməsə qarşı ittihamın irəli sürülməsi üçün kifayət qədər sübut olmamışdır. Bununla yanaşı o, həmçinin prokurorluq orqanlarının ərizəçilərə lazımı qaydada məlumat vermədiyini, müvafiq qərarları onlara göndərmədiyini qət etmişdir. Qərarın müvafiq hissəsində aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

“Məhkəmə istintaqı zamanı müəyyən edilmişdir ki, iş üzrə zərərçəkmiş şəxsin bir sıra hüquqları istintaq orqanı tərəfindən tam şəkildə təmin edilməmiş, ona istintaqın gedişi barədə ətraflı şəkildə məlumat verilməmiş və qərarın bir qismi ona təqdim edilməmişdir...”

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 87.6.13-cü maddəsinə görə Cinayət Prosesual Məcəlləsinin müəyyən etdiyi hallarda və normalara uyğun olaraq zərərçəkmiş istintaq orqanlarının onun hüquqlarına və qanuni maraqlarına təsir edən qərarları barədə məlumat almaq və xahişinə əsasən bu qərarların surətini əldə etmək hüququna malikdir.

Məhkəmə müstəntiq R.M.-nin məhkəmə istintaqı zamanı bu pozuntuları etiraf etdiyini və bu şikayətə baxılması zamanı cinayət işi üzrə bəzi mühüm qərarların surətinin zərərçəkmişə verilməsini nəzərə alır”.

37. 2008-ci il 23 fevralda ərizəçilər bu qərardan şikayət edərək əvvəlki şikayətlərini təkrar etmişlər.

38. 2008-ci il 13 martda Bakı Apellyasiya Məhkəməsi onların şikayətlərini rədd etmiş və Nəsimi Rayon Məhkəməsinin qərarını qüvvəsində saxlamışdır.

39. 2008-ci il 3 iyunda Ali Məhkəmə Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin qərarının qəti olduğunu və ondan şikayət verilməsinin mümkün olmadığını qət edərək ərizəçilərin kassasiya şikayətini qəbul etməkdən imtina etmişdir.

40. 2010-cu il 14 dekabrda Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İdarəsinin müstəntiqi E.Ə.-nin öldürülməsi ilə bağlı cinayət işinin dayandırılması barədə qərar qəbul edilmişdir. Müstəntiq qərarının əsaslandırılması hissəsində qeyd etmişdir ki, bütün istintaq hərəkətlərinin aparılmasına baxmayaraq E.Ə.-nin kim tərəfindən qətlə yetirildiyini müəyyən etmək mümkün olmamışdır. Qərarın müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

“İndiyə kimi bütün əməliyyat xarakterli mümkün istintaq hərəkətlərinin aparılmasına baxmayaraq cinayəti törətmiş şəxsi (şəxsləri) müəyyən etmək mümkün olmadığından cinayət işinin dayandırılması məqsədəuyğundur”.

E. Ərizənin mövqeyini bildirməsi üçün Hökumətə göndərilməsindən sonra baş vermiş hadisələr

41. 2013-cü ilin tarixi dəqiq olmayan vaxtda ərizəçilər Nəsimi Rayon Məhkəməsinə ərizə ilə müraciət edərək müstəntiqin 2003-cü il 18 sentyabr və 2010-cu il 14 dekabr tarixli qərarlarını ləğv etməsini xahiş etmişdir. Ərizəçilər qeyd etmişlər ki, onlara oğullarının ölümü ilə bağlı cinayət işinin dayandırılmasına dair müstəntiqin 2010-cu il 14 dekabr tarixli qərarı barədə məlumat verilməmişdir və onlar bu qərar barədə yalnız işin Avropa Məhkəməsində araşdırılması çərçivəsində Hökumət tərəfindən Məhkəməyə təqdim edilən qeydlərə əlavə edilmiş qərarın surətini gördükdən sonra xəbərdar olublar. Ərizəçilər həmçinin müstəntiqin 2003-cü il 18 sentyabr tarixli qərarının surətinin onlara verilmədiyini qeyd etmişlər.

42. 2013-cü il 31 mayda Nəsimi Rayon Məhkəməsi ərizəçilərin tələbini qismən təmin edərək müstəntiqin ərizəçilərin ölümü ilə bağlı cinayət işinin dayandırılmasına dair 2010-cu il 14 dekabr tarixli qərarını ləğv etmişdir. Məhkəmə bununla bağlı qət etmişdir ki, istintaq orqanları 2010-cu il 14 dekabr tarixli qərar barədə ərizəçilərə məlumat verdiklərini sübut edə bilməmişlər. Məhkəmə daha sonra qət etmişdir ki, prokurorluq orqanlarının 2010-cu il 14 dekabr tarixli qərar barədə ərizəçilərə məlumat verməməsi qanunsuz olmuş və ərizəçiləri sözügedən qərardan şikayət vermək hüququndan məhrum etmişdir. Beləliklə, buradan görünür ki, cinayət işi hələ də davam etməkdədir. Proses barədə Məhkəməyə əlavə məlumatlar verilməmişdir.

43. Ərizəçilərin tələbinin müstəntiqin 2003-cü il 18 sentyabr tarixli qərarı ilə bağlı hissəsinə gəlincə, Nəsimi Rayon Məhkəməsi bu tələbə baxılmasının onun yurisdiksiyasına aid olmadığını qət etmiş və şikayəti baxılması üçün Bakı Hərbi Məhkəməsinə göndərmişdir. Məhkəmə 2003-cü il 18 sentyabr qərarının Hərbi Prokurorluğun müstəntiqi tərəfindən qəbul edildiyini və buna görə də sözü gedən qərardan hərbi məhkəməyə şikayət edilməsinin mümkün olduğunu qət etmişdir.

44. 2013-cü il 23 oktyabrda Bakı Hərbi Məhkəməsi ərizəçinin tələbini əsassız olduğu üçün rədd etmiş, gəlidiyi nəticəyə əlavə şərh verməmişdir.

45. 2013-cü il 5 noyabrda Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Bakı Hərbi Məhkəməsinin 2013-cü il 23 oktyabr tarixli qərarını qüvvədə saxlamışdır.

II. MÜVAFIQ DAXİLİ QANUNVERİCİLİK

46. Ukrayna Cinayət Məcəlləsinin 115-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə adam öldürmə yeddi ildən on dörd ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə cəzalandırılan cinayətdir. Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsinin 120-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə adam öldürmə yeddi ildən on iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılan cinayətdir.

47. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin ("CPM") 87-ci maddəsinin 6-cı bəndinə görə zərər çəkmiş şəxs kimi tanınmış şəxs müxtəlif prosesual hüquqlara malikdir və onun cinayət işinə əlavə olunması üçün materiallar təqdim etmək, cinayət işinin istintaqını aparan orqanın hərəkətlərinə etiraz etmək, vəsatətlər vermək, iş materiallarında olan protokollar və digər sənədlərlə tanış olmaq, cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəbul edilmiş, onun hüquq və qanuni mənafeyinə toxunan qərarlar haqqında həmin orqan tərəfindən məlumatlanmaq və onun xahişi ilə bu qərarların (həmçinin cinayət işinin dayandırılmasına dair qərarların) surətini əldə etmək və prosesual hərəkət və ya qərarlardan şikayət vermək hüququ vardır.

48. CPM-nin 502-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibi orqanı xarici dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanının rəsmi müraciəti əsasında sorğu edən dövlətin ərazisində cinayətin törədilməsində şübhəli olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət təqibini həyata keçirməlidir.

49. CPM-nin 503-cü maddəsinin 3-cü bəndinə görə xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli orqanı tərəfindən başlanmış cinayət işi göndərildikdə həmin iş üzrə araşdırma Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq davam etdirilir.

III. MÜVAFIQ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

50. MDB-nin Mülki, Ailə və Cinayət İşləri üzrə Hüquq Münasibətləri və Hüquqi Yardım haqqında 1993-cü il tarixli Konvensiyası ("1993-cü il Minsk Konvensiyası") 1993-cü il 22 yanvarda Minskə imzalanmışdır. Həm Azərbaycan, həm də Ukrayna bu konvensiyanın iştirakçılarıdır.

51. Konvensiyanın 72-ci maddəsinə görə Razılığa Gələn Tərəf digər Razılığa Gələn Tərəfin xahişinə əsasən sorğu göndərən Razılığa Gələn Tərəfin ərazisində cinayət əməli törətməkdə şübhəli bilinən vətəndaşları barədə cinayət işi başlamalıdır. Razılığa Gələn Tərəf artıq barəsində cinayət işi başlanmış cinayət işini sorğu göndərilən Razılığa Gələn Tərəfə göndəirsə, sonuncu öz qanunvericiliyinə əsasən istintaqı davam etdirməlidir (Maddə 73).

HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏR

I. KONVENSIYANIN 2-Cİ MADDƏSİNİN İDDİA OLUNAN POZUNTUSU

52. Ərizəçilər Konvensiyanın 2-ci, 6-cı və 13-cü maddələrinə əsasən oğullarının öldürülməsi ilə bağlı Azərbaycanın prokurorluq orqanları tərəfindən aparılmış cinayət işi üzrə istintaqın səmərəsizliyindən və Azərbaycan məhkəmələri, o cümlədən prokurorluq orqanlarının müstəqil və qərəzsiz olmamasından şikayət etmişlər. Məhkəmə hesab edir ki, bu şikayət yalnız Konvensiyanın 2-ci maddəsi əsasında araşdırılmalıdır. Bu maddənin müvafiq hissələrində aşağıdakılar qeyd edilir:

"1. Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Heç kəs həyatından məhrum edilə bilməz..."

A. Ərizənin mümkünlüyü

1. Tərəflərin izahatları

53. Hökumət bildirmişdir ki, ərizəçilərin cinayət işi üzrə istintaqın səmərəsizliyi ilə bağlı şikayəti mümkünsüz elan edilməlidir, belə ki, Məhkəmənin *ratione temporis* yurisdiksiyasının hüdudlarından kənara çıxır. Hökumət bildirmişdir ki, ərizəçilərin oğulları 2001-ci il 1 iyunda öldürülmüş, Konvensiya isə Azərbaycana münasibətdə 2002-ci il 15 aprelə qüvvəyə minmişdir. Bu dəlili müdafiə etmək üçün Hökumət Məhkəmənin “*Moldovan və Digərləri Rumıniyaya qarşı*” (*Moldovan and others v. Romania* (no. [41138/98](#), 13 March 2001)) və “*Xolodovı Rusiyaya qarşı*” (*Kholodovy v. Russia* (no. [30651/05](#), 14 September 2006)) işi üzrə qərarlarına istinad etmişdir.

54. Hökumət daha sonra bildirmişdir ki, Məhkəmənin “*Şilih Sloveniyaya qarşı*” işi üzrə qəbul etdiyi qərar (*Şilih v. Slovenia* ([GC], no. [71463/01](#), 9 April 2009)) hazırkı işdə tətbiq oluna bilməz, belə ki, həmin işdən fərqli olaraq bu işdə əsas istintaq hərəkətləri Konvensiyanın qüvvəyə minməsindən öncə (“kritik tarix”) həyata keçirilmişdir. Hökumət xüsusilə bildirmişdir ki, ərizəçilərin oğullarının öldürülməsi ilə bağlı cinayət işi 2001-ci il 1 iyunda başlanmış, şahidlər 2002-ci il 15 aprelə qabaq dindirilmişlər və iş 2002-ci il 30 yanvarda Azərbaycana göndərilmişdir.

55. Ərizəçilər Məhkəmənin *ratione temporis* səlahiyyəti ilə bağlı Hökumətin etirazı ilə razılaşmamışlar. Xüsusilə onlar qətlin 2001-ci ilin iyununda baş verməsinə baxmayaraq cinayət işi üzrə istintaqın Azərbaycanda 2003-cü ilin fevral ayında, Konvensiyanın qüvvəyə minməsindən sonra başladığını bildirmişlər.

2. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

56. Məhkəmə ilk öncədən bildirir ki, hazırkı işdə *ratione loci* səlahiyyətlə bağlı hər hansı etiraz qaldırılmamışdır. Ərizəçilərin oğlunun 2001-ci il 1 iyunda Ukraynada öldürülməsinə və cinayət işinin həmin günü Ukraynanın dövlət orqanları tərəfindən başlanmasına baxmayaraq, cinayət işi 1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyasına uyğun olaraq Azərbaycana ikinci dəfə veriləndən sonra 2003-cü il 8 aprelə Azərbaycanın dövlət orqanları sözü gedən qətlə bağlı özləri cinayət işi başlamışlar.

57. Buna görə də Məhkəmə hesab edir ki, ölüm faktının harada baş verməsindən asılı olmayaraq Azərbaycan 1993-cü il Minsk Konvensiyasına görə istintaqın aparılması vəzifəsini öz üzərinə götürdüyündən və Ukraynanın dövlət orqanları tərəfindən başlanmış cinayət işi üzrə istintaqı davam etdirməyə razılıq verdiyindən, bu istintaqı 2-ci maddədə müəyyən edilmiş prosessual öhdəliyinə uyğun şəkildə aparmalı idi.

58. Məhkəmə *ratione temporis* səlahiyyətə etirazla bağlı bildirmişdir ki, 2-ci maddədə nəzərdə tutulmuş səmərəli və dərhal istintaqın aparılması prosessual öhdəliyi ayrıca və müstəqil vəzifə kimi inkişaf etmişdir. Onun 2-ci maddənin maddi-hüquqi aspektləri ilə bağlı hərəkətlər nəticəsində meydana çıxmasına baxmayaraq, o, ayrıca və müstəqil “müdaxilə”nin olması faktının müəyyən edilməsinə səbəb ola bilər. Bu mənada o, 2-ci maddədən irəli gələn və maddi-hüquqi xarakterli hərəkət kritik tarixdən qabaq baş verdiyi vaxtda belə dövlət üçün məcburi ola bilən ayrıca öhdəlik hesab oluna bilər (bax: yuxarıda qeyd edilmiş “*Şilih*” işi, 159-cu bənd və “*Varnava və Digərləri Türkiyəyə qarşı*” (*Şilih*, cited above, § 159, *Varnava and Others v. Turkey* [GC], nos. [16064/90](#), [16065/90](#), [16066/90](#), [16068/90](#), [16069/90](#), [16070/90](#), [16071/90](#), [16072/90](#) and [16073/90](#), § 138, 18 September 2009)).

59. Lakin hüquqi müəyyənlik prinsipi nəzərə alınaraq demək olar ki, Məhkəmənin kritik tarixdən əvvəl baş vermiş ölüm faktları ilə bağlı 2-ci maddədə nəzərdə tutulmuş prosessual öhdəliyə əməl olunmasına münasibətdə zaman görə yurisdiksiyası sonsuz deyildir. İlk növbədə aydındır ki, ölümün kritik tarixdən qabaq baş verdiyi hallarda yalnız həmin tarixdən sonra baş vermiş prosessual hərəkətlər və/və ya hərəkətsizliklər Məhkəmənin zamana görə yurisdiksiyanın əhatə dairəsinə düşə bilər. İkincisi, 2-ci maddə ilə müəyyən edilmiş prosessual öhdəliklərin yaranması üçün ölüm faktı ilə Konvensiyanın cavabdeh dövlətə münasibətdə qüvvəyə minməsi arasında həqiqi əlaqə olmalıdır.

Belə ki, bu müddəə ilə tələb olunan prosessual addımların böyük bir qismi (bura yalnız müvafiq şəxsin ölümü ilə bağlı səmərəli istintaqın aparılması deyil, həmçinin ölümün səbəbinin müəyyən edilməsi və bu əməli törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi məqsədilə müvafiq proseslərin başlanılması da daxildir) kritik tarixdən sonra atılmalıdır. Lakin Məhkəmə istisna etmir ki, bəzi hallarda əlaqə Konvensiyanın təminatları və əsas dəyərlərinin real və səmərəli şəkildə qorunmasının təmin edilməsi zərurətinə də əsaslanıla bilər (yuxarıda qeyd edilmiş “*Şilih*” işi, 161-163-cü bəndlər).

60. Məhkəmə daha sonra qeyd edir ki, o, bu yaxınlarda yuxarıda qeyd edilmiş meyarı aydınlaşdırmaq imkanına malik olmuş və qət etmişdir ki, “həqiqi əlaqənin” təsbit edilməsi üçün hər iki meyar mövcud olmalıdır: başlanğıc hadisə kimi ölümlə Konvensiyanın qüvvəyə minməsi arasında vaxt kəsiyi ağılabatan dərəcədə qısa olmalı və istintaq hərəkətlərinin əksəriyyəti Konvensiyanın qüvvəyə minməsindən sonra həyata keçirilmiş və ya həyata keçirilməli olmalıdır (bax: “*Yanouek və Digərləri Rusiyaya qarşı*” (*Janowiec and Others v. Russia* [GC], nos. [55508/07](#) and [29520/09](#), § 148, ECHR 2013)).

61. Hazırkı işin hallarına gəlincə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilərin oğulları 2001-ci il 1 iyunda, Konvensiyanın Azərbaycana münasibətdə qüvvəyə mindiyi 2002-ci il 15 aprel tarixindən on ay yarım öncə Ukraynada öldürülmüşdür. Lakin bu ölüm faktı ilə bağlı cinayət işi Azərbaycanda 2003-cü il 8 apreldə başlanmışdır və belə görünür ki, bu iş hələ də davam etməkdədir (yuxarıda 20-42-ci bəndlərə bax). Buna görə də belə çıxır ki, Azərbaycanda cinayət işinin istintaqı tam şəkildə 2002-ci il 15 apreldən sonra aparılmışdır.

62. Məhkəmə hesab edir ki, 2-ci maddədə nəzərdə tutulmuş prosessual öhdəliklərin tətbiqi üçün ölüm faktı ilə Konvensiyanın Azərbaycana münasibətdə qüvvəyə minməsi arasında həqiqi əlaqə mövcuddur. Başlanğıc hadisə kimi ölümlə Konvensiyanın qüvvəyə minməsi arasındakı zaman kəsiyi – on ay yarım müddəti – ağılabatan dərəcədə qısa olmuşdur (müqayisə üçün bax: “*Lyubov Efimenko Ukraynaya qarşı*” (*Lyubov Efimenko v. Ukraine*, no. [75726/01](#), § 65, 25 November 2010); “*Iqor Şevçenko Ukraynaya qarşı*” (*Igor Shevchenko v. Ukraine*, no. [22737/04](#), §§ 45-48, 12 January 2012); “*Dimovi Bolqarıstana qarşı*” (*Dimovi v. Bulgaria*, no. [52744/07](#), §§ 36-45, 6 November 2012) və “*Bajiç Xorvatiyaya qarşı*” (*Bajić v. Croatia*, no. [41108/10](#), § 62, 13 November 2012)) və Azərbaycanda həyata keçirilmiş və on bir ildən artıq uzanmış istintaq tamamilə kritik tarixdən sonra baş vermişdir.

63. Hökumət əsas istintaq hərəkətlərinin kritik tarixdən öncə həyata aparıldığını bildirmiş və Ukrayna dövlət orqanlarının cinayət işinin Azərbaycana verilməsindən qabaq apardığı istintaq hərəkətlərinə, o cümlədən Azərbaycanın dövlət orqanlarının Azərbaycanda cinayət işinin başlanmasından öncə ukraynalı həmkarlarının xahişi ilə apardıqları istintaq hərəkətləri, misal üçün 2002-ci il 5 yanvarda R.Ə.-nin şahid qismində dindirilməsinə istinad etmişdir. Lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi Azərbaycanda cinayət işi 2003-cü il 8 apreldə başlanmışdır və bu da açıq-aşkar Konvensiyanın bu dövlətə münasibətdə qüvvəyə minməsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Buna görə də Hökumətin dəlilləri əsassızdır.

64. Məhkəmə yuxarıdakıları nəzərə alaraq qət edir ki, 2-ci maddənin prosessual aspektlərinin iddia edilən pozuntusu onun zamana görə yurisdiksiyasının əhatə dairəsinə düşür. O daha sonra qeyd edir ki, bu şikayət digər əsaslara görə mümkünsüz deyildir. Ona görə də o, mümkün elan edilməlidir.

B. Ərizənin mahiyyəti

1. Tərəflərin izahatları

65. Hökumət bildirmişdir ki, Ukraynanın dövlət orqanlarının bütün zəruri istintaq hərəkətlərini həyata keçirməməsi və Azərbaycana səmərəli hüquqi yardım göstərməməsi səbəbindən Azərbaycan səmərəli istintaq apara bilməmişdir. O göstərmişdir ki, Ukraynanın dövlət orqanları müvafiq şahidləri müəyyənləşdirib dindirməmiş və heç bir mötəbər sübut olmadan ərizəçilərin oğullarının öldürülməsində tələsik və səhvən Q.Ə. və R.Ə.-ni təqsirləndirmişlər.

66. Hökumət daha sonra bildirmişdir ki, Baş Prokurorluq hüquqi yardım göstərilməsi üçün 2005-ci və 2006-cı illərdə Ukraynalı həmkarlarına məktublar göndərsə də, Ukraynanın dövlət orqanları tərəfindən hər hansı tədbir görülməmişdir. O, həmçinin azərbaycanlı müstəntiqin 2004-cü ildə Ukraynaya ezamiyyətə göndərildiyini təsdiq etmiş, lakin müvafiq şahidlərin yerlərini müəyyənləşdirməyin və ya onları dindirməyin mümkün olmadığını bildirmişdir.

67. Ərizəçilər Azərbaycanda həyata keçirilmiş istintaqın səmərəsiz olduğunu bildirmişlər. Onlar bildirmişlər ki, Hökumətin Ukraynanın dövlət orqanları tərəfindən müvafiq hüquqi yardımın göstərilmədiyinə istinad etməsi yalnız bəhanədir və Azərbaycanda aparılmış istintaqın əsassız uzadılmasına və səmərəsizliyinə haqq qazandıra bilməz. Onlar xüsusilə bildirmişlər ki, Ukraynanın dövlət orqanları R.Ə.-nin onların oğullarının qatili olduğunu müəyyən etsələr də, o, orduda məsul vəzifə sahibi olduğundan Azərbaycanın dövlət orqanları onu müdafiə etmiş və o, hətta cinayət prosesi zamanı prokurorluq orqanları tərəfindən dindirilməmişdir.

68. Ərizəçilər daha sonra bildirmişlər ki, istintaq orqanları illərlə hərəkətsizlik göstərmiş və istintaqın gedişi barədə onlara lazımı qaydada məlumat verilməmişdir. Onlar bildirmişlər ki, bir neçə dəfə xahiş etmələrinə baxmayaraq müstəntiqin R.Ə. barədə cinayət işinə xitam verilməsinə dair 2003-cü il 18 sentyabr tarixli qərarı barədə onlara məlumat verilməmişdir.

2. Məhkəmənin qiymətləndirməsi

(a) Ümumi prinsiplər

69. Konvensiyanın 2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş yaşamaq hüququnun müdafiəsi öhdəliyi 1-ci maddə ilə müəyyən edilmiş dövlətin “öz yurisdiksiyası altında olan hər kəsin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlardan istifadəsinin təmin etmək” kimi ümumi öhdəliyi ilə birgə dolayı yolla insanların dövlət və ya fərdlər tərəfindən zor tətbiqi nəticəsində öldürüldüyü zaman müəyyən formada səmərəli rəsmi istintaqın aparılmalı olduğunu da tələb edir (bax: “Tanrıkulu Türkiyəyə qarşı” (*Tanrıkulu v. Turkey* [GC], no. [23763/94](#), § 103, ECHR 1999-IV); “Menson Birləşmiş Krallığa qarşı” (*Menson v. the United Kingdom* (dec.), no. [47916/99](#), ECHR 2003-V) və “Branko Tomaşiç və Digərləri Xorvatiyaya qarşı” (*Branko Tomašić and Others v. Croatia*, no. [46598/06](#), § 62, 15 January 2009)). Bu cür istintaqın başlıca məqsədi yaşamaq hüququnu qoruyan ölkə daxili qanunların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsini təmin etməkdir (bax: *mutatis mutandis*, “Pol və Odri Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı” (*Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, no. [46477/99](#), § 69, ECHR 2002-II)).

70. İstintaqın səmərəli olması o deməkdir ki, onun nəticəsində cinayəti törətməkdə şübhəli şəxslərin müəyyən edilməsi və cəzalandırılması mümkün olmalıdır (bax: “Oğur Türkiyəyə qarşı” (*Oğur v. Turkey* [GC], no. [21594/93](#), § 88, ECHR 1999-III)). Burada nəticə deyil, vasitələr öhdəlik xarakteri daşıyır. Dövlət orqanları hadisə ilə bağlı sübutları toplamaq üçün mümkün addımları atmalıdırlar. İstintaq zamanı ölümün səbəblərini və ya məsuliyyət daşıyacaq şəxsi və ya şəxsləri müəyyən etmək imkanını sarsıdan istənilən çatışmazlıq onun standartlara cavab verməməsi riskini yaradır. Hansı üsuldan istifadə edilməsindən asılı olmayaraq dövlət orqanları onların diqqətinə çatdırılan məsələ barədə öz təşəbbüsləri ilə tədbirlər görməlidirlər (bax: misal üçün, *mutatis mutandis*, “İlhan Türkiyəyə qarşı” (*Ilhan v. Turkey* [GC], no. [22277/93](#), ECHR 2000-VII, § 63)). Bundan əlavə, praktikada cavabdehliyin təmin edilməsi üçün istintaq və onun nəticələri üzərində kifayət qədər ictimai nəzarət elementi olmalıdır. Bütün işlərdə zərər çəkmişin qaxın qohumları onun qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün zəruri olan həddə prosesə cəlb olunmalıdırlar (bax: “Tsintsabadze Gürcüstana qarşı” (*Tsintsabadze v. Georgia*, no. [35403/06](#), § 76, 15 February 2011)).

71. Bu kontekstdə tezlik və ağlabatan çalışqanlıq tələbi də nəzərdə tutulur (bax: “Yaşa Türkiyəyə qarşı” (*Yaşa v. Turkey*, 2 September 1998, §§ 102-104, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VI) və “Adalı Türkiyəyə qarşı” (*Adalı v. Turkey*, no. [38187/97](#), § 224, 31 March 2005)). Konkret vəziyyətdə istintaqda irəliləyişlərə nail olunması qarşısında maneə və ya çətinliklərin ola bilməsi qəbul edilməlidir. Lakin ölümə səbəb olmuş vasitələrin dövlət orqanları tərəfindən tez araşdırılmasına ümumi şəkildə onların qanunun aliliyinə hörmət etmələrinə ictimai etimadın saxlanması və qanunsuz əməllərə yol vermələri və ya onlara dözümlülükə yanaşmaları barədə fikirlərin qarşısının alınması üçün mühüm amil kimi baxıla bilər.

(b) Hazırkı işə tətbiq

72. Hazırkı işin hallarına gəlincə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçilər dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilmiş istintaqın adekvat olmaması ilə bağlı bir neçə iddia irəli sürmüş, Hökumət isə sözü gedən istintaqın Konvensiyanın 2-ci maddəsinin tələblərinə cavab verdiyini iddia etmişdir.

73. Məhkəmə qeyd edir ki, Hökumət ərizəçilərin oğullarının öldürülməsi ilə bağlı səmərəli istintaqın həyata keçirilməsi üçün müvafiq və zəruri sübutların toplanmasını təmin edə bilmədiyinə istinad edərək Ukraynanın dövlət orqanlarının cinayət işi üzrə istintaqı səmərəsiz aparmasının və Azərbaycanın dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etməməsinin sonuncunu cinayəti törətmiş şəxsi müəyyən etmək imkanından məhrum etdiyini bildirmişdir.

74. Hökumətin Ukraynanın dövlət orqanlarının azərbaycanlı həmkarları ilə əməkdaşlıq etməyə meyli olmamalarını iddia etməsinə gəlincə, Məhkəmə təkrar edir ki, onun səlahiyyətinə digər beynəlxalq sazişlərə deyil, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasına əməl olunmasını təmin etmək daxildir. Hazırkı işdə Ukraynanın dövlət orqanlarının 1993-cü il Minsk Konvensiyasının hüquqi yardıma dair müddəalarına və ya dövlətlər arasında mövcud olan istənilən digər ikitərəfli müqaviləyə əməl etməməsi Məhkəmə baxışının predmetini təşkil edə bilməz (bax: *"Kalabro İtaliya və Almaniyaya qarşı"* (*Calabro v. Italy and Germany*, (dec.) no. [59895/00](#), 21 March 2002) və *"Karalyos və Huber Macarıstan və Yunanıstana qarşı"* (*Karalyos and Huber v. Hungary and Greece*, no. [75116/01](#), § 40, 6 April 2004)).

75. Məhkəmə qəbul edir ki, hazırkı işdə olduğu kimi cinayət əməlinin başqa bir dövlətin ərazisində törədildiyi bəzi hallarda cinayət işinin istintaqının gedişinə konkret maneələr ola bilər.

76. Buna baxmayaraq Məhkəmə qeyd edir ki, Azərbaycanın dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilmiş istintaq zamanı bir sıra çatışmazlıqlar olmuşdur. İlk növbədə, təqdim edilmiş sənədlərdən görüldüyü kimi 2003-cü il 8 aprelə Azərbaycanda cinayət işinin başlanmasından sonra istintaq orqanları adam öldürülməsi ilə bağlı xüsusilə iki şəxsdən, Ukraynanın dövlət orqanları tərəfindən qətlə şübhəli şəxs və ya şahid kimi müəyyən edilmiş R.Ə. və Q.Ə.-dən ifadə alınmasını təmin etməmişlər. Onlar heç vaxt Azərbaycanın dövlət orqanları tərəfindən istintaq çərçivəsində dindirilməmişlər. Q.Ə. 2007-ci ilin yayında vəfat etsə də, bu ölüm Azərbaycanda cinayət işinin başlanmasından dörd ildən artıq vaxt keçdikdən sonra baş vermişdir.

77. R.Ə.-yə gəlincə, o, 2002-ci il 5 yanvarda Ukrayna dövlət orqanlarının xahişi ilə cinayət işinin onlar tərəfindən aparılan istintaqı zamanı şahid qismində dindirilsə də, yuxarıda qeyd edildiyi kimi o, Azərbaycanda həyata keçirilmiş istintaq dövründə bir dəfə də olsun dindirilməmişdir. Bununla belə 2003-cü il 18 sentyabrda Azərbaycanın prokurorluq orqanları R.Ə.-yə qarşı cinayət işinə xitam vermişlər (yuxarıda 22-ci bəndə bax).

78. Məhkəmə daha sonra hesab edir ki, istintaq tez bir zamanda həyata keçirilməmişdir. Belə ki, dövlət orqanları vaxtın çox hissəsini hərəkətsiz qalmışlar. Xüsusilə, cinayət işinə Azərbaycanda 2003-cü il 8 aprelə başlansa da, işin istintaqını aparan müstəntiq 2004-cü il 28 iyuna qədər, yəni həmin tarixdən bir il iki ay keçənə qədər hüquqi yardım üçün ukraynalı həmkarlarına müraciət etməmişdir (yuxarıda 26-cı bəndə bax). Bundan əlavə, cinayət işi üzrə istintaqın ümumi müddəti o qədər uzundur ki, artıq hər hansı ciddi istintaq hərəkətlərinin aparılması mümkün deyil.

79. Son olaraq Məhkəmə qeyd edir ki, birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən də qəbul edildiyi kimi (yuxarıda 36-cı bəndə bax) prokurorluq orqanları istintaqın gedişi və cinayət işi çərçivəsində qəbul edilmiş müvafiq qərarlar barədə ərizəçilərə məlumat verməmişlər. Xüsusilə müstəntiq R.Ə.-yə qarşı cinayət işinə xitam verilməsinə dair 2003-cü il 18 sentyabr tarixli qərarı barədə ərizəçilərə məlumat verməmiş və bu da onları həmin qərara etiraz etmək üçün mümkün bütün praktiki vasitələrdən məhrum etmişdir. Bundan əlavə, ərizəçilərin prokurorluq orqanlarına istintaqın gedişində irəliləyişin olmaması ilə bağlı çoxsaylı məktublar göndərməsinə baxmayaraq, onlar ərizəçilərə oğullarının ölümü ilə bağlı cinayəti işinin davam etdiyi və onların xahişlərinin cinayət işinin materiallarına əlavə edildiyi barədə standart cümlələr yazaraq cavab vermişlər.

80. Yuxarıdakılar Məhkəmənin belə bir nəticəyə gəlməsinə əsas verir ki, milli dövlət orqanları ərizəçinin oğlunun öldürülməsi ilə bağlı adekvat və səmərəli istintaq aparmamışlar. Buna görə də Məhkəmə 2-ci maddənin prosessual aspektlərinin pozulduğunu qət edir.

II. KONVENSIYANIN 41-Cİ MADDƏSİNİN TƏTBİQİ

81. Konvensiyanın 41-ci maddəsində bildirilir:

“Əgər Məhkəmə Konvensiyanın və ona əlavə Protokolların pozulduğunu müəyyən edərsə və əgər Yüksək Razılığa Gələn Tərəfin daxili hüququ kompensasiyanın yalnız qismən ödənilməsini mümkün hesab edərsə, Məhkəmə, zəruri olduğu təqdirdə, zərərçəkmiş tərəfə ədalətli təzminatın ödənilməsi barədə qərar çıxarır”.

82. Ərizəçilər ədalətli kompensasiya ilə bağlı tələb irəli sürməmişlər. Buna görə də Məhkəmə hesab edir ki, bununla bağlı hər hansı vəsait ödənilməməlidir.

YUXARIDAKILARI NƏZƏRƏ ALARAQ, MƏHKƏMƏ YEKDİLLİKLƏ

1. Ərizəni mümkün *elan edir*;

2. Konvensiyanın 2-ci maddəsinin prosessual aspektinin pozulduğunu *qət edir*.

Qərar Məhkəmənin Prosedur Qaydalarının 77-ci Qaydasının 2 və 3-cü bəndlərinə uyğun olaraq 31 iyul 2014-cü ildə ingilis dilində və yazılı şəkildə tərtib edilmişdir.

Soren Nilsend
Bölmə katibi

İzabel Berro-Lefevr
Sədr

Yerli mətbuat səhifələrindən

Avropa vəkillərinin rəhbəri Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşdur

27-28 aprel tarixlərində "Avropa Vəkillər Kollegiyaları və Hüquq Cəmiyyətləri Birliyi"nin (CCBE - the Council of Bars and Law Societies of Europe) nümayəndə heyəti təşkilatın sədri xanım Maria Slazakın rəhbərliyi ilə Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşlar. Səfərin birinci günündə AR Ədliyyə Nazirliyinin nəzdində olan Ədliyyə Akademiyası və AR Vəkillər Kollegiyasının birgə təşkilatçılığı ilə respublikamızda fəaliyyət göstərən vəkillər üçün "Vəkillərin Etik Davranış Qaydaları" mövzusunda seminar keçirilmişdir.

Tədbirdə ilk söz alan Vəkillər Kollegiyası Rəyasət heyətinin sədri Azər Tağıyev, Ədliyyə Akademiyasının rektoru Elçin Xələfov və CCBE-nin prezidenti Maria Slazak seminar iştirakçılarını salamlamış və bu cür seminarların keçirilməsinin əhəmiyyətindən danışıqlar.

Daha sonra xanım Maria Slazak CCBE təşkilatı barədə seminar iştirakçılarına ətraflı məlumat vermişdir.

Seminarda CCBE-nin xarici nümayəndələri olan Ranko Pelikarik, Tomas Budesson və David Asatiani Gürcüstan, Xorvatiya, Fransa və digər Avropa ölkələrində vəkillərin etik davranış qaydaları ilə bağlı olan təcrübə barədə iştirakçılara maraqlı məlumatlar vermiş, yerli və əcnəbi hüquqşünaslar arasında bu sahədə təcrübə mübadiləsi aparılmışdır.

Aprəl ayının 28-də əcnəbi vəkillər AR Vəkillər Kollegiyasının sədri Azər Tağıyev, rəyasət heyətinin

üzvləri Anar Bağırov və Muxtar Mustafayev ilə görüşmüş, Azərbaycanın CCBE təşkilatına müşahidəçi üzvlük, avropalı və azərbaycanlı vəkillər arasında qarşılıqlı təcrübə mübadiləsi, əməkdaşlıq və s. məsələləri müzakirə etmişlər. Daha sonra qonaqları Ədliyyə Nazirliyində nazir müavini Azər Cəfərov qəbul etmişdir. Görüş zamanı vəkillərin tədris məsələsi xüsusi müzakirə predmeti olmuş və gələcəkdə də CCBE tərəfindən bizim vəkillərə müxtəlif mövzularda təlimlərin keçirilməsi ilə bağlı razılıq əldə olunmuşdur. Avropalı qonaqlar eyni zamanda Milli Məclisdə

millət vəkili, Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitəsinin sədri Əli Hüseynli ilə görüş keçirmişlər. Əcnəbi vəkillər sonra Ali Məhkəmədə olmuş, məhkəmənin inzibati binası ilə tanış olmuş, İnzibati-iqtisadi, Cinayət kollegiyalarının sədrleri Hikmət Mirzəyev, Şahin Yusifov, məhkəmənin aparat rəhbəri Əlirza Kərimovla və Yasamal Rayon Məhkəməsinin inzibati binasında məhkəmənin sədri Ələddin Cəfərov və bir sıra hakimlərlə maraqlı müzakirələr aparmışlar.

Tanınmış vəkil “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunub

Dünən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Hakimlərin Seçki Komitəsinin və Vəkillər Kollegiyası Rəyasət Heyətinin üzvü, “Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi”nin sədri Anar Bağirov Hakimlərin Seçki Komitəsində səmərəli fəaliyyətinə görə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur. Bununla bağlı A.Bağirov sevincini belə ifadə edib: “Heç vaxt dövlət qulluğunda çalışmamışam, müstəqil peşə sahibiyəm, vəkilməm. Artıq ikinci müddətdir ki, Hakimlərin Seçki Komitəsinin üzvüyəm, gözləmədiyim halda Möhtərəm Cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ali medalı ilə təltif olunduğuma görə hədsiz dərəcədə xoşbəxtəm, bu mənim fəaliyyətimə verilən çox yüksək qiymətdir, bütün vəkillərin ödülüdür.”

Tanınmış vəkil onun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirdiyinə görə prezidentə təşəkkür edib və hər kəsi ölkədə aparılan mütərəqqi məhkəmə-hüquq islahatlarına dəstək verməyə və onun bir hissəsi olmağa çağırıb. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Allahverdiyev Əli Kərom oğlu, Cəfərov Ələddin Adil oğlu, Hüseynov Azər Soltanhəmid oğlu, Kalbaliyev Aslan Kalbalı oğlu da “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunublar. Cəfərov Azər Məmməd oğlu və Hüseynov Cavid Ənvər oğlu isə 3-cü dərəcəli “Vətənə xidmətə görə” medalına layiq görülüblər. Eyni zamanda Məmmədov Rafiq Uğuz oğluna və Nağıyev İman Məmməd oğluna “Əməkdar hüquqşünas” fəxri adları verilib.

Qeyd: Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzinin üzvləri və “Azərbaycan Vəkili” jurnalının redaksiya heyəti Jurnalın baş redaktoru Anar Bağirovu bu ali mükafat ilə təltif edilməsi münasibətilə təbrik edir.

İxtisar zamanı hansı işçilərin işdə saxlanmaqda üstünlük hüququ var?

İxtisar zamanı hansı işçilərin işdə saxlanmaqda üstünlük hüququ vardır? Bu suala Bakı Hüquq Mərkəzinin (BHM) hüquqşünası Zülfüqar Babayev cavab verib. Hüquqşünas bildirib ki, işçilərin ixtisarı zamanı işdə saxlanmağa üstünlüyü olan şəxslərin dairəsi Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 78-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddənin 1-ci hissəsinə görə müvafiq hallarda işçilərin sayı azaldılarkən və ya ştatların ixtisarı həyata keçirilərkən müəyyən vəzifələr üzrə əmək funksiyasının icrası üçün tələb olunan ixtisasın (peşənin) və peşəkarlıq səviyyəsinin daha yüksəyinə malik olan işçilər işdə saxlanılır. İşçinin peşəkarlıq səviyyəsini işəgötürən müəyyən edir. “Həmin maddənin 2-ci hissəsinə görə işəgötürən ixtisasları (peşələri) və ya peşəkarlıq səviyyələri eyni olduqda aşağıdakı şəxslərin işdə saxlanmasına üstünlük verir: şəhid ailəsinin üzvlərinə; müharibə iştirakçılarına; əsgər və zabitlərin arvadlarına (ərlərinə); öhdəsində iki və daha çox 16 yaşınadək uşağı olanlara; həmin müəssisədə əmək şikəstliyi almış və ya peşə xəstəliyinə tutulmuşlara; məcburi köçkün, onlara bərabər tutulan şəxs və qaçqın statusu olan şəxslərə; kollektiv müqavilələrdə və ya əmək müqavilələrində nəzərdə tutulan digər şəxslərə” – hüquqşünas bildirib. Hüquqşünas eyni zamanda bildirib ki, AR Əmək Məcəlləsinin 79-cu maddəsində əmək müqaviləsinin ləğv olunması qadağan edilən işçilərin və halların siyahısı göstərilmişdir. Belə ki, işəgötürən tərəfindən hamilə, habelə üç yaşınadək uşağı olan qadınların, üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin; yeganə qazanc yeri işlədiyi müəssisə olub məktəb yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən işçilərin; əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirən işçilərin; işçinin şəkərli diabetlə və ya dağınıq sklerozla xəstə olması səbəbinə görə; həmkarlar ittifaqları təşkilatının və ya hər hansı siyasi partiyanın üzvü olması motivinə görə; öhdəsində sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək və ya I qrup əlil ailə üzvü olan işçilərin; məzuniyyətdə, ezamiyyətdə olduğu vaxtda, habelə kollektiv danışıqlarda iştirak etdiyi müddət ərzində işçilərin əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi qadağandır. Bu şərtlər işçinin işlədiyi müəssisə bağlılığı və müddətli əmək müqaviləsinin müddətinin qurtardığı hallara şamil olunmur.

Beynəlxalq mətbuat səhifələrindən

İrlandiyada qadın hüquqşünasların sayı kişi hüquqşünaslardan çoxdur

Bu fakta əsasən İrlandiya dünyada bu statistikaya görə birincidir. Belə ki, İrlandiyi Hüquq Cəmiyyətinin bəyanatına əsasən hal-hazırda ölkədə 4609 kişi vəkilə qarşılıq 4623 praktiki qadın vəkil fəaliyyət göstərir.

Xatırladaq ki, təxminən 2 il əvvəl Səudiyyə Ərəbistanının Ədliyyə Nazirliyi ilk dəfə bir qadına vəkillik ordeni vermişdi.

Qadın vəkil məhkəməyə elə gəldi ki...

Türkiyədə bütün dünya üçün nümunəvi ola biləcək hadisə baş verib. Belə ki, Feyza Altun Meriç adlı qadın vəkil uşaqlı qadınların cəmiyyətdən təcrid olunmasına etiraz əlaməti olaraq 7 aylıq oğlunu da özü ilə birlikdə məhkəməyə aparıb. Məhkəmədəkilər bu cür hadisə ilə ilk dəfə qarşılaşdıqları üçün nə edəcəklərini bilməyiblər. Lakin digər tərəfdən heç kim buna reaksiyasını bildirə bilməyib.

Qadın vəkil bu hərəkətini belə izah edib:

“Biz oğlumla məhkəmə zalına girdik. Otaqdakılar əvvəlcə heç nə başa düşmədilər, məsələni anlayanda isə sadəcə güldülər.

“Burada nə işin var?” demədilər. Hakim “Zalı tərək et” demədi.

Məhkəmə bitəndə isə “Allah saxlasın” dedi. Evə həbs olunan,

dünyadan bixəbər qalan qadınların uşaq böyütmək məcburiyyətində olmalarına qarşıyam. Hakim bu sözlərimi eşidəndə çaşdı və “Elə məsələlər var ki, qabaqcıl olmaq lazımdır” dedi. Fikrimcə cümlə təsdiq və bəyənmək xarakteri daşıyırdı”.

Həbsxanada şəhər

Pekindəki həbsxanaların birində mini şəhər tikiliblər.

Trend-in xarici mətbuata istinadən verdiyi məlumata görə, burada əsas məqsəd, həbsxanada 20 ildən çox vaxt keçirən məhbusların azadlığa çıxanda cəmiyyətə daha asan adaptasiya ola bilmələrini təmin etməkdir.

Həbsxanada avtobus dayanacaqları, metrostansiyalar, banklar, supermarketlər və internet-kafelər tikilir.

Həbsxana rəsmisinin sözlərinə əsasən, məhbuslar çox zaman azadlığa çıxdıqdan sonra çətinliklərlə qarşılaşırlar: "Biz onlara burada bank kartları,

mobil telefonlar və kompüterdən istifadə etməyi öyrədirik”.

Dubayda turistlər üçün məhkəmə yaradılacaqdır

Dubayda turistlərin törətdikləri xırda qanun pozuntularına baxmaq üçün məhkəmə yaradılacaq. Bu barədə BƏƏ kütləvi informasiya vasitələri xəbər verib. Yeni məhkəmə cari ayın axırlarında fəaliyyətə başlayacaq. Məhkəmə orqanı turistlərin spirtli içkidən istifadə etməsi, sərxoş vəziyyətdə avtomobil idarə etməsi və digər hallarla əlaqədar işləri nəzərdən keçirəcək. Hesab edilir ki, belə bir qurumun yaradılması xırda qanun pozuntularına baxılmasını sürətləndirər.

Hakimlər niyə mantiya geyinirlər?

Hakimlərin geyim qarderobu əsasən bir neçə elementdən ibarətdir. Lakin, artıq bir neçə minillikdir ki, bu elementlərdən ən əsası mantiya hesab edilir. Bəs nə üçün məhz o? “Çünki mantiya hakimə əzəmətli və təntənəli xüsusi görkəm verir. Onu ədalət carçısı kimi biruzə verir” – deyə Kanadalı hakim Pol Rasmussen bildirib.

Müasir hakim geyimləri orta əsrlər Avropasında kral saraylarında və dini məbədlərdə geyinilən geyimlərə bənzəyir. Daha dəqiq desək, 1635-ci ildə İngiltərədə dərc olunan “Hakim qaydaları” (Judges Rules) ilə hakimlərin belə geyimlərdən istifadəsi ənənə halını aldı. Son 4 əsr ərzində hakimlərin qarderobunda elə də ciddi dəyişikliklər baş verməmişdir. Əlbəttə, bu yüzilliklər ərzində m ü ə y y ə n

inqişaf gözdən qaçmır. Bu dəyişiklərə isə əsas olan başlıca səbəb m ü x t ə l i f siyasi və dini ölkələrdə olan amillərdir: M ə s ə l ə n , ə s a s ə n , müsəlman ölkələrində hakimlərin geyimlərində elementlərə y a ş ı l elementlərə gəlinir. Lakin tez-tez rast

ümumilikdə Avropada və Avropa dövlətlərinin keçmiş müstəmləkələrində hakimlər çox konservativ geyinirlər.

Yuxarıda qeyd olunan 1635-ci il “Hakim qaydaları”na əsasən hakimlər qışda üzərində ağ mex olan qara libas geyinməli, yayda isə bu libas bənövşəyi və ya al-qırmızı rəngdə olmalı idi. İki element – kəmərlər və baş geyimi mövsümdən asılı olmayaraq qara rəngdə olmalı idi. Qeyd edək ki, o zamanlar hakimlər parikdən istifadə etmirdilər.

Bəs niyə bu qədər çox detal? Bəlkə hakim geyimlərində olan hər bir elementin öz mistik mənası var? Xeyr, bunlar (mantiyalar, pariklər və s.) sadəcə yüzilliklər əvvəl mövcud olan moda, dəb elementləridir. Yəni, orta əsrlərdə belə geyimlər dəbdə idi. Belə ki, hakim geyiminin əsas

elementləri artıq 14-cü əsrdən formalaşmağa başlamışdı.

Müasir dövrdə əksər ölkələrin hakimlərinin xarici görünüşlərində əsas elementlərdən biri də parikdir. Yəqin ki, 21-ci əsrdə, bu, hakim qarderobuna keçmişdən yadigar qalan ən eqzotik elementdir. Parik ilk dəfə Avropada belə populyar olmuşdu: 1620-ci ildə yepiskop (baş keşiş) Lui Barbye XIII Lüdoviqin hüzuruna parikdə gəlmişdi. Və artıq bir neçə ildən sonra parik kral saraylarında işləyənlərin xarici görünüşlərində ən əsas elementlərdən birinə çevrildi. 40 il sonra, Fransada sürgün həyatı yaşayan II Karl qayıdaraq İngiltərədə kral taxtına oturur və bundan sonra o, İngiltərədə parik geyinməyi dəb salır. Pariklər sosial prestij atributu hesab edilirdi. Sonralar parik hətta siyasi mübahisənin predmeti belə olmuşdu. Belə ki, 1776-cı il ABŞ-ın "İstiqlal Bəyannaməsi"nin 5 müəllifindən 2-si – Tomas Cefferson və Con Adams arasında amerikalı hakimlərin gələcək qarderobları barədə fikir ayrılıqları var idi. Tomas Cefferson təklif edirdi ki, Britaniya adət-ənənələrindən tamamilə imtina edilsin və hakimlər sadə mülki kostyum geyinsinlər. Con Adams (peşəsi vəkili idi) isə tam əksinə, adətləri saxlamağı təklif edirdi. Sonda onlar orta qazılığa gələ bildilər. Belə ki, qazılığa əsasən parikdən imtina edilsə də, qalan elementlər olduğu kimi qaldı.

Pariklə yanaşı, Avropada olan hakimlər üçün silindrik formalı papaqlardan da istifadə edilirdi. Hal-hazırda da bu cür papaqlardan əsasən Fransanın əvvəlki müstəmləkələrində daha çox istifadə edilir. Lakin, Fransada bu papaqlar artıq istifadədən çıxarılmışdır. Buna bənzər papaqlar hal-hazırda Almaniya Federal Konstitusiyaya məhkəməsinin hakimləri tərəfindən istifadə edilir.

Daha bir baş geyimini xatırlatmaqda fayda var. Bu İngiltərədə istifadə olunur və "qara papaq" (black cap) adlanır. Adına baxmayaraq, əslində o papaq yox, daha çox başa keçirilmiş yaylığı xatırladır. Əgər, bu baş geyimindən 15 il əvvəl istifadə edilsəydi, təqsirləndirilən şəxs dəhşətə gələ bilərdi. Belə ki, əvvəllər hakimlər ölüm hökmü verən zaman qara papaq taxardılar. Ölüm hökmünün İngiltərədə ləğv edilməsindən sonra, qara papaqdan hakimlər yalnız tənənlə məhkəmə proseslərində istifadə edirlər, hansında ki, hakimlərdən bu zaman geyim formasına tam əməl etmək tələb olunur.

Keçmiş zamanlarda hakimlər ağ əlcəklərdən də istifadə etmişlər. Belə ki, orta əsrlərdə hakimlərin ağ əlcəklər geyinməsi "təmizlik" əlaməti hesab edilirdi. İngiltərə bundan çoxdan imtina etmişdir, lakin Avstraliyada XX əsrin ortalarına kimi bu adət qalmaqda idi.

Hakimlərin istifadə etdiyi aksesuarlardan bəhs etdikdə, ilk növbədə, burada insanın ağına məşhur hakim çəkici gəlir. Bu aksesuara biz Amerika filmlərində tez-tez rast gəlirik, lakin əslində amerikalı hakimlər çəkicdən istifadə etməməyə üstünlük verirlər. İngiltərədə çəkicdən hətta erkən orta əsrlərdən etibarən istifadə edilirdi. Lakin, qeyd olunmalıdır ki, hakimlər çəkicdən cinayət işləri tam istisna olmaqla yalnız mülki işlərdə istifadə edirdilər. Lakin, hal-hazırda bu aksesuardan heç istifadə olunmur.

Məhkəmələrdə bu əşyadan istifadənin tarixi qaranlıq və qeyri-aydındır. Bir fərziyyə var ki, çəkicin vurulması ilə qərarın qəbul olunmasına səslə işarə verilir. Məlumdur ki, orta əsrlərdə alqış səsləri mübahisənin həlli (qərarın qəbul edilməsi) kimi başa düşülürdü. Hansı ki, müasir zamanda auksionistin çəkici vurmağı ilə qərarın qəbul edilməsi başa düşülür. Rusiyada analoji hallarda "əllərin stola vurulması" qərarın qəbul edilməsi kimi qəbul edilir.

XX əsr öz təsirini hakim geyimlərindən də yan keçmədi. Belə ki, bu dövrdə bir çox yaranmış yeni

dövlətlərdə Tomas Ceffersonun arzusu həyata keçirilir, hakimlər xarici görünüş cəhətdən mülki insanlardan heç fərqlənmirdilər. Sovet dövründə məhkəmə prosesinin bütün iştirakçıları mülki kostyumlar geyinirdilər. SSRİ-nin və Şərqi Avropada sosializmin süqutundan sonra hakimlərin geyimində yenidən köhnə Avropa ənənələri hiss olunmağa başladı.

Almaniya Federal Konstitusiyaya Məhkəməsi hakimlərinin geyimlərinə olan şüurlu münasibətinə dair bir misalə nəzər salaq. Belə ki, 1960-cı illərin əvvəllərində bu hakimləri əsas narahat edən məsələ o idi ki, onlar aşağı instansiya məhkəmələrinin hakimləri

eyni paltar geyinirdilər və xarici görünüşcə heç fərqlənmirdilər. Beləliklə, onlar özlərinə yeni geyim forması seçmək üçün Mantiya Komitəsi adlanan bir orqan təsis etdilər. Bunun üçün hətta Münxen şəhərindən tanınmış teatr rejissoru da dəvət olunmuşdu ki, onlara geyim seçimində yardımçı olsun.

Komitənin qərarı ilə italyanların 15-ci əsrdəki geyimləri nümunə götürülərək yeni geyim formaları seçildi. Daha bir maraqlı hadisə ABŞ-da baş vermişdir. Belə ki, ABŞ Ali Məhkəməsinin sədri Vilyam Renkvist “İolanta” tamaşasına baxarkən ordakı lord-kanslerin geyiminə heyran olmuşdu və beləcə bundan təsirlənərək o, öz rəsmi geyiminə müvafiq dəyişikliklər etmişdi. Vilyam Renkvist öz yenilənmiş geyimini 1995-ci il 17 avqust tarixində geniş kütlə qarşısında ilk dəfə nümayiş etdirdi və bu yaxşı mənada böyük səs-küyə səbəb oldu. O, bu geyimindən ömrünün axırına kimi istifadə etdi. Lakin, onun yerinə gələn yeni sədr bu ənənəni

davam etdirmədi.

Ümumilikdə dünyada hakim geyimlərinin sadələşdirilməsi yönündə işlər gedir, lakin bu işlər müxtəlif sürətlərlə gedir: məsələn, İngiltərədə mütəmadi olaraq pariklərin ölçüləri kiçildir və hakimlərin geyimləri, onlardakı elementlərdən istifadə sadələşdirilir. Eyni zamanda, bir çox digər ölkələrdə hakimlər məhkəmə zalında digər insanlardan heç nə ilə fərqlənməyə bilər. Buna baxmayaraq, əksər ölkələrdə hakimlərin standart geyimi qara paltar və ya mantiyadır. Hələki keçmiş ənənə davam edir...

“Sualınıza vəkil cavab versin!” rubrikası*

Sual 1. Mərhum atamın iki vərəsəsi vardır: mən və qardaşım. Bildiyim qədəri ilə bizə vərəsəlik şəhadətnaməsi 6 aydan sonra verilə bilər. Bu müddətin qısaldılması mümkündürmü? Qardaşım və mənə ayrılıqda, yoxsa birlikdə vərəsəlik şəhadətnaməsi veriləcəkdir?

Cavab. Ümumi qayda ondan ibarətdir ki, vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə vərəsələrə mirasın açıldığı gündən altı ay keçdikdən sonra verilir. Lakin bu qaydadan istisna da mümkündür. Belə ki, əgər notariat orqanında şəhadətnamə tələb edən şəxslərdən savayı, başqa vərəsələrin olmadığı barədə məlumat varsa, vərəsəlik şəhadətnaməsi altı aydan da tez verilir (Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, 1322-ci maddə).

Sualınızın ikinci hissəsi ilə bağlı qeyd edək ki, vərəsəlik şəhadətnaməsi həm bütün miras, həm də onun bir hissəsi üçün verilə bilər. Şəhadətnamə həm bütün vərəsələrə birlikdə, həm də ayrılıqda hər birinə arzularına uyğun olaraq verilir. Vərəsələrdən birinə mirasın bir hissəsi üçün vərəsəlik şəhadətnaməsinin verilməsi digər vərəsələri mirasın qalan hissəsi üçün şəhadətnamə almaq hüququndan məhrum etmir (Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, 1325-ci maddə).

Sual 2. Oğlumun mobil telefon danışıqlarına görə borcu yaranmışdır. Bir müddət sonra icra şöbəindən məktub daxil olmuşdur ki, məhkəmə əmri ilə həmin borcun tutulması qərara alınmışdır. Halbuki bizim həmin məhkəmə prosesindən ümumiyyətlə məlumatımız olmamışdır. Bu, nə dərəcədə qanunidir? Əmr çıxarırlarkən bizə məlumat verilməli deyildimi?

Cavab. Müəyyən kateqoriya işlərə məhkəmədə əmr icraatında sadələşdirilmiş qaydada baxılması mümkündür. Bu işlər üzrə hakimın aktı məhkəmə əmri formasında çıxarılır və bu akt icra sənədi hesab edilir. Qeyd etdiyimiz kimi, əmr icraatı işə baxılmasının sadələşdirilmiş qaydasını nəzərdə tutduğundan məhkəmə əmri irəli sürülmüş tələb məhkəməyə daxil olan gündən 3 gün ərzində, məhkəmə baxışı keçirilmədən və izahatları dinlənilmək üçün tərəflər çağırılmadan çıxarılır. Lakin qanunverici məhkəmə əmri ilə razı olmadığı halda borcluya müəyyən hüquqlar vermişdir. Belə ki, borclu məhkəmə əmrini aldığı gündən 10 gün müddətində verilmiş tələbə və ya onun hissəsinə qarşı əmri vermiş məhkəməni yazılı xəbərdar etməklə etiraz edə bilər. Borclunun etirazı prosessual baxımdan iddia ərizəsinə bərabər tutulur. Əgər o, vaxtında verilmişdirsə, hakim əmri ləğv edir və materiallar bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş ümumi müddəalara uyğun olaraq iddia icraatına keçir (Azərbaycan Respublikası Mülki prosessual məcəlləsi, 275, 280, 282, 283-cü maddələr).

Sual 3. Atam kooperativin üzvü olmuşdur. Onun vəfatından sonra mən həmin kooperativin üzvü hesab edilə bilərəm?

Cavab. Məlum olduğu kimi kooperativ fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin birgə fəaliyyət göstərmək üçün üzvlüyə əsaslanan könüllü birliyi olub iştirakçılarının maddi və başqa tələbatının onun üzvlərinin əmlak pay haqlarının birləşdirilməsi yolu ilə ödənilməsi məqsədilə yaradılır. Kooperativ üzvünün vəfatı halında, onun vərəsələrinin kooperativ üzvlüyünə qəbulu məsələsinə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 112.4-cü maddəsində açıqlıq gətirilmişdir. Həmin maddəyə görə,

kooperativin üzvü öldükdə onun vərəsələri, əgər kooperativin nizamnaməsində ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, kooperativ üzvlüyünə qəbul edilə bilərlər. Əks halda kooperativin ölmüş üzvünün payının dəyəri kooperativ tərəfindən onun vərəsələrinə ödənilir.

Beləliklə, əgər kooperativin nizamnaməsində ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, Siz kooperativin üzvlüyünə qəbul edilə bilərsiniz.

Sual 4. Filologiya elmləri namizədiyəm. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə elmlər namizədlərinə hər ay verilən 60 manatı 2015-ci ilin fevral ayına qədər iş yerimdən almışam. Fevral ayından həmin pulun verilməsi dayandırılmışdır. Mən həmin pulu haradan və necə almalyam?

Cavab. “Təhsil haqqında” qanununun 36.3-cü maddəsinə görə, dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələrində işləyən elmi-pedaqoji kadrların vəzifə maaşlarına elmi dərəcələrə və elmi adlara görə əlavələrin həcmi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti) tərəfindən müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələrində işləyən elmi-pedaqoji kadrların vəzifə maaşlarına elmi dərəcələrə və elmi adlara görə əlavələrin həcmi müəyyən edilməsi haqqında” 2010-cu il 27 may tarixli 98 nömrəli Qərarına əsasən, ixtisası üzrə işləyən fəlsəfə doktorlarının (elmlər namizədlərinin) elmi dərəcəyə görə (elm sahələri göstərilməklə) vəzifə maaşlarına işlədiyi təhsil müəssisəsinin kateqoriyasından asılı olmayaraq — 60 manat əlavə müəyyən edilmişdir. Elmi dərəcəyə və elmi adlara görə müəyyən edilən əlavələr işçi tam ştat üzrə işlədikdə 100 faiz, yarımştat üzrə işlədikdə isə nəzərdə tutulan məbləğin 50 faizi həcmində ödənilir. Elmi dərəcəyə və elmi adlara görə müəyyən edilən əlavələr əsas iş yerində 1,0 ştat və ya 1,0 stavka dərslərinə, əvəzçilik üzrə əlavə iş yerlərində isə cəmi 0,5 ştat və ya 0,5 stavka dərslərinə görə ödənilir.

Göründüyü kimi, qüvvədə olan qanunvericilikdə ixtisası üzrə işləyən fəlsəfə doktorlarının (elmlər namizədlərinin) elmi dərəcəyə görə (elm sahələri göstərilməklə) vəzifə maaşlarına 60 manat əlavənin müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Əgər həmin əlavənin ödənilməsi dayandırılmışsa, bunun səbəbini işlədiyiniz təhsil müəssisəsindən dəqiqləşdirməyiniz məqsədəuyğundur.

Sual 5. Yaxın tanışıma borca pul vermişəm. Aramızda yazılı şəkildə müqavilə də bağlamışıq. Lakin müqavilədə borcun qaytarılması üçün dəqiq müddət müəyyən edilməyib. Mən borcludan pulu bir neçə dəfə tələb etsəm də, o, dəqiq müddətin müəyyən edilmədiyini bəhanə edərək borcu qaytarmaqdan boyun qaçırır. Bu halda, borclu hansı müddətə borcunu qaytarmalıdır?

Cavab. Sualınızdan aydın olur ki, Sizinlə borc alan şəxs arasında bağlanmış borc müqaviləsində sonuncunun borcu qaytarmaq öhdəliyinin icrası üçün konkret müddət müəyyənləşdirilməyib. Bu halda, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 427-ci maddəsinin tələbləri nəzərə alınmalıdır. Adı çəkilən Məcəllənin 427.2-ci maddəsinə görə, əgər öhdəliyin icrası müddəti təyin edilməyibsə və ya şəraitə görə onu təyin etmək mümkün deyildirsə, kreditor öhdəliyin dərhal icrasını tələb edə bilər, borclu isə onu ağlabatan müddətdə icra etməyə borcludur. Həmin Məcəllənin 427.4-cü maddəsinə görə, ağlabatan müddətdə icra edilməmiş öhdəliyi, eləcə də icra müddəti tələbetmə anı ilə müəyyənləşdirilmiş öhdəliyi borclu kreditorun icra tələbini irəli sürdüyü gündən yeddi gün müddətində icra etməyə borcludur, bu şərtlə ki, bu Məcəllədən, öhdəliyin şərtlərindən, işgüzar adətlərdən və ya öhdəliyin mahiyyətindən icranı başqa müddətdə həyata keçirmək vəzifəsi irəli gəlməsin.

Sual 6. Məhkəmə qərarı əsasında mədən aliment tutulmuşdur. Heç bir yerdə işləmirəm, işsiz kimi qeydiyyatdayam və işsizlik müavinəti alıram. Alimentin işsizlik müavinətində tutulması mümkündürmü?

Cavab. "İcra haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 67-ci maddəsinə müvafiq olaraq aliment tələbinin işsizlik müavinətinə yönəldilməsi mümkündür. Həmin maddəyə görə, tələb, sosial sığorta üzrə, habelə işsizliyə görə müavinətlərə yalnız məhkəmənin qərarına, alimentlərin tutulmasına dair məhkəmə əmrinə, yaxud alimentlərin ödənilməsi haqqında notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlərə ... əsasən yönəldilir.

Sual 7. Məhkəmə uzun müddət istifadə edə bilmədiyim, lakin xüsusi mülkiyyətimdə olan mənzilə köçürülməyim barədə qərar vermişdir. Mən həmin mənzilə köçürüldükdən sonra orada yaşayan keçmiş həyat yoldaşım yenidən maneçilik törədərsə, bu halda mən nə edə bilərəm?

Cavab. Tələbkarın yaşayış və ya qeyri-yaşayış sahəsinə köçürülməsi haqqında icra sənədi borclu tərəfindən könüllü icra üçün icra məmuru müəyyən etdiyi müddətdə icra edilmədikdə, köçürülmə icra məmuru tərəfindən həyata keçirilir. İcra məmuru, tələbkarın icra sənədində göstərilmiş yaşayış və ya qeyri-yaşayış sahəsinə maneəsiz daxil olmasını və orada yaşamasını (olmasını) təmin edir. Tələbkarın köçürülməsi haqqında *icra məmuru* tərəfindən müvafiq akt tərtib olunur. Tələbkarın *yaşayış və ya qeyri-yaşayış sahəsindən* maneəsiz istifadə etmək imkanı təmin olunduqda, icra sənədi icra edilmiş sayılır. Tələbkarın köçürülməsi barədə akt tərtib edildikdən sonra, borclu tələbkarın yaşamasına (olmasına) yenidən maneçilik törətdikdə, icra sənədi üzrə icraat təzələnməlidir ("İcra haqqında" qanun, 73-cü maddə).

Beləliklə, xüsusi mülkiyyətinizdə olan mənzilə köçürüldükdən sonra keçmiş həyat yoldaşınız tərəfindən orada yaşamağınıza yenidən maneçilik yaradırsa, onda Siz köçürülməyinizi təmin etmiş müvafiq rayon (şəhər) icra şöbəsinə (bölməsinə) müraciət edərək icra sənədi üzrə icraatın təzələnməsini xahiş edə bilərsiniz. Bu halda, müvafiq rayon (şəhər) icra şöbəsi (bölməsi) yenidən həmin mənzilə köçürülməyinizi təmin edəcəkdir.

Sual 8. İşsiz kimi qeydə alınmaq üçün müraciət edərkən mənə izah etdilər ki, təklif edilən iki münasib işdən imtina edənlər işsiz statusu ala bilməzlər. Münasib iş deyərkən nə başa düşülür?

Cavab. "Məşğulluq haqqında" qanunun 5-ci maddəsində "münasib iş" anlayışına açıqlıq gətirilmişdir. Belə ki, münasib iş dedikdə, işaxtaran üçün onun ixtisası, əvvəlki peşəsi üzrə təcrübəsi, səhhəti, yeni iş yerinə nəqliyyatla gedib-gəlməsi mümkünlüyü nəzərə alınan iş başa düşülür. Münasib iş yerinin işaxtaranın yaşayış yerindən maksimum uzaqlığı həmin ərazidə nəqliyyat şəbəkəsinin imkanları nəzərə alınmaqla, yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Bundan başqa, işsizlik müavinətinin qanunla müəyyən edilmiş ödənilmə müddəti qurtardıqdan sonra, münasib iş təklif edilməsi mümkün olmayan işaxtaranlar üçün, onların qabiliyyətini, səhhətini, iş təcrübəsini nəzərə almaqla, yeni peşəyə (ixtiasa) yiyələnməsini tələb edən iş də münasib iş sayılır.

Bundan əlavə, şəxsin yaşını və başqa xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, qabaqcadan peşə hazırlığı keçməsinə tələb edən, yaxud etməyən müvəqqəti işlər də daxil olmaqla əmək qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun gələn, haqqı ödənilən işlər aşağıdakı şəxslər üçün münasib iş sayılır: 1. ilk dəfə işaxtaranlar, 3 ildən artıq işləməyənlər, peşəsi (ixtiası) olmayanlar; 2. Malik olduğu peşə üzrə əlavə təhsildən, ikinci uyğun peşəyə yiyələnməkdən, yaxud işsizlik müavinətinin ödənilməsi müddəti qurtardıqdan sonra yeni peşə öyrənməkdən imtina edənlər; 3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanında (Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Baş Məşğulluq İdarəsi və onun yerli orqanları) 18 aydan çox qeydiyyatda olanlar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, işaxtaranın razılığı olmadan yeni işlə əlaqədar onun yaşayış yerinin dəyişməsi tələb olunduqda, eləcə də əmək şəraiti əməyin mühafizəsi normalarına uyğun gəlmədikdə ona təklif olunan iş münasib iş sayıla bilməz.

Sual 9. Telefon mağazalarından birindən aldığı mobil telefonda problem yaranmış, lakin mağaza onu dəyişdirməkdən imtina etmişdir. Mən mağazanı məhkəməyə vermişəm. Lakin mağaza tərəfdən hər hansı şəxs məhkəməyə gəlmir. Bu halda, nə baş verəcək? Məhkəmə nə qədər uzanacaq?

Cavab. Burada önəmli olan mağazanın nümayəndəsinin məhkəmə iclasında iştirakı deyil, mağazanın məhkəmə iclasının yeri və vaxtı barədə lazımı qaydada məlumatlandırılmış olmasıdır. Əgər cavabdeh (yəni mağaza) məhkəmə iclasının yeri və vaxtı barədə lazımı qaydada məlumatlandırılmış, lakin öz səlahiyyətli nümayəndəsinin məhkəmə iclasında iştirakını üzrlü səbəb olmadan təmin etməmişsə, onda məhkəmə işə mağazanın nümayəndəsinin iştirakı olmadan da baxa bilər. Çünki Azərbaycan Respublikası Mülki prosessual məcəlləsinin 185.5-ci maddəsinə görə, məhkəmə iclasının vaxtı və yeri haqqında lazımı qaydada xəbərdar edilmiş cavabdehin gəlməməsinin səbəbləri haqqında məlumat olmadıqda və ya məhkəmə gəlməməyin səbəblərini üzrsüz hesab etdikdə, yaxud məhkəmə cavabdehin icraatı qəsdən yubandırdığını aşkar etdikdə, işə baxmağa haqlıdır. Bu halda qətnamə çəkişmə şəraitində qəbul edilmiş kimi qiymətləndirilərək cavabdehə apellyasiya qaydasında şikayət etmək hüququ verilir.

Sual 10. Mən Rusiya Federasiyasında ailə qurmuşdum. Lakin artıq 11 ildir ki, Bakıdayam. Qeyd edim ki, orada mən boşanmadım, sadəcə çıxıb gəldim. Bakıda başqa bir insanla nikaha daxil ola bilərəm?

Cavab. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 12.0.3-cü maddəsinə görə, ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verilmir. Həmin Məcəllənin 148.1-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər arasında həmin xarici ölkənin qanunvericiliyinə əməl etməklə bağlanan nikah, bu Məcəllənin 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar (nikahın bağlanmasına mane olan hallar) olmadıqda, Azərbaycan Respublikasında etibarlı hesab edilir. Əgər Rusiya Federasiyasında bağlanan nikah etibarlıdırsa (yəni Rusiya Federasiyasının ailə qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsinin tələblərinə uyğun bağlanmışsa), onda həmin nikah pozulmadan Sizin yeni nikaha daxil olmanız mümkün deyildir.

Sual 11. Bilmək istəyirəm, körpə yaşlarından valideynlərinin hər ikisini itirmiş və nənəsinin himayəsində olan uşaq universitetə qəbul imtahanı verib, lakin arzusunda olduğu fakültənin pullusuna düşürsə, o, həmin pulu ödəməkdən azad olunurmu?

Cavab. "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" qanununun 1-ci maddəsinə görə, valideynlərini itirmiş uşaq dedikdə, hər iki valideyni vəfat etmiş 18 yaşınadək olan şəxs başa düşülür. Həmin Qanunun 5-ci maddəsinə görə valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər dövlət, bələdiyyə və özəl ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ödənişli əsaslarla təhsil aldıkları müddətdə təhsil haqqı dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir.

lokalizasiyasından asılı olmayaraq, I, II və V qrup dispanser qeydiyyatında olan xəstələr; 2. Daxili orqanların, sinir sisteminin, dayaq-hərəkət aparatının xəstəlikləri—dekompensasiya mərhələsində olan xəstələr; 3. Bədxassəli onkoloji xəstəliklər—lokalizasiyadan asılı olmayaraq; 4. Narkomanlıq, toksikomanlıq, xroniki alkoqolizm; 5. İnfeksiyon xəstəliklər—dispanser qeydiyyatından çıxarılan qədər olan xəstələr; 6. Ruhi xəstəliklər—müəyyənləşdirilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən xəstələr; 7. Əmək qabiliyyətini itirməklə I və II qrup əlilliyə gətirib çıxaran bütün travmalar və xəstəliklər.

Sual 9. Ailəmlə birlikdə uzun müddət özəlləşdirilməmiş mənzildə order əsasında yaşamış. Mənzilin özəlləşdirilməsi zamanı mən və oğlum ərizə yazaraq mənzilin ərimin adına sənədləşdirilməsinə etiraz etmədiyimizi bildirdik. Ailədə ərimlə olan münasibətlərimiz pisləşmişdir. Ərim deyir ki, mənim həmin mənzillə bağlı heç bir hüququm yoxdur; çünki özəlləşdirmə zamanı öz hüquqlarımdan onun xeyrinə imtina etmişəm. Bu, nə dərəcədə düzgündür?

Cavab. “Azərbaycan Respublikasında mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında” qanunun 1-ci maddəsi özəlləşdirmənin əvəzsiz olaraq həyata keçirildiyini təsbit etmişdir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 32-ci maddəsi əmlakın ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə olunmasını onun (yəni əmlakın) ər-arvadın birgə mülkiyyəti sayılması üçün zəruri iki şərtədən biri kimi qəbul edir, onda mənzil üzərində mülkiyyət hüququnuzun olmamasını demək olar. Lakin mənzilin ərinizin adına özəlləşdirilməsi Sizin və oğlunuzun həmin mənzil üzərində yaranmış istifadə hüququnuzu aradan qaldırmır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumu “Azərbaycan Respublikasında mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci, 5-ci və 12-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 21 dekabr 2012-ci il tarixli Qərarında göstərmişdir ki, “özəlləşdirilən mənzildə faktiki yaşayan ailə üzvlərinin həmin mənzilin onlardan birinin mülkiyyətinə verilməsi haqqında razılığının olması, onların həmin mənzildə yaşamaq hüququndan imtinası kimi qiymətləndirilə bilməz”. Beləliklə, Sizin özəlləşdirilmiş mənzildən istifadə hüququnuz vardır və özəlləşdirmə zamanı verdiyiniz yazılı razılıq bu hüququnuzdan imtina etdiyiniz mənasına gəlmir.

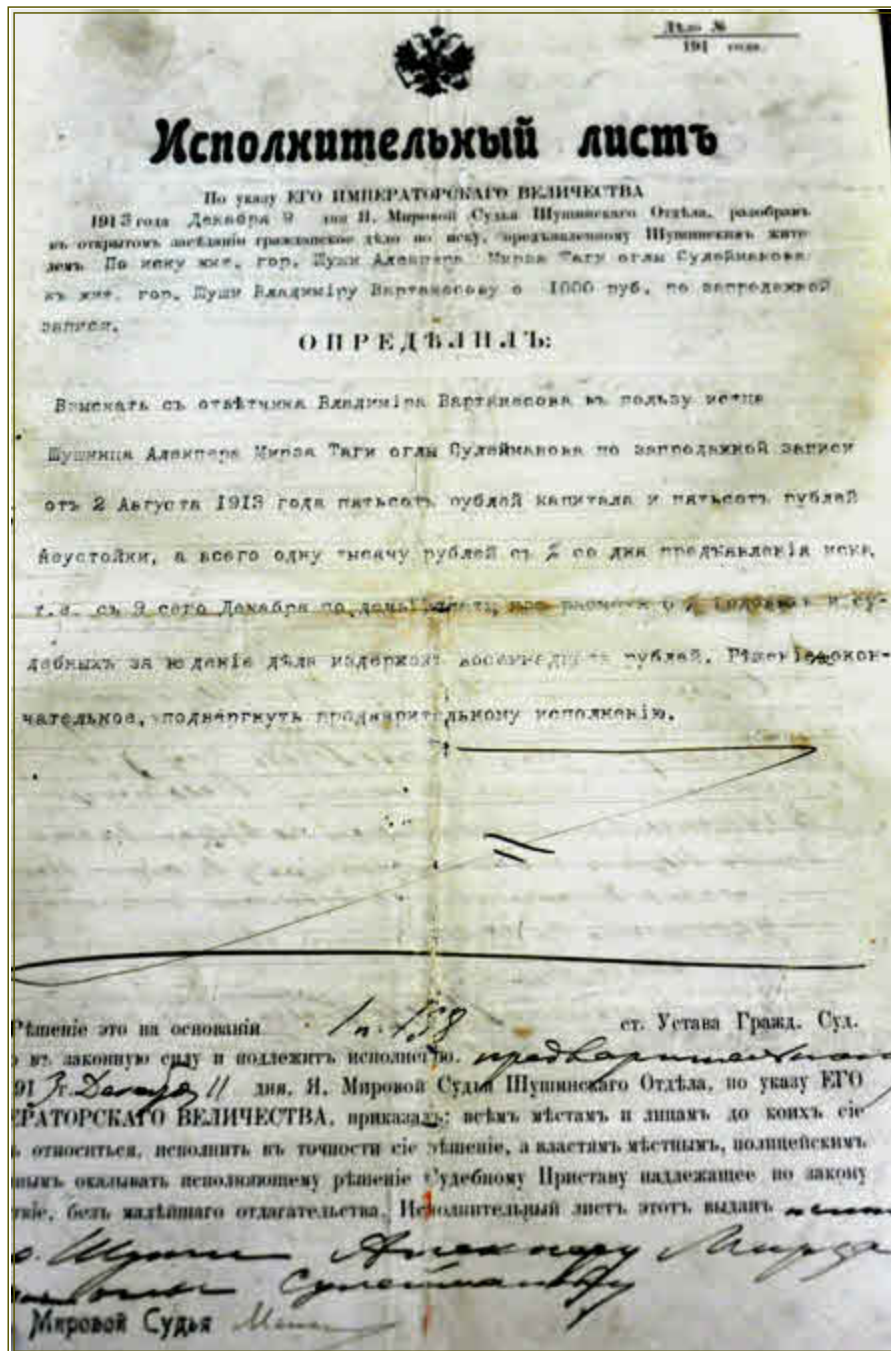
Sual 10. Rayonumuzun kənd sakini “Hil” Bələdiyyəsindən 2005-ci ildə 2 hektar kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahəsini uzun müddətli – 99 illik icarəyə götürmüşdür. Həmin torpaq sahəsini hansı qaydada alqı-satqı edə və ya icarəyə götürə bilərəm?

Cavab. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəllənin 86-cı maddəsinin 2-ci hissəsinə görə bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş dövlət torpaqları, ümumi istifadədə olan, habelə hüquqi və fiziki şəxslərin istifadəsində və icarəsində olan bələdiyyələrin kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları alqı-satqı obyektinə ola bilməz. “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” qanunun 7.2-ci maddəsinə görə hüquqi və fiziki şəxslərin istifadəsində və icarəsində olan bələdiyyələrin kənd təsərrüfatı təyinatlı, eləcə də meşə və su fondu torpaqları xüsusi mülkiyyətə verilə bilməz. Göründüyü kimi, icarədə olan bələdiyyələrin kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqları xüsusi mülkiyyətə verilməsi mümkün deyildir. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəllənin 51-ci maddəsinin 5-ci hissəsinə görə mülkiyyətçi olan icarəyəverənin razılığı ilə, icarəçi icarəyə götürdüyü torpaq sahəsini başqasına subicarəyə (ikinci əldən icarəyə) verə bilər. “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” qanunun 11.11-ci maddəsinə görə icarəçi icarəyə götürdüyü torpaq sahəsini subicarəyə yalnız bələdiyyələrin razılığı ilə verə bilər. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinin 53-cü maddəsinin 1-ci hissəsinə görə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələri istifadəyə və icarəyə verilərkən (satılarkən), onun icarəyə (və ya subicarəyə) verilməsi qadağan edilə bilər. Göründüyü kimi, icarə müqaviləsində həmin torpaq sahəsinin subicarəyə verilməsi qadağan edilməmişdirsə, Siz həmin torpaq sahəsini bələdiyyənin razılığı ilə subicarəyə götürə bilərsiniz.

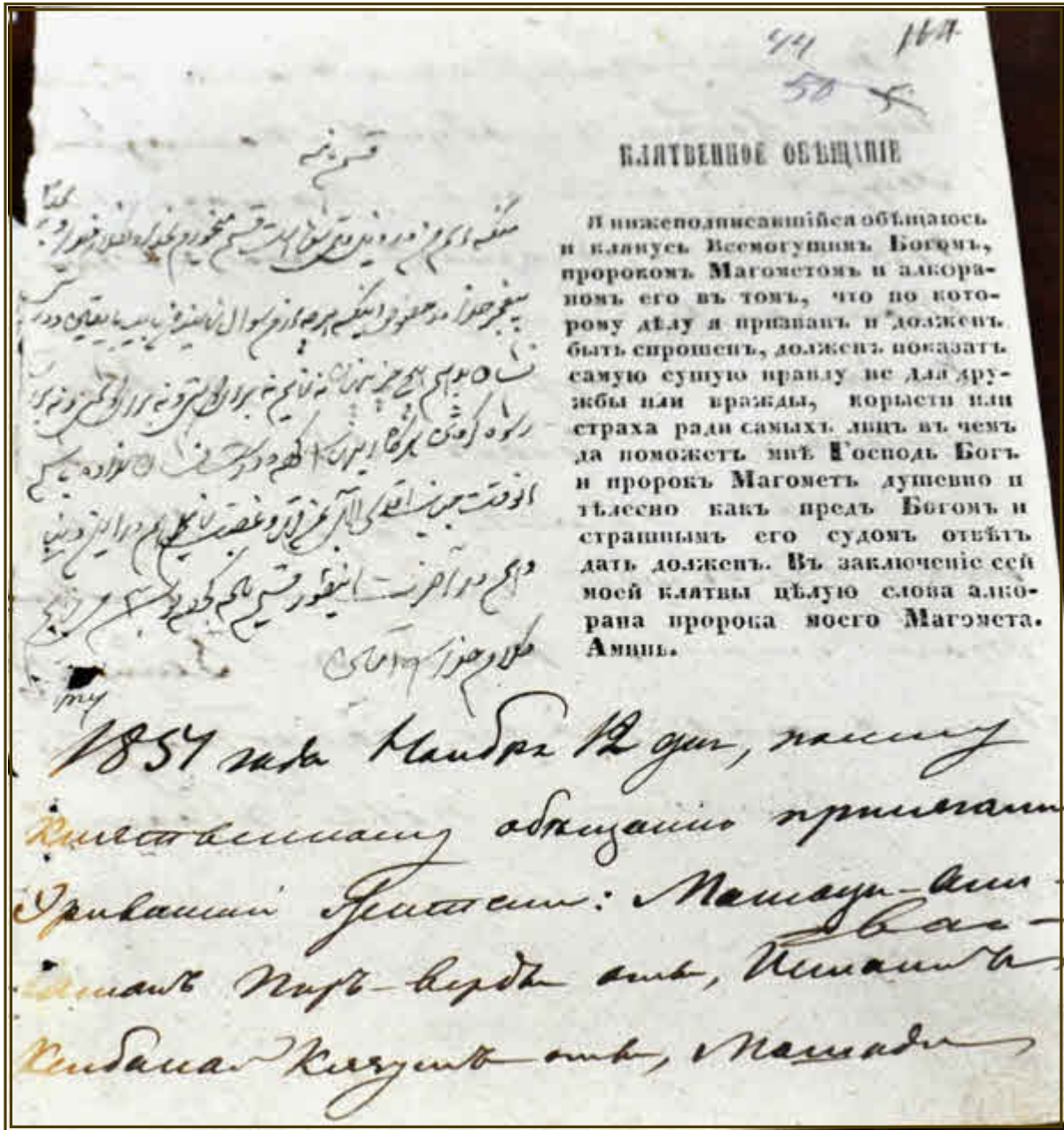
*** Rubrikada təqdim olunan sualların cavabları Vəkillər Kollegiyasının üzvü Dünyamin Novruzov tərəfindən tərtib olunmuşdur.**

Asudə

Bu rubrikada oxucularımızı 2 saylı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin sədri **Rəşid Rzayevin** öz asudə vaxtını necə dəyərləndirməsi barədə məlumatlandıracağıq. Məlumat üçün bildiririk ki, hörmətli mü sahibimiz öz hobbisi ilə bağlı maraqlı foto-şəkilləri jurnalımızın oxucuları ilə bölüşmək qərarına gəlmişdir.

Şəkil 1: Şuşa Sülh Məhkəməsinin 11 dekabr 1913-cü il tarixli icra vərəqi

Şəkil 2: Azərbaycanlı (müsəlman) şahidin Çar məhkəməsində andiçmə mətni (1854-cü il)

Şəkil 3: Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinə aid
Gəncə mahalı sülh hakiminin möhürü (1918-1920)

Şəkil 4: Çar II Nikolay dövrünə aid (1894-1917)
Bakı quberniyası kənd hakiminin döş nişanı

Şəkil 5: Çar III Aleksandrın dövrünə aid (1881-1894)
kənd starşinasının köməkçisinin döş nişanı